

Přednášky České společnosti novořeckých studií
Διαλέξεις της Τσεχικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών

NEOGRAECA BOHEMICA

Brno 2009

(9)

Obsah

Sborník vznikl a byl vydán díky finanční podpoře Akademie věd ČR
(projekt *Cyklus přednášek o novořecké kultuře a historii*),
Tiskového oddělení Velyslnectví Řecké republiky a nadace Hellenika.

Na obálce Jannis Ritsos

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ	
Jannis Ritsos	5
Γιάννης Ρίτσος	11
NIKI EIDENEIER	
Řecko-německé literární vztahy – literatura Řeků diaspory. Perspektivy a návrhy... 17	
Ελληνογερμανικές λογοτεχνικές σχέσεις – λογοτεχνία των Ελλήνων της διασποράς. Προοπτικές και προτάσεις	27
HANS EIDENEIER	
Φωνή γαϊδάρου, σπαζοκεφαλιά φιλολόγων	37
KATEŘINA LOUDOVÁ	
„Nynější živé řečtině netřeba se učit.“ Novořečtina v českých cestopisných zprávách přelomu 19. a 20. století	41
„Τα σημερινά ομιλούμενα ελληνικά δε χρειάζεται να μαθαίνονται.“ Τα νέα ελληνικά στην τσέχικη ταξιδιωτική λογοτεχνία στο μεταίχμιο του 19ου και 20ού αιώνα... 51	
AIKATERINI FRANC-SGOURDEOU	
Přínos oboru Novořecký jazyk a literatura Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a České společnosti novořeckých studií k šíření a propagaci novořecké literatury	61
Η συμβολή του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μάσαρυκ στο Μπρνο και της Τσεχικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών στη διάδοση της νεοελληνικής λογοτεχνίας	63
RŮŽENA DOSTÁLOVÁ	
Příběhy z olivového ostrova	67
RŮŽENA DOSTÁLOVÁ	
V Řecku, na Kypru o nás: Antonis Protopapas: Ιερώνυμος της Πράγας.....	68
RŮŽENA DOSTÁLOVÁ	
Řekové, Kypřani u nás: Η φυγή του χρυσού	69
MARKÉTA KULHÁNKOVÁ	
Agapitos Fiction: Historky z byzantského podsvětí	70
MARKÉTA KULHÁNKOVÁ	
Dimitris Nollas sní o přátelích i nepřátelích	72

Jannis Ritsos

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

V květnu letošního roku vzpomínalo Řecko stého výročí narození básníka Jannise Ritsose, jednoho z nejpřekládanějších básníků moderní řecké literatury.

Jannis Ritsos se narodil 1. května 1909 (podle nového kalendáře 14. května) v malebném přístavním městě Monemvasia na jižním cípu Peloponésu. Jeho otec zde kdysi vlastnil rozsáhlý kus půdy, který však ztratil ještě za básníkovy dětství. Tato osudná rána vyvolala u něho šílenství, otec, podobně jako Ritsosova sestra, zemřel v ústavu pro duševně choré, matka a starší bratr podlehli tuberkulóze. Rodný dům v hradbách benátské pevnosti zpustl. Starý, sešlý dům se později v Ritsosově poezii stal nejen obrazem jeho těžkého dětství, ale i symbolem zanikající historické epochy:

*Ty dva pokoje, které jsme si nechali,
studené a holé, vysoké, snad proto,
abychom nahlíželi na věci shůry,
trochu z dálky, abychom měli pocit,
že vidíme a ovládáme náš osud.*

*Tyto dva pokoje visí v nekonečné noci
jako dvě zhaslé svítilny na opuštěném břehu.*

*Mrtvý dům
(Το νεκρό σπίτι, 1959)*

Neštěstí tehdy nepostihlo jen osobní život básníkův, ale celý národ. Po porážce Turky se začátkem dvacátých let navždy zhroutila ideologie Velké myšlenky, naděje na obnovu řecké vlády na půdě bývalé byzantské říše. Řecko muselo přijmout 1,2–1,5 miliónu křesťanů z Malé Asie výměnou za půl miliónu muslimů z Řecka, což vyvolalo velké hospodářské a politické problémy, proces, v němž Ritsos stál vždy na straně chudých a slabých. Pokus o demokratické zřízení v letech 1928–1932 se nezdařil, byla obnovena monarchie, která roku 1930 pomohla k moci Metaxasově diktatuře.

Po gymnasijských studiích odešel Ritsos roku 1926 do Atén. V té době se věnoval studiu baletu, výrazovému tanci, někdy i malířství, ale nedostatek finančních prostředků jej přiměl hledat obživu v advokátní kanceláři i v obchodu. Jeho hlavním životním cílem však zůstává poezie. Své první verše uveřejnil v literární příloze k encyklopedii *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* (Velká řecká encyklopedie) a na stránkách levicových časopisů *Ριζοσπάστης* (Radikál), *Νέοι Προποδίοι* (Mladá avantgarda) a *Νεολαία* (Mládež). Osud jeho rodiny v něm vždy vyvolával pocit izolace a samoty:

Redakce se omlouvá za chybně uvedené údaje v článku „Zázračný pramen“ *Panny Marie Vlacherské* (rozbor vody, str. 96), v č. 8.

Oprava: řádek 3 – tvrdost celková (°N), řádek 12 – Radium (mBq/l).

*Stojím zde sám a bez pomoci
obklopen pouze verši – mými věrnými druhy v boji,
jen hvězdy se staly ochranou mého čela,
jen tak mohu beze strachu potírat verše nepřátel.*

Traktory

První sbírku veršů vydal Ritsos roku 1934 pod názvem *Τρακτέρ* (Traktory). Vzorem mu byla ruská poezie, zvláště Majakovskij. Již tehdy se Ritsos projevil jako „básník bezvýznamných věcí“, ve verše se u něho měnily domovní klíč, staré křeslo, prach nábytku, štěbetání ptáků. Když později pracoval na překladu antologie české a slovenské poezie (téměř celý její náklad byl zničen za diktatury junty), byl mu velmi blízký Jiří Wolker.

V roce 1935 vyšla druhá Ritsosova sbírka *Πυραμίδες* (Pyramidy), v básních této sbírky se objevují už předtuchy hrozící války – *Γράμματα για το μέτωπο, Γράμματα απ' το μέτωπο* (Dopisy na frontu, Dopisy z fronty), která nejvíce postihne prosté lidi, matky, které často v nouzi vychovaly své syny.

Postava nešťastné matky se stala hlavním motivem básně *Επιτάφιος* (Žalozpěv) z roku 1936. V této básni, nářku matky nad tělem zastřeleného syna, se snad odráží vliv Gorkého básně *Matka*, jejíž překlad tehdy vyšel v časopise *Προσπάστης*. Především se tu ovšem projevuje Ritsosovo úzké spojení s řeckou orální folklórní poezií, s písněmi zvanými *mirologia*. Ukazuje na to i forma verše, patnáctislabičný jamb, tradiční verš lidové poezie. Báseň je zároveň ohlasem skutečné události: v květnu 1936 došlo v Soluni k demonstracím, které byly 9. května 1936 krvavě potlačeny. Básni *Επιτάφιος* vrcholí Ritsosova tvorba třicátých let. Báseň je nejen výrazem smutku nad obětí, ale i oslavou hrdinství – matka zaujme místo padlého bojovníka. Některé sloky této básně zhudebnil známý řecký skladatel Mikis Theodorakis (vynikající sloky *V máji jsi, synu, odešel; Na nebi zhasly hvězdy; Synu, jaký los ti byl určen*):

*Synu, teď já jdu k tvým bratrům a mísím s nimi svůj hněv,
tvou pušku jsem si vzala, ty, můj ptáčku, spi.*

Název básně *Επιτάφιος* je i narážkou na církevní mariánský hymnus *Επιτάφιος ύμνος*, nářek Bohorodičky nad ukřižovaným synem.

4. srpna 1936 došlo v Řecku k fašistickému převratu a vlády se ujal generál Metaxas. Na základě jeho příkazu bylo tehdy pod sloupy chrámu Dia Olympského spáleno množství zakázaných knih, mezi nimi i díla Ritsosova. Ritsosovy básně následujícího období se nyní vyjadřují symboly, alegoriemi a narážkami a formální inspiraci čerpají ze soudobé francouzské poezie (Aragon, Elaurd) a používají volný verš. Tehdy vzniká *Το τραγούδι της αδερφής μου* (1937, Píseň mé sestry) věnovaná sestře, která zemřela v ústavu pro duševně choré. Nářek nad smrtí se v závěru básně mění v oslavu věčného života:

*Slunce, ach slunce
Můj otče a ochrano,
nybí mé ohebné prsty
se mohou konečně dotknout
světlych stránek vesmíru,
má křídla
už žádné řetězy nepoutají k zemi
nesmrtelný je sluneční svit,
silnější, sestro, než tvá láska
silnější než má láska.*

Po této sbírce následují v krátkých intervalech další sbírky: *Εαρινή συμφωνία* (1938, Jarní symfonie) a *Το εμβατήριο του ωκεανού* (1940, Pochod oceánu). Volba hudební terminologie – symfonie, pochod – není náhodná, přesto, že se Ritsos ve své tvorbě vzdal tradičních hudebních prostředků, jakými byly rytmus a strofy, a přihlížel spíše ke stavbě celé kompozice. Báseň *Το εμβατήριο του ωκεανού* je snad vzpomínkou na moře, jež bylo tak blízké jeho rodnému domu.

Vpád italské armády na řeckou půdu 28. října 1940 znamenal i pro Řecko začátek účasti na 2. světové válce. Málo úspěšným Italům přišla 6. dubna 1941 na pomoc německá armáda. 21. dubna 1941 Řecko kapitulovalo a podobně jako v jiných obsazených evropských zemích tu nastala doba odboje, kterého se účastnili i kulturní pracovníci. V té době uveřejnil Ritsos sbírky *Παλιά μαζούρα σε ρυθμό βοροχής* (1943, Stará mazaruka v rytmu deště) a *Δοκιμασία* (1943, Zkouška). Básně té doby později soustředil ve sbírce *Αγρόπνια* (1954, Nespavost).

Pro Řecko ovšem rok 1945 nebyl posledním rokem války. Už v roce 1944 vypukla v Řecku bratrovražedná občanská válka, která trvala až do roku 1949.

V letech 1945–1947 pracoval Ritsos na lyrickém dramatu *Πόλεμος* (Válka) a na poémě *Ρωμοσύνη* (Řectví). V těchto skladbách oslavoval hrdinství národa a všechny boje za svobodu, které řecký lid vedl od doby bojů středověkého hrdiny Digenise Akrity, přes boje kletů proti Turkům až po odboj proti německé okupaci:

*Tiše, každou chvíli se ozvou zvony:
tato země patří jen jim a nám,
hluboko v zemi v složených rukách
drží provaz zvonu, bdí a na okamžik čekají,
čekají, nespí, neumírají,
čekají, aby zvonili Vzkříšení! A tato země
patří jim a nám – nikdo nám ji nemůže vzít.*

Řectví (1966)

Léta 1948–1952 strávil Ritsos v koncentračních táborech na ostrovech Limnos, Makronisos a Ajos Efstratios, ale ani v této době jeho pero neodpočívalo. Sbíрку *Πέτρινος χρόνος* (*Μαζρονησιώτικα*), (Kamenný čas, verše z Makronisu) vydal teprve roku 1951 v zahraničí s touto poznámkou: „Tyto básně byly napsány v září a říjnu 1949 na ostrově Makronisos ... rukopisy byly zakopány do země v zapečetěných lahvích a vykopány roku 1950.“ Mezi básněmi napsanými v táboře na Ajos Efstratios se nachází také *Γράμμα στο Ζολιό Κιουρί* (Dopis Jolietu Curiemu) z roku 1950, jejíž francouzský překlad učinil básníka známým i mimo řecký svět.

Po skončení občanské války v Řecku se Ritsos vrací od politických k reflexivně-lyrickým námětům. V té době vzniká jedna z jeho nejlepších básní – *Σονάτα του σεληνόφωτος* (1956, Sonáta měsíčního svitu). Už začátkem roku 1957 vyšel její francouzský překlad, jímž Ritsos trvale vstupuje do světové poezie. Báseň má všechny rysy Ritsosovy poezie: filozofický obsah, hudební motivy a scénickou koncepci. Jejím postavami jsou stará žena v černém šatu a mladý muž. Kritikové v těchto dvou postavách viděli střet zanikajícího světa s nastupujícím obrozeným lidstvem. Je ovšem sporné, zda si čtenář smí dovolit takovou zjednodušující interpretaci. V jedné ze svých básní Ritsos říká:

*Jsou verše a někdy i celé básně,
sám nevím, co mají znamenat.
Nevím to. Máš právo se ptát,
ale neptej se mě – já to nevím.*

Výrazem nesnadné cesty od člověka k člověku je báseň *Η γέφυρα* (1960, Most). I tato báseň má scénickou koncepci s režijní poznámkou v úvodu: „Osm mužů, přátel, kteří snad sledovali společný cíl, možná byli společně pronásledováni a vypovězeni, snad podepsali společné prohlášení týkající se lidských práv nebo míru.“ Devátá postava se před nimi ospravedlňuje, vysvětluje své stanovisko, ale její „pravá nezávislost“ se ukáže být jen strachem z činu. Obraz „mostu“ patří k obrazům Ritsosovy poezie stejně jako obraz „pustého domu“, ale i „zářícího slunce“.

Cyklem *Μαρτυρίες* (Svědectví) chtěl básník vypovídat o obyčejných věcech a jevech, být jen svědkem jejich existence. Tento cyklus se stal jakýmsi komentářem k básníkovu životu a tvorbě.

Období pokusu o národní smíření v Řecku v druhé polovině padesátých let umožnilo, že Ritsosovi byla roku 1957 udělena státní cena za lyrickou poezii.

Na přelomu padesátých a šedesátých let dostává Ritsos jako levicový básník pozvání do tehdejších zemí východní Evropy, do Bulharska, Sovětského svazu a Rumunska. Tyto cesty jej inspirovaly ke sbírce *Η αρχιτεκτονική των δέντρων* (1958, Architektonika stromů). Do tehdejšího Československa byl pozván v letech 1960 a 1962. Během tohoto pobytu vznikl cyklus *Χρωματικές λεπτομέρειες* (Chromatické detaily, český překlad vyšel pod titulem *Proměny nože* roku 1962). Během svého zdejšího pobytu pracoval Ritsos také

na překladu *Antologie české a slovenské poezie*, který vyšel roku 1966 (*Ανθολογία Τσέχων και Σλοβάκων ποιητών*), zachovalo se však jen málo výtisků, téměř celý náklad byl zničen za vlády junty. Jakýmsi básnickým deníkem jeho cesty do Československa jsou též básně *Οστράβα* (1962, Ostrava) a *Μπρατισλάβα είναι αγάπη* (1963, Bratislava je láska).

Básník současně pracoval na dalších sbírkách: *Οι ρειτιονίες του κόσμου* (1957, Čtvrtě světa), *Όταν έρχεται ο ξένος, Ανυπότακτη πολιτεία* (1958, Až přijde cizinec, Nepokořené město), *Το παράθυρο* (1960, Okno), *Ο Μαύρος Άγιος* (1961, Černý světec). Překvapivě projevuje v té době i zájem o básníka z počátku 20. století dílem *Δώδεκα ποιήματα για τον Καβάφη* (Dvanáct básní pro Kavafise).

Začíná však také rozvíjet svůj zájem o scénickou poezii v divadelních hrách *Πέρα απ' τον ίσκιο των κνπαρισσιών* (1958, Za stínem cypřišů) a *Μια γυναίκα πλάι στη θάλασσα* (1958, Žena na břehu moře). Návštěvy východoevropských zemí vzbuzovaly u něho zájem i o překlad jejich poezie. Překládá Erenburga, Bloka a Majakovského.

V prosinci 1962 uveřejnil Ritsos dvě sbírky, které spolu s básní *Σονάτα του σεληνόφωτος* tvoří trilogii: *Το νεκρό σπίτι* (Mrtvý dům) a *Κάτω απ' τον ίσκιο του βουνού* (Ve stínu hory). V ní se básník vrací k věčnému problému svobody a nezávislosti jedince, jeho vztahu k lidské společnosti.

Významné jsou skladby z druhé poloviny šedesátých let, v nichž básník hledá výrazové možnosti v symbolech čerpaných z antické mytologie, jimiž se ovšem snaží řešit problémy soudobé lidské společnosti: *Φιλοκτήτης, Περσεφόνη* (1965–1970, Filoktétés, Persefoné), *Ορέστης* (1966, Orestés), *Αγαμέμνων* (1970, Agamemnón), *Η επιστροφή της Ιφιγένειας, Χρυσόθεμις, Ισμήνη* (1972, Návrat Ifigenie, Chrysothemis, Isméné), *Αίας* (1967–1969, Aias), *Ελένη* (1970, Helena), *Φαίδρα* (1974–1975, Faidra). Tato díla jsou shromážděna ve sbírce *Τέταρτη διάσταση* (Čtvrtá dimenze).

Dlouhé období junty v letech 1967–1974 přináší opět degradaci a útlak kultury v Řecku. Ritsos je zatčen hned v den převratu 21. dubna 1967, internován na ostrově Jaros a je mu zakázána jakákoliv spisovatelská činnost. Po roce a půl je ze zdravotních důvodů propuštěn z internačního tábora, převezen na ostrov Leros a později je mu jako místo pobytu určen ostrov Samos (Karlovasi). Ostrov se stal jakousi jeho druhou vlastí, oženil se zde s lékařkou F. Georgiadisovou a narodila se mu dcera Eri. V těch letech vznikají cykly *Πέτρες Επαναλήψεις Κιγκλίδωμα* (1972, Skály, Opakování, Mříž). Svou vlast v nich vidí jako zpusťšenou zemi:

*Pusté vinice, kameny, trny, džbán,
malé, vyschlé pole, po léta zavřený dům.*

Nemožnost vyjádřit svobodně vlastní myšlenky vede v těchto letech k zašifrovanosti jeho veršů ve sbírkách *Χειρονομίες* (1972, Gesta) a *Διάδρομος και σιάλα* (1973, Chodba a schodiště).

Prvním signálem probouzející se kulturní fronty v Řecku je sborník *Λεκαοχτώ κείμενα* (1970, Osmnáct textů, později *Νέα κείμενα I* a *Νέα κείμενα II*, Nové texty I a Nové texty

II), jehož se Ritsos účastní dramatinou básní *O αφανισμός της Μήλος* (1969, Zničení ostrova Milos).

Roku 1973 vychází cyklus *Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας* (Osmnáct básní trpné vlasti) složený v patnáctislabičných dvojverších připomínajících lidovou poezii a zhudebněných M. Theodorakisem. Roku 1974 v době kyperských událostí vychází *O ύμνος και θρήνος της Κύπρου* (Hymnus a nářek nad Kyprem). Tyto události měly za následek pád diktatury v Řecku. V té době pracoval Ritsos na cyklu *Καρλόβασι της Σάμου* (Karlovasi na Samu) a hned zpočátku vyjádřil novou naději:

*Ζνám pouze jedno slovo a vyslovuji je s pláčem.
To slovo znám, tím slovem jsem, tomu slovu dávám vzlet,
tomu slovu mne učili mrtví v bezesných nocích
pod tíhou kamenů, jimiž nás kamenovali,
to jediné slovo: Svoboda, svoboda, svoboda!*

Roku 1975 obdržel Ritsos čestný doktorát Aristotelovy univerzity v Soluni, je symbolické, že to byl v Řecku první doktorát napsaný v lidovém jazyce. Tím ale Ritsosova činnost nekončila. Následuje např. skladba *Τερατώδες αριστούργημα* (Obrovské mistrovské dílo), v níž autor věnuje několik veršů „černým sochám na Karlově mostě“ a kterou podtitul zpřesňuje slovy „Vzpomínka tichého člověka, který nic nevěděl“. Prozaickým dílem je *Εικονοστάσιο Ανωνύμων Αγίων* (1983-1986, Ikonostas bezejmenných světců).

Jannis Ritsos zemřel 11. listopadu 1990 a zanechal za sebou řadu nevydaných sbírek. Některé z nich byly vydány pod názvem *Αργά, πολύ αργά, μέσα στη νύχτα* (1987–1989, Pozdě, velmi pozdě, uprostřed noci). Ritsos je autorem více než sta děl nebo sbírek. V češtině vyšly *Dopis Joliotu Curiemu* (1952), *Nespavost* (1959), *Ostrava* (1962), *Proměny nože* (1963), *Sonáta měsíčního svitu a menší básně* (1976). V rozhlase bylo hráno drama *Žena na břehu moře* (1968), ukázky z autorova díla byly vybrány pro antologii *Bílá v sousedství modré* (1986). Množství překladů jednotlivých básní bylo uveřejněno v denním tisku a v kulturních revuích. Překlad by si nepochybně zasloužila i některá melodramata na antické náměty.

Γιάννης Ρίτσος

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Το Μάιο του 2009 γιόρτασε η Ελλάδα την εκατοστή επέτειο της γέννησης του Γιάννη Ρίτσου, ποιητή που ανήκει στους περισσότερο μεταφραζόμενους εκπροσώπους της νεότερης ελληνικής ποίησης.

Ο Γιάννης Ρίτσος γεννήθηκε την 1η Μαΐου 1909 (σύμφωνα με το καινούριο ημερολόγιο στις 14 Μαΐου) στη γραφική Μονεμβασιά της νότιας Πελοποννήσου. Στην περιοχή αυτή διέθετε ο πατέρας του μεγάλα κτήματα, τα έχασε όμως όταν ο Ρίτσος ήταν ακόμη παιδί. Το γεγονός αυτό προκάλεσε στον Ελευθέριο Ρίτσο παραφροσύνη, ο ίδιος, όπως και η κόρη του, πέθανε σε κλινική για ψυχικά ασθενείς. Η μητέρα και ο μεγαλύτερος αδερφός του Ρίτσου πέθαναν από φυματίωση. Το πατρικό σπίτι του ποιητή, κλεισμένο μέσα στα τείχη ενός βενετικού φρουρίου, ερημώθηκε. Αργότερα η εικόνα του έρημου ρημαγμένου σπιτιού έγινε στην ποίηση του Ρίτσου σύμβολο των δύσκολων παιδικών του χρόνων, αλλά επίσης μιας ιστορικής εποχής που τελειώνει:

*Κι αυτά τα δυο δωμάτια που κρατήσαμε
Τα πιο ψυχρά, τα πιο γυμνά, τα πιο ψηλά, είναι ίσως
Για να κοιτάζουμε τα πράγματα από πάνω
Κι από κάπως μακριά, για να 'χουμε την αίσθηση
Πως εποπτεύουμε και δεσπόζουμε τη μοίρα μας προπάντων*

*Κι αυτά τα δυο δωμάτια κρέμονται μες στην απέραντη νύχτα
Σα δυο σβηστά φανάρια της πιο έρημης παραλίας.*

Το νεκρό σπίτι (Φανταστική και αυθεντική ιστορία μιας πανάρχαιας ελληνικής οικογένειας, 1959)

Η εποχή αυτή ήταν δύσκολη όχι μόνο για την προσωπική ζωή του ποιητή, αλλά για όλο τον ελληνικό λαό. Μετά την ήττα από τους Τούρκους κατέρρευσε στις αρχές τις δεκαετίας του '20 η ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας, η ελπίδα για την ανανέωση της ελληνικής κυριαρχίας στα όρια της πρώην βυζαντινής αυτοκρατορίας. Κατά την ανταλλαγή πληθυσμών δέχτηκε η Ελλάδα 1,2–1,5 εκατομμύριο χριστιανούς από τη Μικρά Ασία έναντι μισού εκατομμυρίου μουσουλμάνων από την Ελλάδα. Αυτό το γεγονός προκάλεσε μεγάλους οικονομικούς και πολιτικούς προβληματισμούς στη χώρα, μια διαδικασία κατά την οποία ο Ρίτσος στεκόταν πάντα στο πλευρό των φτωχών και αδυνάτων.

Η προσπάθεια εγκατάστασης δημοκρατικού καθεστώτος στα 1928–1932 απέτυχε, ξαναεγκαταστάθηκε η μοναρχία η οποία το 1930 διευκόλυνε την άνοδο της δικτατορίας του Μεταξά.

Το 1926, μετά τις σπουδές στο Λύκειο, ο Ρίτσος φεύγει για την Αθήνα. Αυτή την εποχή

ασχολείται με το μπαλέτο, τον εκφραστικό χορό, καμιά φορά και με τη ζωγραφική, αλλά η έλλειψη χρηματικών πόρων τον αναγκάζει να ζητήσει εργασία σε δικηγορικό γραφείο και στο εμπόριο. Όμως ως βασικός στόχος της ζωής του παραμένει η ποίηση. Τα πρώτα του ποιήματα κυκλοφόρησαν στο φιλολογικό παράρτημα της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας* και στα αριστερά περιοδικά *Ριζοσπάστης*, *Νέοι Πρωτοπόροι* και *Νεολαία*.

Η μοίρα της οικογένειάς του πάντα προκαλούσε στον ποιητή αισθήματα απομόνωσης και μοναξιάς:

*Και τότε εγώ ο ανίσχυρος στη μέση να σταθώ
Και να 'χω κύκλο πανόπλους αντάρτες μου τους στίχους
Να βάζω τ' άστρα κράνος μου στο μέτωπο τ' ορθό
Και των εχθρών μου ατρόμητος να προσπερνώ τους στίχους.*

Τρακτέρ

Η πρώτη συλλογή ποιημάτων του Ρίτσου έφερε τον τίτλο *Τρακτέρ* και δημοσιεύτηκε το 1934. Ως πρότυπο είχε τη ρωσική ποίηση, ιδιαίτερα την ποίηση του Majakovskij. Ήδη από τις αρχές της ποιητικής του δραστηριότητας μπορούμε να αποκαλέσουμε τον Ρίτσο «ποιητή ασήμαντων πραγμάτων». Σε στίχους μεταμορφώνει το κλειδί, την παλιά πολυθρόνα, τη σκόνη στα έπιπλα, το κελάηδημα των πουλιών. Όταν αργότερα ασχολήθηκε με τη μετάφραση της ανθολογίας *Τσέχων και Σλοβάκων ποιητών* (σχεδόν όλη η εκτύπωση καταστράφηκε στην περίοδο της χούντας) τον άγγιξε ιδιαίτερα η ποίηση του J. Wolker.

Το 1935 εκδόθηκε η δεύτερη συλλογή του οι *Πυραμίδες*. Στα ποιήματα αυτά εμφανίζεται ήδη η προαισθήση της απειλής του πολέμου (*Γράμματα για το μέτωπο, Γράμματα απ' το μέτωπο*) που θα πλήξει περισσότερο του απλούς ανθρώπους, μανάδες που συχνά μεγάλωναν τους γιους τους σε δύσκολες συνθήκες.

Το πρόσωπο της δυστυχισμένης μάνας αποτέλεσε το κύριο μοτίβο του ποιήματος *Επιτάφιος* από το 1936. Σ' αυτό το ποίημα, θρήνο μάνας πάνω στο πτώμα του σκοτωμένου της γιου, ίσως αντανακλάται η επιρροή του ποιήματος του Μάξιμ Γκόρκι *Μάνα* που η μετάφρασή του κυκλοφόρησε εκείνη την εποχή στο *Ριζοσπάστη*. Αλλά το ποίημα του Ρίτσου κυρίως φανερώνει τη στενή του σχέση με την ελληνική δημοτική προφορική παράδοση, με τα μοιρολόγια. Τη σχέση αυτή αποδεικνύει και η μορφή του στίχου, ο δεκαπεντασύλλαβος ίαμβος, ο παραδοσιακός στίχος της δημοτικής ποίησης. Το ποίημα αναφέρεται σε πραγματικό γεγονός: Το 1936 έζησε η Θεσσαλονίκη διαδηλώσεις απεργιών καπνεργατών που πνίγηκαν στο αίμα.

Με τον *Επιτάφιο* αποκορυφώνεται η δημιουργία του ποιητή της δεκαετίας του '30. Το ποίημα δεν εκφράζει μόνο τη θλίψη πάνω στο θύμα, αλλά επίσης εξυμνεί τον ηρωισμό – η μητέρα παίρνει τη θέση του νεκρού αγωνιστή:

*Γιέ μου, σ' αδέρφια σου τραβώ και σμίγω την οργή μου,
σου πήρα το ντουφέκι σου. Κοιμήσου, εσύ, πουλί μου.*

Ο τίτλος *Επιτάφιος* αναφέρεται επίσης στο θρησκευτικό ύμνο της Παναγίας τον *Επιτάφιο ύμνο*, θρήνο της Θεοτόκου πάνω στο σταυρωμένο της γιο. Μερικές στροφές του ποιήματος μελοποίησε ο γνωστός έλληνας συνθέτης Μίκης Θεοδωράκης.

Στις 4 Αυγούστου 1936 πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα το φασιστικό πραξικόπημα και πρωθυπουργός της χώρας έγινε ο Ιωάννης Μεταξάς. Κατόπιν διαταγής του κήκχαν κάτω από τους στύλους του Ολυμπίου Διός όλα τα απαγορευμένα βιβλία, ανάμεσα σ' αυτά και τα βιβλία του Ρίτσου. Τα ποιήματα του Ρίτσου της επόμενης περιόδου εκφράζονται με σύμβολα, αλληγορίες και υπαινιγμούς. Όσον αφορά τη μορφή εμπνέονται από τη σύγχρονη γαλλική ποίηση (Aragon, Eluard) και χρησιμοποιούν ελεύθερο στίχο.

Εκείνη την εποχή γράφει το *Τραγουδί της αδερφής μου* (1937) αφιερωμένο στην αδερφή του που πέθανε σε κλινική για ψυχασθενείς. Ο θρήνος του θανάτου μεταμορφώνεται στο τέλος του ποιήματος σε δοξασία της αιώνιας ζωής:

*Ήλιε, Ήλιε,
πατέρα, προσάτη μου, δέξου με τώρα
τα ευλόγιστα δάχτυλά μου
αξιώνονται να ψαύσουν
τις λευκές μελωδίες του Απείρου
κανένας κρίκος δε μου δένει
τα φτερά μου στη Γη.*

*Το φως ακμάζει πιο ψηλά
κι απ' την αγάπη σου, αδελφή μου,
κι απ' την αγάπη μου.*

Μετά τη συλλογή αυτή ακολουθούν σε σύντομα διαστήματα άλλες συλλογές: *Εαρινή συμφωνία* (1938) και *Το εμβατήριο του ωκεανού* (1940). Η επιλογή της μουσικής ορολογίας – συμφωνία, εμβατήριο – δεν είναι τυχαία, αν και ο Ρίτσος δε χρησιμοποιεί παραδοσιακά μουσικά μέσα, όπως είναι ο ρυθμός και οι στροφές, ασχολείται περισσότερο με τη δομή όλης της σύνθεσης. Το ποίημα *Το εμβατήριο του ωκεανού* ίσως είναι μια ανάμνηση της θάλασσας που τον συνόδευε στα παιδικά του χρόνια.

Η εισβολή του ιταλικού στρατού στο ελληνικό έδαφος στις 28 Οκτωβρίου 1940 σήμαινε και για την Ελλάδα την αρχή της συμμετοχής της στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο ιταλικός στρατός απέτυχε, αλλά μετά την εισβολή των Γερμανών στις 6 Απριλίου 1941 η Ελλάδα παραδόθηκε. Έτσι ξεκινάει και εδώ, όπως και στις άλλες κατεχόμενες ευρωπαϊκές χώρες, η περίοδος της αντίστασης, στην οποία παίρνουν μέρος και πρόσωπα από την πολιτιστική ζωή. Τότε δημοσιεύει ο Ρίτσος τις συλλογές *Παλιά μαζούρα σε ρυθμό βροχής* και *Δοκιμασία*. Τα ποιήματα αυτής της εποχής τα συγκέντρωσε αργότερα στη συλλογή *Αργύπνια* (1954).

Όπως είναι γνωστό, για την Ελλάδα το 1945 δε σήμαινε το τελευταίο έτος του πολέμου. Ήδη το 1944 ξεσπάει αδερφοκτόνος εμφύλιος πόλεμος που διήρκεσε έως το 1949.

Κατά το χρονικό διάστημα 1945–1947 εργάστηκε ο Ρίτσος στο λυρικό δράμα *Πόλεμος και στο ποίημα Ρωμιοσύνη*. Σ' αυτά τα έργα δοξάζει τον ηρωισμό του ελληνικού λαού και όλες τις μάχες του για την ελευθερία που έδωσε από την εποχή του Διγενή Ακρίτα, στην εποχή των κλέφτικων πολέμων εναντίον των Τούρκων μέχρι την αντίσταση εναντίον της γερμανικής κατοχής:

*Σώπα, όπου να 'ναι θα σημάνουν οι καμπάνες.
Αυτό το χρώμα είναι δικό τους και δικό μας.
Κάτου απ' το χρώμα, μες στα στανρωμένα χέρια τους
κρατάνε της καμπάνας το σκοινί – περμένουνε την ώρα, δεν κοιμούνται,
περμένουν να σημάνουν την ανάσταση. Τούτο το χρώμα
είναι δικό τους και δικό μας – δεν μπορεί κανείς να μας το πάρει.*

Ρωμιοσύνη (1966)

Την περίοδο 1948–1952 εξορίζεται στα στρατόπεδα των νησιών Λήμνος, Μακρόνησος και Αη Στράτης, αλλά ούτε σ' αυτά τα δύσκολα χρόνια δεν παύει να γράφει. Τα ποιήματα που γράφτηκαν το Σεπτέμβριο και Οκτώβριο 1949 θάφτηκαν μέσα σε μπουκάλια στο χρώμα της Μακρονήσουθ για να σωθούν και το 1951 κυκλοφόρησε στο εξωτερικό η συλλογή *Πέτρινος χρόνος (Μακρονησιώτικα)*. Ανάμεσα στα ποιήματα που γράφτηκαν στο στρατόπεδο του Αη Στράτη βρίσκεται και το *Γράμμα στο Ζολιό Κιουρί* από το 1950. Η μετάφρασή του έκανε το Ρίτσο διάσημο και εκτός της Ελλάδας.

Μετά το τέλος του εμφύλιου πολέμου στρέφεται ο Ρίτσος από τα πολιτικά σε λυρικά θέματα. Αυτή την περίοδο συνθέτει ένα από τα καλύτερα ποιήματά του τη *Σονάτα του σεληνόφωτος* (1956). Ήδη στις αρχές του 1957 δημοσιεύτηκε η γαλλική της μετάφραση και μ' αυτή ο Ρίτσος μπαίνει μόνιμα στην παγκόσμια ποίηση.

Το ποίημα έχει όλα τα χαρακτηριστικά της ποίησης του Ρίτσου: φιλοσοφικό περιεχόμενο, μουσικά μοτίβα και σκηνική δομή. Πρωταγωνιστές είναι μια ηλικιωμένη γυναίκα ντυμένη στα μαύρα και ένας νέος άντρας. Οι κριτικοί έβλεπαν σ' αυτά τα πρόσωπα τη σύγκρουση ανάμεσα στον παλιό κόσμο που πεθαίνει και στην ερχόμενη αναγεννημένη ανθρωπότητα. Βέβαια είναι συζητήσιμο εάν μπορούμε να ερμηνεύουμε το ποίημα με τέτοια απλοποίηση. Σε ένα από τα ποιήματά του ο Ρίτσος λέει:

*Είναι ορισμένοι στίχοι – κάποτε ολόκληρα ποιήματα –
πού μήτε εγώ δεν ξέρω τί σημαίνουν. Αυτό που δεν ξέρω
ακόμη με κρατάει. Κι εσύ έχεις δίξιο να ρωτάς.
Μη με ρωτάς.
Δεν ξέρω σου λέω.*

Το ποίημα *Η γέφυρα* (1960) εκφράζει το δύσκολο δρόμο από έναν άνθρωπο στον άλλο. Έχει επίσης σκηνική δομή, με σημείωση του σκηνοθέτη στην εισαγωγή για οχτώ άντρες που

μάλλον καταδιώχτηκαν και εξορίστηκαν μαζί, μπορεί να υπέγραψαν μαζί κάποια δήλωση που αφορούσε τα ανθρώπινα δικαιώματα ή την ειρήνη. Το ένατο πρόσωπο δικαιολογείται μπροστά τους, εξηγεί τη στάση του, αλλά η «πραγματική ανεξαρτησία» του αποδεικνύεται μόνο ως δικαιολογία της αδράνειάς του. Το μοτίβο της «γέφυρας» ανήκει στα μοτίβα της ποίησης του Ρίτσου, όπως επίσης το μοτίβο του «έρημου σπιτιού» ή του «ήλιου που λάμπει».

Με τον κύκλο *Μαρτυρίες* ήθελε ο ποιητής να μιλήσει για απλά πράγματα και φαινόμενα, να λειτουργήσει μόνο ως μάρτυρας της ύπαρξής τους. Αυτός ο κύκλος ερμηνεύεται ως σχολιασμός της ζωής και του έργου του ποιητή.

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '50, την εποχή της αναζήτησης της εθνικής συμφιλίωσης, τιμάται ο Ρίτσος με το Κρατικό βραβείο της ποίησης.

Στο τέλος της δεκαετίας του '50 δέχεται ως αριστερός ποιητής πρόσκληση στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, στη Βουλγαρία, τη Σοβιετική Ένωση και τη Ρουμανία. Σ' αυτά τα ταξίδια βρήκε έμπνευση για τη συλλογή του *Η αρχιτεκτονική των δέντρων* (1958). Στην τότε Τσεχοσλοβακία προσκλήθηκε το 1960 και 1962. Κατά τη διαμονή του σ' αυτή τη χώρα συνθέτει τον κύκλο *Χρωματικές λεπτομέρειες* (στα τσεχικά μεταφράστηκε το 1962). Αυτή την περίοδο εργάστηκε ο ποιητής επίσης στη μετάφραση ποιημάτων για την *Ανθολογία Τσέχων και Σλοβάκων ποιητών* η οποία εκδόθηκε το 1966. Διατηρήθηκαν όμως μόνο λίγα αντίτυπα, σχεδόν όλη η εκτύπωση καταστράφηκε κατά την περίοδο της χούντας. Ως ποιητικό ημερολόγιο του ταξιδιού του στην Τσεχοσλοβακία μπορούμε να θεωρήσουμε τα ποιήματά του *Οστράβα* (1962) και *Μπρατισλάβα είναι αγάπη* (1963).

Την ίδια εποχή εργαζόταν ο Ρίτσος και σε άλλες συλλογές: *Οι γειτονιές του κόσμου* (1957), *Όταν έρχεται ο ξένος, Ανυπόταχτη πολιτεία* (1958), *Το παράθυρο* (1960) *Ο Μαύρος Άγιος* (1961). Παράλληλα και λίγο απροσδόκητα ενδιαφέρεται για τον ποιητή της αρχής του 20^{ου} αιώνα στα *Δώδεκα ποιήματα για τον Καβάφη*.

Αυτή την εποχή αρχίζει όμως επίσης να ενδιαφέρεται περισσότερο για τη σκηνική ποίηση στα θεατρικά έργα *Πέρα απ' τον ίσκιο των κυπαρισσιών* (1958) και *Μια γυναίκα πλάι στη θάλασσα* (1958). Οι επισκέψεις του στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης προκαλούσαν επίσης το ενδιαφέρον του για μετάφραση της ποίησής τους. Μεταφράζει τον Erenburg, Blok και Majakovskij.

Το Δεκέμβριο του 1962 κυκλοφορούν δύο συλλογές που μαζί με τη *Σονάτα του σεληνόφωτος* αποτελούν μια τριλογία: *Το νεκρό σπίτι και Κάτω απ' τον ίσκιο του βουνού*. Στην τριλογία αυτή επιστρέφει ο ποιητής στο αιώνιο ζήτημα της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας του ανθρώπου, της σχέσης του με την ανθρώπινη κοινωνία.

Σημαντικά είναι τα έργα από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '60 στα οποία αναζητάει ο ποιητής τις δυνατότητες έκφρασης σε σύμβολα που δανείζεται από την αρχαία μυθολογία και τα χρησιμοποιεί για τη λύση προβλημάτων του σύγχρονου ανθρώπου: *Φιλοκτήτης, Περσεφόνη* (1965–1970), *Ορέστης* (1966), *Αγαμέμνων* (1970), *Η επιστροφή της Ιφιγένειας, Χρυσόθεμις, Ισμήνη* (1972), *Αίας* (1967–1969), *Ελένη* (1970), *Φαίδρα* (1974–1975). Αυτά τα έργα είναι συγκεντρωμένα στη συλλογή *Τέταρτη διάσταση*.

Η μακρά περίοδος της δικτατορίας της χούντας στα 1967–1974 ξαναφέρει στην Ελλάδα τον ξεπεσμό και την καταπίεση του πολιτισμού. Ο Ρίτσος συλλαμβάνεται αμέσως την ημέρα του πραξικοπήματος στις 21 Απριλίου 1967 και μεταφέρεται στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως στο νησί Γυάρος. Δεν του επιτρέπεται καμιά συγγραφική δραστηριότητα. Μετά από ενάμιση χρόνο απολύεται για λόγους υγείας από το στρατόπεδο και μεταφέρεται στο νησί Λέρος. Αργότερα καθορίζεται ως τόπος διαμονής του η Σάμος (Καρλόβασι) η οποία γίνεται η δεύτερη πατρίδα του. Εδώ παντρεύτηκε τη γιατρά Φιλίτσα Γεωργιάδου και επίσης εδώ γεννήθηκε η κόρη του Ήρη. Αυτή την εποχή γράφει τους κύκλους *Πέτρες Επαναλήψεις Κιγκλίδωμα* (1972) και σ' αυτά τα έργα βλέπει την πατρίδα του ως μια ρημαγμένη χώρα.

Οι καλλιτέχνες δεν μπορούν να εκφραστούν ελεύθερα και έτσι κωδικοποιούν τις ιδέες τους, όπως ο Ρίτσος στις συλλογές του *Χειρονομίες* (1972) και *Διάδρομος και σκάλα* (1973).

Τα *Δεκαοχτώ κείμενα* (1970) είναι το πρώτο σύμβολο του αφυπνιζόμενου καλλιτεχνικού μετώπου (αργότερα *Νέα κείμενα Ι* και *Νέα κείμενα ΙΙ*). Ο Ρίτσος συμμετείχε σ' αυτό το έργο με το ποίημα-χορικό *Ο αφανισμός της Μήλος* (1969).

Το 1973 κυκλοφορεί ο κύκλος *Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας* γραμμένος σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους που θυμίζουν τη δημοτική ποίηση και που μελοποιήθηκαν από το Μ. Θεοδωράκη. Μετά την κυπριακή τραγωδία, το 1974, κυκλοφορεί *Ο ύμνος και θρήνος της Κύπρου*. Τα κυπριακά γεγονότα είχαν ως συνέπεια την πτώση της δικτατορίας στην Ελλάδα. Εκείνη την εποχή ο Ρίτσος ασχολούνταν με τον κύκλο *Καρλόβασι της Σάμου*.

Το 1975 έγινε επίτιμος διδάκτορας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Είναι συμβολικό ότι πρόκειται για πρώτο διδακτορικό δίπλωμα στην Ελλάδα γραμμένο στη δημοτική. Εδώ όμως δε σταματάει η ποιητική δραστηριότητα του Ρίτσου. Ακολουθεί για παράδειγμα η σύνθεση *Τερατώδες αριστούργημα* στην οποία αφιερώνει ο ποιητής μερικούς στίχους στα αγάλματα της γέφυρας του Καρόλου και στον υπότιτλο της οποίας γράφει: *Απομνημονεύματα ενός ήσυχου ανθρώπου που δεν ήξερε τίποτα*. Άλλο έργο του, πεζό, είναι το *Εικονοστάσιο Ανωνύμων Αγίων* (1983–1986).

Ο Γιάννης Ρίτσος πέθανε στις 11 Νοεμβρίου 1990 και άφησε πίσω του αρκετές ανέκδοτες συλλογές. Μερικές απ' αυτές εκδόθηκαν με τον τίτλο *Αργά, πολύ αργά, μέσα στη νύχτα* (1987–1989). Ο Ρίτσος έγραψε περισσότερα από εκατό έργα ή συλλογές. Στην τσεχική γλώσσα μεταφράστηκε το *Γράμμα στο Ζολού Κιονρί* (1952), η *Αργύπνια* (1954), η *Σονάτα του σελινόφωτος* με άλλα ποιήματα (1976). Στο ραδιόφωνο παίχτηκε το δράμα *Μια γυναίκα πλάι στη θάλασσα* (1968), δείγματα του έργου του επιλέχτηκαν για την ανθολογία *Bílá v sousedství modré* (*Το άσπρο πλάι στο γαλάζιο*, 1986). Αρκετές μεταφράσεις των ποιημάτων του κυκλοφόρησαν στον ημερήσιο τύπο και στα λογοτεχνικά περιοδικά. Σίγουρα θα άξιζε να μεταφραστούν τα μελοδράματά του με αρχαία θέματα.

Μετάφρασε Σιμόν Σουμελίδου

Řecko-německé literární vztahy – literatura Řeků diaspory. Perspektivy a návrhy

NIKI EIDENEIER

Při svém prvním setkání s žáky řeckého původu z Obecného gymnázia Wuppertal, které se uskutečnilo z iniciativy pana ředitele Kalfase minulý květen, jsem se setkala nejdříve s žáky humanitního a poté exaktního zaměření. Naše téma se týkalo procesu tvorby a distribuce mimoškolní literatury v Německu, a nejen tam. Moje přednáška by tehdy mohla mít název „Od spisovatele ke čtenáři“, téma, které samozřejmě zahrnuje i nepostradatelnou překladatelskou činnost. K výběru tohoto tématu mě vedla skutečnost, že jednak nakladatelství *Romiosini* vydává především překlady řecké literatury do němčiny a dále také to, že zvláště pro studenty humanitního zaměření je překladatelství určitou perspektivou budoucího zaměstnání. Žijí přece v Evropě mnoha jazyků a kultur a vzájemné poznávání národů na kulturním poli by mělo být jedním z hlavních cílů. A známe snad lepší cestu vzájemného poznávání než prostřednictvím literatury, která se dotýká nejhlubších zákoutí lidské povahy, kolektivní i individuální?

Nakolik je tento cíl dosažitelný a nakolik je třeba jej propagovat mezi budoucími intelektuály, je jiná věc, pro kterou na tomto místě nemáme prostor.

To je tedy naše hlavní téma, které nyní trochu upřesním: Obracím se na učitele středních škol, takže není třeba zdůrazňovat úlohu literatury ve výuce, ale zaměřím se (a stále musím mít na mysli, nakolik je můj cíl reálný) na mimoškolní aktivity žáků, které formují jejich charakter i vyjadřovací schopnosti a jsou i příjemným zdrojem poznání v různých oblastech. A není samozřejmě nutné zdůrazňovat důležitost, nebo spíše nezbytnost mezikulturní vzdělávací politiky, která by měla být uplatňována dnes již na všech školách, tím spíše německých. A když říkám mezikulturní vzdělávání, termín, který mají v oblibě především úředníci, mám na mysli skutečné multikulturní vzdělávání, protože ať chceme nebo ne, multikulturní je naše společnost, prostředí, ve kterém naše děti vyrůstají, a dokonce stále častěji i jejich prostor soukromý, jejich vlastní rodiny, jejich původ.

Jak ale tyto děti budou přistupovat k nové realitě, jak ji přijmou, aniž by jejich zkušenosti byly traumatizující, odkud budou čerpat příklady, ale i jistotu, že tato realita, odlišná od toho, co nazýváme běžným, je ve skutečnosti obohacením, předností, příležitostí? A také, že ať se tato specifická situace zdá jakkoli složitá, lze najít způsoby, které ji učiní dokonce příjemnou, zajímavou, plnou dobrodružství... (Kavafis). Není přehnané tvrdit, že právě v literatuře najdou cestu a východiska, pokud využijí zkušeností, které jim nabízí, přijmou je, či naopak odmítnou. Zejména pokud je odmítnou na základě svého vlastního vnímání reality, o kterém tak budou nuceni přemýšlet a diskutovat se svým učitelem nebo spolužáky. A nejlepšími „koordinátory“ těchto diskuzí budou spisovatelé diaspory, nezávisle na svém původu. Spisovatelé, kteří se s dětmi podělí o svůj osud, o své vnímání světa. Oni sami jsou multikulturní, a tudíž nejlepší prostředníci, slouží umění a současně narušují staré, zkostnatělé vzory a stereotypy konzervativního společenského monotéismu.

Zaměříme se na náš prostor, tedy na spisovatelskou činnost cizinců – v uvozovkách –, kteří si jako svou novou vlast vybrali Německo a německý jazyk. Ne všichni jím vládnou dokonale, ale orientují se v něm po stránce formální i obsahové a jsou si vědomi jeho specifika a současně podobností s jejich mateřským jazykem v otázce přenosu významu. Z druhé strany jejich němčina (*...německý jazyk / který miluji bezvýhradně / který je mou druhou vlastí / který mi dodal odvahy a je mým útočištěm / který mi dává mnohem víc / než těm, kterým údajně patří...* říká turecký básník Yüksel Pazarskaya¹) navzdory různým korektorským snahám prozrazuje určitou originalitu, specifika, pružnost a bohatství, které určitě stojí za pozornost. Nebyla by to však provokace? Goethův jazyk z pera tureckých, italských, portugalských spisovatelů?! Kritika nebyla a není vždy pozitivní, uznání tohoto nového způsobu literárního vyjádření není vždy bezvýhradné. A to nezávisle na zemi původu spisovatele. Podívejme se nyní na některé charakteristické rysy tvorby řeckých spisovatelů žijících v Německu ve vztahu nebo v porovnání s jinými umělci.

Spisovatelé dnes v Německu zaujímají mezi umělci „cizího původu“ specifické místo, a to díky literární kritice, přesto, že ta je nepřijímala vždy s velkým nadšením a na základě objektivního hodnocení. Kritika byla nakonec nucena se těmito díly zabývat (nakolik dostatečně, je otázkou), přistupovala k nim však jako k materiálu pro sociologický průzkum a hodnotila je jako celek, nikoli jako individuální díla – především proto, že tyto spisovatele pozvedli svůj hlas velmi dynamicky. A to zvláště na autorských čteních, na která byli zváni u příležitosti různých kulturních či jiných akcí spojených s otázkou cizinců, často organizovaných z alibistických důvodů, kdy měly zakrýt nečinnost a nezájem místních (dokonce i levicových, tedy pokrokových) činitelů.

Levicová politická scéna Německa nás na akcích pořádaných jako projev solidarity používá jako exotickou ozdobu různých oslav a přistupuje k nám jako k lidem, kteří nemají politická práva a právě proto solidaritu nutně potřebují. Pokaždé, když jsem se na takové oslavě ocitl, řval bych zoufalstvím, říká básník José F. Oliver.²

Mezitím se mnoho věcí změnilo. Vznikla malá nakladatelství, která se zaměřovala výlučně na literaturu cizinců žijících v Německu. Jiní odvážní němečtí nakladatelé sledovali, jak se z děl těchto autorů, děl, která spíše náhodně zařadili do svých edičních plánů, stávají bestsellery.

Na tomto místě bychom se tedy mohli ptát, jaká specifika má přístup konkrétně k řeckým spisovatelům diaspory ze strany německých literárních kruhů v souvislosti s ostatními národnostmi? A jakou úlohu hrají na tomto multikulturním poli?

Východiskem, o které se místní opírali ve svém vztahu k cizincům, společným klíčovým slovem bylo slovo „exotika“. Slovo, které má různé interpretace v očích německého čtenáře. Od Turka očekává orientální liknavost, Španěl je pro něj především zápasník s býky a tanečník flamenga, Ital je vášnivý milenec atd.

Vztah Středoevropanů a především Němců k Řekům má však ještě jednu polohu: je jí starořecká minulost a obraz, který o nich vytvořili humanisté předminulého století. Ten je tak hluboce zakořeněn především v myslích vzdělaných Němců, kteří také tvoří hlavní čtenářské publikum, že dokonce ještě dnes, po čtyřiceti letech soužití s řeckými přistěhovanci na svém území, hledají „zemi Helénů“ očima jejich duše odkojené „Goethovým mlékem“, jak říká chilský spisovatel Omar Saavedra Santis.³ A tak v dnešním Kostasovi či Jannisovi, tím spíše jde-li o literáty, odmítají vidět obyčejného spisovatele, jehož náměty jsou věčná literární témata, jako je láska, život, smrt, stesk po domově, komunikace, vztah k ostatním lidem, a čekají, jaké místo zaujme ve „světě Platónových idejí“:

...„Tyto Řeky, které máte na mysli, já neznám,“ odpověděl jsem, „protože, když jsem se narodil, byli už mrtví.“

Tvářil se nedůvěřivě. Cítil jsem, že mám nervy napjaté k prasknutí. Náhle mě zaplavilo neodolatelné pokušení vyzkoušet si, čeho všeho jsem schopen.

„Všichni, nezůstal nikdo, žili kdysi dávno.“ Vyslovoval jsem každé slovo, jako bych vypouštěl šíp do jeho vyděšených očí. Ale bylo mi ho líto. Chytil jsem jej důvěrně za loket a zašeptal jsem: „Žili kdysi, ale jejich duch dál žije v nás.“

Pokusil se zasmát, ale sotva se mu podařilo vyloudit úsměv. Zaplavila ho vlna melancholie, o tom nebylo pochyb.

Pak se mě zeptal, jestli mluvím starořecky, a já odpověděl, že ne. Pokračoval v otázkách a ptal se, jestli jsem někdy slyšel o knize, která se jmenuje Odyseia od Homéra, a než jsem stačil cokoli říct, začal recitovat ten známý příběh, co začíná slovy: Μῆνιν ἄειδε θεὰ... Byl k pláči. Jak recitoval, jeho smutek byl stále zřejmější. Musel jsem se pokusit zachránit situaci. „Podívejte se sem, do mých očí! Řekněte, nezáří dost jasně? To je skutečně duch starých Řeků, o kterém jsme mluvili...“

Úryvek z knihy *So weit der Himmel reicht* (Kam až sahá nebe) Chrysafile Lolakase.⁴

Avšak kolik Řeků bylo schopno reagovat s humorem – ale i hněvem – Chrysafile Lolakase? Většina z nich se zuby nehty snažila dostat tomuto obrazu ideálního nového Heléna. K tomu přispěly věky přetrvávající klasické ideály, které hlásal a prosazoval zcela nesmlouvavě vzdělávací systém působící v uzavřeném prostoru řeckých škol v Německu, aniž by projev iluzí o skutečnou realitu současné řecké společnosti jak zde, tak i v samotném Řecku, které mladí Řeci v Německu již téměř neznali. Tento systém byl silně poznamenán snahou „germanizovat“ naše děti, která trápila jak rodiče, tak i řecký stát. Ovšem podpora, kterou jim tento stát poskytoval, se zakládala na překonaných představách o řecké křesťanské civilizaci. Kostas Janakakos ve své sbírce básní *Νυχτώγει από νορίς* (Stmívá se brzy), říká:⁵

³ *Das Eigene und das Fremde-Literatur in der Interkulturalität.* Tagung der Evangelischen Akademie Iserlohn vom 13–15 Januar 1995, s. 121.

⁴ LOLAKAS, CH. *So weit der Himmel reicht.* Köln: Romiosini 1985, s. 29–30.

⁵ GIANACACOS, C. *Frühe Dämmerung, zweisprachig.* Köln: Romiosini 1989, s. 6.

¹ Převzato z: RADDATZ, F. J. In mir zwei Welten. *Die Zeit* 26, 24/6/94.

² Ibid.

Mým učitelům

Moc jsem si přál stát se někým
ale ještě dnes nevím kým vlastně,
zmátly mě řeči učitelů a jejich teorie
které co chvíli zdůrazňovaly jak jsem chytrý,
roky mě měli ve spárech a dopřávali mi vzdělání
živili mou pýchu, která neznala mezí
až za hranice únosnosti –
netvrdím, že co říkali a čemu věřili bylo mylné
ale zmátli mě, zmátli mě nevyčísitelně
svými inteligenčními testy
a dnes stále ještě bloudím a hledám
Ariadninu nit, která dá směr mým činům a myšlenkám
a dnes už také s jistotou vím, že musím odmítnout, čemu mě mí učitelé učili...

Čím však mohli Řekové tuto představu nahradit, co mohli nabídnout z novorecké kultury? Snad jen exotického Alexise Zorbase (spíše v jeho filmové podobě než Kazantzakisova literárního hrdinu) a samozřejmě tradici předanou jejich rodiči a prarodiči, tedy řecké tance a písně a svou nekonečnou pohostinnost, kterou oni, sami hosté v cizí zemi, gastarbeitři, nabízeli.

A taková tedy byla i situace mezi řeckými spisovateli: první generace, samouci, odvážní lidé, kteří se chápali pera večer po vyčerpávající práci v továrně, nebo lidé, kteří získali první vzdělání ve své vlasti. Mezi nimi vyniká Vangelis Sakkatos, jeden z prvních, kteří svým myšlenkám a názorům dali literární podobu.

Řekové druhé generace se většinou narodili v Německu, ale i oni část své školní docházky strávili v Řecku, u svých prarodičů, a většina z nich těžce prožívala odloučení od rodičů. Přesto, že většina píše v němčině, inspiraci čerpají z řecké reality, jsou odchováni řeckou kulturou, a jakkoli se tomu brání a považují tuto skutečnost za překážku osobního rozvoje, nemůžou – a nechtějí – ji zavrhnout.

„Tlak zkušenosti jako předpoklad literární tvorby,“ jak kdysi řekl velký německý dramatik Hainer Müller, prožili řečtí spisovatelé Německa dvojím způsobem. Na jedné straně se ocitají pod tlakem dějin svého národa, starodávné kultury a tradice, kam patří i „literatura exilu“. A tito noví Odysseové se k této tradici, ať chtějí či ne, musí přihlásit. Na straně druhé tu však jsou nové životní podmínky, kterým je třeba se přizpůsobit. Jorgos Papulias k tomu říká:⁶

Ortodoxie

„Η παρθένος σήμερα...“
zvuky a obrazy
a oko Medúzy
na každém kroku.

„Χριστός Ανέστη“, má duše minulosti
„Αληθώς Ανέστη“, mé tělo znavené
na třídách se jmény křesťanů
ve skleněných budovách
akciových společností...
Nikdy jsem nebyl spasen.

Své kořeny najdeš tam,
kde zůstalo tvé dětství.

V tomto naprosto novém a cizím prostředí (v Itálii nebo např. ve Španělsku, kde je podobné „středomořské klima“, by situace byla jiná) multikulturní prvek nabývá na síle. Žijí zde, pracují a tvoří, literárně či jinak, nejrůznější rasy, lidé z celého světa. A právě tento střet ras a kultur dodává řeckým spisovatelům diaspory některé charakteristické rysy, díky kterým se odlišují od svých kolegů v původní vlasti. Pokusím se je shrnout:

a) Život v cizině, v Německu, podpořil jejich kritického ducha, na svou vlast pohlíželi s láskou ale i se zdravým odstupem. Příkladů můžeme nalézt dostatek, obzvláště ve spojení s tématem návratu do vlasti. Např. Miltiadis Papanagnu v díle *Ψωφίμη* (Zdechlina)⁷ popisuje rozpaky německého Řeka po jeho návratu domů, kde se setkává se svými příbuznými:

...Aristidis se snažil zapomenout na veřejší setkání. Přesto si to představení musel v duchu stále přehrávat, a že to skutečně bylo hotové divadelní představení... Tváře jeho sester – Klio, Chariklie a Erato – a taky švagrů – Nondase a Nakose – vířily kolem něj, měnily místo, výraz i tvar, jejich slova však zůstávala stejná, nepřijemná a zraňující:

My jsme to byli, kdo jsme tady trpěli. V první řadě otec, a matka taky. Ty jsi rádoby studoval a flámoval v Německu. Kdybys měl rozum, aspoň bys nashromáždil nějaký majetek, jako všichni emigranti. Však taky ty tři byty, co máš v Aténách, máš jen díky nám. Ani ženu a děcka nemáš, žádný povinnosti...

⁶ PAPULIAS, J. Ένα καλοκαίρι γεμάτο ειδήσεις. Λοδέκατη ώρα. Athina 1985.

⁷ PAPANAGNU, M. Ψωφίμη. Ααζογεγραμμοί. Athina: Stochastis 1985, s. 79–90.

b) Život v cizině, v Německu, podpořil jejich pozorovatelský talent zaměřený tentokrát na místní. Četba takových autorů by jistě byla obohacující i pro samotné Němce a přispěla by k jejich vlastnímu sebepoznání. K těmto spisovatelům patří např. Leonidas Panajotidis se sbírkou povídek *Einige Zentimeter unter der Oberfläche* (Pár centimetrů pod povrchem)⁸ nebo Eleni Chatzitzanu-Walthard:⁹

...*Děti, babičky, dědové, lidé jakéhokoli věku kráčeli ve spěchu, beze slov, s jasným cílem, bez jediného zastavení. Jako zhypnotizovaní, ve stavu mezi spánkem a bděním, nicméně odhodlaní, připravení k jakékoli činnosti, bez nářku nebo odporu.*

„*Curych má tolik obyvatel? A proč musí jít do práce všichni ve stejnou dobu? Bože můj!*“
Z vysokého stropu místnosti, v pravidelné vzdálenosti za sebou, visely troje hodiny. Byly to pěkné hodiny, s bílým ciferníkem a modrými čísly a ručičkami. A všechny ukazovaly přesně tentýž čas: za deset sedm...

Nebo Eleni Torosi s povídkou *Čelist*.¹⁰ V čem je přínos povídky jak pro spisovatele, tak pro čtenáře, je jasné po prvních scénách, bolestných, ale také plných humoru:

Naposledy mě maminka navštívila v Německu na konci ledna, pět let předtím, než zemřela...

První dva týdny se chovala naprosto příkladně, taktně a zdvořile. Ale pak začaly potíže.

První spory přišly, když se rozhodla přeskládat veškeré nádobí v policích, protože její systém byl samozřejmě praktičtější. Skutečné problémy ale nastaly, když se začala vydávat na průzkumy po čtvrti jen v pantoflích a v županu nebo když navštívila vedlejší supermarket dvakrát denně jen proto, aby pozorovala obsah regálů. Snažila jsem se jí vysvětlit, samozřejmě bezvýsledně, že tady, v Německu, takto nikdo nechodí a že mi dělá ostudu před sousedy. „Co nám je po nich, holčičko,“ říkala a krčila rameny, „vždyť to jsou samí cizinci!“ Nedala se odradit a dál vyrážela na průzkum. Pár dní nato se pustila i do prohledávání popelnice v naší čtvrti. „Co všechno ti Němci nevyhodí,“ říkala si pro sebe, „samý nový věci!“...

c) Cizina se pro řecké spisovatele žijící v Německu stala místem, kde je možné dívat se na historii s odstupem a přispět k překonání předsudků. Z trojjazyčné knihy *Kalimerhaba*,¹¹ kterou jsme vydali společně s tureckou Kurdkou Arzu Toker, je na první pohled patrná snaha o smíření mezi dvěma tradičně nepřátelskými národy, Řeky a Turky. Dílo

také ukazuje, jak velkou příležitost nabízí literatura, příležitost zapomenout na sváry a nedorozumění a překlenout rozdíly. Krátká ukázka z povídky Fotini Ladaki (s. 302), která je součástí této antologie, lépe přiblíží, co mám na mysli:

„*Zahrajem si na Řeky a Turky, co vy na to?*“

„*Paráda! Taky tě to babička naučila? Ano, ano, mě taky!*“

Když je zabili, dávali mravence – Turky do krabičky od sirek a pohřbívali je. Řekové říkali, že i nepřátelé se musí pohřbít, protože jinak nenajdou klid. Stále by se vraceli jako duchové a mučili by ty, co je zabili, dávali by jim trýznivé otázky...

Jiný druh mravenců nechávali na živu. To byli Řekové, byli světlí a ušlechtilí... Měli křídla jako andělé, aby mohli vzlétnout...

d) Cizina, Německo, dodala běžným tématům jiný rozměr, téměř existenciální. Např. v antologii *Προσπάθησε να τα φυλάξεις ποιητή / ... / τον ερωτισμού σου τα οράματα* (Pokus se básníku uchránit/ ... / své milostné sny) s podtitulem *Milování a láska v cizině*, která byla vydána r. 1995¹² a obsahuje texty jednadvaceti spisovatelů pocházejících z jedenácti zemí a dnes žijících v Německu, je řecký prvek velmi charakteristický: Milostný vztah zpočátku slouží pouze pro zaplnění citové prázdnoty, později však nabývá na síle, osvobozuje se, získává vlastní prostor, dozrává, stává se obyčejným projevem života, jak tomu je např. v povídce Dadi Sideri *Jorikův domov* nebo Petrose Kyrimise *Archanděl z Trikaly* aj. V novější antologii *Zestárnout v cizině*¹³ s díly třiceti tří autorů z devíti zemí, z nichž polovina jsou Řekové, je pro řecké texty charakteristická překvapující vyzralost, sebereflexe a velmi různorodý pohled na téma třetího věku, které se týká nás, prvních přistěhovalců. Bez sentimentu tady autoři podávají jakési zúčtování a také obraz smíření se životem, který prožili, a tím nedlouhým budoucím časem, který mají ještě před sebou. Např. Eleni Delidimitriu-Tsamaki píše:

Čtyřicet let emigrace – dopis devítileté vnučce Eleně, její otec je Řek a matka Němka.

...Vy, kteří jste zvyklí na obě kultury, kteří si hrajete se všemi dětmi, aniž byste se nejdřív zeptali, odkud pocházejí a kdo jsou. Vy, kteří se dozvídáte o těžkých zkušenostech vašich dědů, co zestárli a stále nevědí, kam patří a kde prožijí poslední roky svého života. Vy, kteří můžete stvořit společnost, kde nebude záležet na národnosti, ale na lidech. Protože důležité je, jestli jsi člověkem a ne odkud pocházíš. Od vás očekáváme, že vymažete obraz společnosti rozdělené na lidi první, druhé a třetí třídy, že nebudete bojovat zbraněmi, ale láskou a soucítěním...

⁸ PANAJOTIDIS, L. *Einige Zentimeter unter der Oberfläche*. Köln: Romiosini 1995.

⁹ CHATZITZANU-WALTHARD, E. *Der Tag, da alles anders wurde*, Köln: Romiosini 2000, s. 203.

¹⁰ TOROSI, E. *Zauberformeln, Erzählungen zweispachig*. Köln: Romiosini 2002, s. 34.

¹¹ EIDENEIER, N. – TOKER, A. (Hrsg.). *Kalimerhaba*. Köln: Romiosini 1992.

¹² EIDENEIER, N. (Hg.) *Die Visionen Deiner Liebeslust*. Köln: Romiosini 1995, s. 23–28 a 145–154.

¹³ EIDENEIER, N. – KALLIGATIDU, S. (Hrsg.) *Altwerden ist ein köstlich Ding? Altwerden in der Fremde*. Köln: Romiosini 2000.

e) Cizina, Německo, podporuje interkulturalitu v literatuře psané Řeky žijícími v Německu. Tito autoři vnímají nespravedlnosti, které se opakují tentokrát v jejich vlastní zemi:

... *Vidím ty chudáky, co jsou teď v Řecku, Albánci, Bulhaři, Rumuni, Asiati a Afričani, ilegální přistěhovalci, a moje srdce krvácí, jako tehdy, ve Frankfurtu. Protože vím, jaké to je, když tě považují za povel, když si chceš stěžovat, že tebou pohrdají, křivdí ti, okrádají tě, ale nemůžeš. Jak taky, když nejsi nic, neexistuješ, nemáš zelenou kartu, nemáš nic. Prý antisociální živly. A oni to vědí. Jako jsme to věděli my. Ale kdo nás tehdy nechal mimo hru? Něco ti řeknu: opustili svůj domov, protože neměli jinou možnost. Nikdo na světě se nechtěl stát emigrantem, legálním či nelegálním...* Takové je literární svědectví Jorgose Matzuranise v knize *Όπον κι αν είμαι ξένος* (Kdekoli jsem cizincem).¹⁴

f) Řeční spisovatelé v Německu získali určitý kosmopolitní nadhled, který se projevuje nejen v jejich vztahu k německé většině, ale především ve vztahu k místní turecké menšině. I přístup k Turkům formovaný ještě před emigrací podléhá změnám, jak nám dokazuje v povídce *Ο καθρέφτης* (Zrcadlo) Napoleon Lazanis. Hrdinou je zde Turek, který zůstal v Ioannině po výměně obyvatelstva.¹⁵

Je to těžké ve vojsku. Dny neubíhají.

21. února. Osvobození města od Turků. Přehlídka. Zavírají mě.

Oholí mi hlavu.

Sbírám trávu. Papírky. Zametám. Trochu uklízím.

I to přejde.

Den je krásný.

Otec žádá o návštěvu. Povolují mu ji. Přichází do tábora.

Konec se blíží.

Objímáme se. Sedáme si v rohu. Otec říká, že jsme přišli o dítě. A taky prý to dokázal a prodal sestry. Přišli z Igumenitsy, měli peníze a koupili je. Za spoustu peněz.

Neptá se, jak se mám. Co bych mu taky vykládal. O hajzlech? Oni udělají svou potřebu, utřou se papírem, jdou do práce. Co já mám dělat, bez vody? Co mu mám říct? Říkám mu, že se mám dobře. Moc dobře...

„Interkulturalita“ v literatuře Řeků žijících v Německu je tedy nově získaný postoj. Sblížení kultur. Syntéza tradice, kterou jsme si přinesli s sebou, a nových zkušeností. Ochota opustit svou pevnost nebo čtyři stěny svého domu a objevit nový svět, který jej obklopuje.

Opatrné přenesení duchovního bohatství a jeho zasazení do nové reality, kde bude obohacovat a samo bude obohaceno a přinese více ovoce. Příspěvek k propojení literatur různých oblastí Evropy a k vytvoření pestré evropské literatury, která však nebude eliminovat jednotlivá specifika. Řeční spisovatelé v Německu se už vědomě vydali tímto směrem a očekávají setkání s novou generací, s dnešními žáky, aby si vyměnili názory a aby jedni mohli své zkušenosti předat druhým. A nakonec také řeční spisovatelé diaspory mohou své cenné zkušenosti přenést i do Řecka, kde jejich díla začínají být uznávána. Jejich začlenění do reality dnešního Řecka může přinést změnu některých stereotypních představ o emigraci a umožní tak konstruktivní debatu nejen v literárních kruzích, ale především ve školách. Bude tak posílena interkulturalita v místech, kde jsou její kořeny, tedy přímo u dětí.

Přeložila Nicole Votavová Sumelidu

¹⁴ MATZURANIS, J. *Όπον κι αν είμαι ξένος*. Athina: Kastaniotis 2001, s. 186.

¹⁵ *Kalimerhaba*, s. 60–68.

Ελληνογερμανικές λογοτεχνικές σχέσεις – λογοτεχνία των Ελλήνων της διασποράς. Προοπτικές και προτάσεις

NIKI EIDENEIER

Σε μια πρώτη επαφή μου με τα Ελληνόπουλα του Ενιαίου Λυκείου Βούπερταλ, που έγινε με πρωτοβουλία του διευθυντού του κ. Κάλφα με τον παραπάνω γενικό τίτλο τον περασμένο Μάιο, πρώτα με τους μαθητές της θεωρητικής και έπειτα με τους μαθητές της θετικής κατεύθυνσης, είχαμε περιοριστεί αναγκαστικά στην παρουσίαση της διαδικασίας παραγωγής και διάθεσης ενός εξωσχολικού λογοτεχνικού βιβλίου στη Γερμανία και όχι μόνον· η εισήγησή μου τότε θα μπορούσε να ονομαστεί «Από το συγγραφέα ως τον αναγνώστη», όπου βεβαίως παρεμβάλλεται και η απολύτως δυναμική και απαραίτητη συμβολή του μεταφραστή, εφόσον στην περίπτωση του εκδοτικού οίκου Ρωμισούνη πρόκειται κυρίως για μεταφρασμένη ελληνική λογοτεχνία στα γερμανικά, και, επιπλέον, τουλάχιστον για τους μαθητές της θεωρητικής κατεύθυνσης, το επάγγελμα λογοτεχνικός μεταφραστής θα μπορούσε να είναι μια προοπτική επαγγελματικού προσανατολισμού. Δε ζούμε μήπως μέσα σε μια πολυφωνική Ευρώπη, που, στο επίπεδο του πολιτισμού π.χ., θα έπρεπε να έχει ως κύριο μέλημά της την αλληλογνωριμία των λαών; Και υπάρχει καλύτερος τρόπος αλληλογνωριμίας από τη λογοτεχνία, που φτάνει ως στα μύχια της ιδιοσυγκρασίας των ανθρώπων τόσο συλλογικά όσο και ατομικά;

Κατά πόσο τώρα ένας τέτοιος προσανατολισμός είναι εφικτός και κατά πόσο θα έπρεπε να τον διαφημίζει κανείς στους επίδοξους ακαδημαϊκούς πολίτες, είναι άλλου παπά ευαγγέλιο, που δεν μπορούμε να το αναλύσουμε τώρα.

Παρ' όλα αυτά, νομίζω πως βρισκόμαστε ήδη μέσα στο θέμα μας, το οποίο θα ήθελα να το κάνω πιο συγκεκριμένο με λίγα λόγια: Μιλώ σε δασκάλους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οπότε δεν είμαι εγώ αυτή που θα εξαίρει τη σημασία της λογοτεχνίας μέσα στο μάθημα, αλλά και ως αναγκαία πρόταση – με έλεγχο, αν αυτό είναι εφικτό – των εξωσχολικών απασχολήσεων των μαθητών, τόσο για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα τους, όσο και για τον εμπλουτισμό του εκφραστικού εργαλείου τους, αλλά και για τον ευχάριστο τρόπο μετάδοσης γνώσεων επί παντός του επιστητού. Ούτε βέβαια χρειάζεται να εμβραθύνουμε εδώ στη σημασία, στην ανάγκη καλύτερα, μιας διαπολιτισμικής εκπαιδευτικής πολιτικής, που θα έπρεπε να εφαρμόζεται σε όλα πια τα σχολεία, πόσο μάλλον στα εθνικά σχολεία της Γερμανίας. Και όταν λέω διαπολιτιστική εκπαίδευση, όρος που φαίνεται να αρέσει περισσότερο στους υπεύθυνους, εγώ προσωπικά εννοώ γνήσια **πολυ**-πολιτιστική εκπαίδευση, όπως είναι τελικά είτε θέλουμε είτε όχι η κοινωνία μας, ο περιβάλλον χώρος των παιδιών μας, όπου αυτά ζουν και κινούνται, αλλά όλο και συχνότερα και ο ιδιωτικός τους χώρος, η ίδια τους η οικογένεια, που καθορίζει τελικά και την καταγωγή τους.

Πώς όμως θα πλησιάσουν τα παιδιά αυτά τη νέα τους πραγματικότητα, πώς θα την αποδεχτούν αποφεύγοντας, όσο αυτό είναι δυνατόν, τραυματικές εμπειρίες, από πού θα πάρουν παραδείγματα, αλλά και τη σιγουριά ότι αυτό που ζουν και που διαφέρει από αυτό που ονο-

μάζουμε κανονικό, στην πραγματικότητα είναι ένας εμπλουτισμός, ένα συν, μια ευκαιρία; Και ότι όσο περίπλοκη κι αν φαίνεται η αντιμετώπιση αυτής της ιδιαιτερότητας, υπάρχουν τρόποι που την κάνουν ακόμη και ευχάριστη, ενδιαφέρουσα, γεμάτη περιπέτεια και... (Καβάφης). Δεν είναι υπερβολή να ισχυριστεί κανείς πως στη λογοτεχνία θα βρουν δρόμους και διεξόδους. Αν βασιστούν στα βιώματα που τους προσφέρει, αν τα δεχτούν, αλλά ακόμη κι αν τα απορρίψουν, ακόμη καλύτερα, μάλιστα, αν τα απορρίψουν συνειδητοποιώντας και προβάλλοντας τη δική τους πραγματικότητα που θα τη συζητήσουν με τον εαυτό τους ή με το δάσκαλο και τα άλλα παιδιά. Και οι καλύτεροι συντονιστές της συζήτησης αυτής θα είναι οι συγγραφείς της διασποράς, ανεξαρτήτως καταγωγής, που μοιράζονται τη μοίρα τους, που θα μιλήσουν στη λογική και στο αίσθημά τους, που είναι κι αυτοί πολυπολιτισμικοί, άρα οι καλύτεροι διαμεσολαβητές, υπηρετούν την τέχνη και συγχρόνως υπονομεύουν τα παλιά, αμετακίνητα μοντέλα και τα στερεότυπα της μονόπλευρης, της συντηρητικής άποψης του κοινωνικού μονοθεϊσμού.

Αλλά ας επικεντρωθούμε στο δικό μας χώρο και στη συγγραφική δραστηριότητα των ξένων – σε εισαγωγικά – που έχουν κάνει πατρίδα τους τη γερμανική γλώσσα, που ακόμη και όταν δεν μπορούν να τη χειριστούν τέλεια, ξέρουν το ύφος, τα περιεχόμενα, τις ιδιοτροπίες της, τις ομοιότητες και τις διαφορές της με τη γλώσσα της πρώτης καταγωγής τους ως προς τη μεταφορά νοημάτων. Από την άλλη μεριά η γλώσσα η γερμανική που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς αυτοί: (... *γερμανική γλώσσα / που αγαπάω χωρίς επιφυλάξεις / που είναι η δεύτερη πατρίδα μου / που μου 'δωσε θάρρος και καταφύγιο / που μου δίνει πολύ περισσότερα / απ' ό,τι σ' αυτούς που δήθεν τη μιλάνε...* λέει σ' ένα ποίημά του ο Τούρκος Yüksel Pazarskaya¹) προδίδει, όσο κι αν προσπαθούν οι διάφοροι διορθωτές να την ισοπεδώσουν σύμφωνα με τους κανόνες της γραμματικής, κάτι πρωτόγνωρο, κάποιες ιδιαιτερότητες, μια ευελιξία, κι έναν πλούτο, που οπωσδήποτε, αυτή τουλάχιστον, θα έπρεπε να γίνει αντικείμενο διαπραγματεύσεως. Αυτό όμως θα ήταν σκέτη πρόκληση: Η γλώσσα του Γκαίτε στη γραφίδα Τούρκων, Ιταλών, Πορτογάλων! Οι κρίσεις δεν ήταν και δεν είναι πάντα θετικές και η αναγνώριση αυτής της νέας λογοτεχνικής έκφρασης είναι σπανίως αμέριστη. Κι αυτό ανεξάρτητα από τη χώρα καταγωγής των συγγραφέων. Ας δούμε όμως τώρα μερικά από τα κύρια χαρακτηριστικά στο σινάφι των Ελλήνων συγγραφέων της Γερμανίας σε σχέση ή σε διάκριση με τους άλλους καλλιτέχνες.

Οι λογοτέχνες μεταξύ των άλλων «ξένης καταγωγής» καλλιτεχνών έχουν κατακτήσει σήμερα εδώ στη Γερμανία μια ξεχωριστή θέση, που τους παραχώρησε η κριτική της λογοτεχνίας, αν και όχι πάντα από άκρατο ενθουσιασμό και με αντικειμενικά κριτήρια. Η κριτική βρέθηκε τελικά αναγκασμένη να ασχοληθεί – όσο ασχολήθηκε και ασχολείται με τη λογοτεχνία των ξένων συγγραφέων της χώρας αυτής, αντιμετωπίζοντάς την, ωστόσο, ως κοινωνιολογικό ντοκουμέντο και μαζικό φαινόμενο και όχι ατομικά –, κυρίως γιατί οι ίδιοι ύψωσαν αρκετά δυναμικά τη φωνή τους. Κι αυτό έγινε και γίνεται σε αναγνώσεις, όπου τους

καλούσαν συνήθως κοινωνικοί λειτουργοί, για να διακοσμήσουν εκδηλώσεις κάθε είδους με αντικείμενο τα προβλήματα των ξένων ή και σαν άλλοθι στην κατά τα άλλα αδρανή αντιμετώπιση και άγνοια, ακόμη και από μέρους των αριστερών και προοδευτικών εγγενών, των πολιτιστικών αγαθών από τις χώρες αποστολής.

«Στην αριστερή πολιτική σκηνή της Γερμανίας με τις εκδηλώσεις της αλληλεγγύης μάς χρησιμοποιούν ως εξωτικό συμπλήρωμα κάποιων γιορτών και μας αντιμετωπίζουν ως ανθρώπους που τους λείπουν τα πολιτικά δικαιώματα και που γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο χρειάζονται αλληλεγγύη. Κάθε φορά που βρισκόμουν σε μια τέτοια γιορτή θα μπορούσα να εκραγώ απ' την απελπισία μου,» λέει ο ποιητής José F. Oliver.²

Εντωμεταξύ τα πράγματα άλλαξαν. Νέοι, μικροί εκδοτικοί οίκοι ιδρύθηκαν με μοναδικό αντικείμενό τους τη λογοτεχνία των ξένων της Γερμανίας. Άλλοι, τολμηροί γερμανικοί εκδοτικοί οίκοι είδαν έργα αυτών των συγγραφέων, που τους ενέταξαν μάλλον τυχαία στο πρόγραμμά τους, να γίνονται μπεστ-σέλλερ.

Από αυτήν την άποψη θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς: ποια λοιπόν η ιδιαιτερότητα της αντιμετώπισης των Ελλήνων συγγραφέων της διασποράς από μέρους των λογοτεχνικών κύκλων της Γερμανίας σε σχέση με τις άλλες εθνικότητες; Και ποια η ιδιαίτερη συμμετοχή τους στην πολυπολιτισμική αυτή κίνηση;

Κοινό σημείο αναφοράς από τους ντόπιους για όλες τις μειονότητες ήταν οπωσδήποτε η λέξη-κλειδί «εξωτικός», που ερμηνεύεται κάθε φορά και διαφορετικά, αν αναλύσουμε την προσδοκία του Γερμανού αναγνώστη. Από τον Τούρκο περιμένει ανατολίτικη ραθυμία, απ' τον Ισπανό ύφος ταυρομάχου και φλαμέγκο, απ' τον Ιταλό το μεσογειακό εραστή κ.ο.κ.

Οι Έλληνες ωστόσο διατηρούν μία ακόμη ιδιαίτερη σχέση με τους κεντροευρωπαίους και ειδικά με τους Γερμανούς. Είναι η αρχαιοελληνική τους προέλευση και η εικόνα που δημιουργήσαν γι' αυτούς οι Ουμανιστές του προπερασμένου αιώνα. Αυτή παραμένει τόσο ανεξίτηλη στα μάτια τουλάχιστον των μορφωμένων, που αποτελούν και το κυριότερο αναγνωστικό κοινό, ώστε και σήμερα ακόμα και ύστερα από 50χρονη γειτνίαση με τους Έλληνες μετανάστες στον ίδιο τους τον τόπο, να αναζητούν «τη χώρα των Ελλήνων» με τα μάτια της ψυχής τους, ποτισμένοι με το «Γάλα του Γκαίτε» όπως λέει ο χιλιανός συγγραφέας Omar Saavedra Santis.³ Έτσι αρνούνται να δουν στο πρόσωπο ενός σημερινού Κώστα και Γιάννη, όταν μάλιστα αυτός αρχίσει και να γράφει, έναν κανονικό συγγραφέα που θέματά του είναι τα αιώνια θέματα της λογοτεχνίας, ο έρωτας, η ζωή, ο θάνατος, οι καημοί της ξενιτιάς, η επικοινωνία, οι συνάνθρωποί του, και αναμένουν τουλάχιστον να δουν τι θέση παίρνει αυτός στον «κόσμο των ιδεών» του Πλάτωνα:

...«*Αυτούς τους Έλληνες που εννοείτε, εγώ δεν τους γνωρίζω,»* απάντησα, «*γιατί όταν γεννήθηκα εγώ, αυτοί είχαν ήδη πεθάνει.*»

² Όπ. π.

³ Πρακτικά σεμιν. *Das Eigene und das Fremde-Literatur in der Interkulturalität* (Tagung der Evangelischen Akademie Iserlohn vom 13–15 Januar 1995), σ. 121.

¹ Βλ. RADDATZ, F. J. In mir zwei Welten. *Die Zeit* 26, 24/6/94.

Φαινόταν να έχει αμφιβολίες. Αισθάνθηκα να τεντώνεται το νευρικό μου σύστημα. Μ' έπιασε ξαφνικά μια ανείπωτη επιθυμία, να δοκιμάσω την κτηνωδία μου.

«Όλοι, κανείς δεν έμεινε, υπήρξαν κάποτε.» Πρόφερα κάθε λέξη, σα να εκσφενδόνιζα βέλη στα τρομαγμένα του μάτια. Τον λυπήθηκα. Τον έπιασα εμπιστευτικά από τον αγκώνα και ψιθύρισα:

«Υπήρξαν κάποτε, μα το πνεύμα τους εξακολουθεί να ζει μέσα σ' εμάς.»

Προσπάθησε να γελάσει, μα παρά τη μεγάλη του προσπάθεια μόλις που κατάφερε να σκάσει ένα χαμόγελο. Η μελαγχολική του διάθεση ήταν ολοφάνερη.

Έπειτα ρώτησε, αν μιλάω αρχαία ελληνικά, και εγώ είπα όχι. Συνέχισε, ρωτώντας αν έχω ακούσει για κάποιο βιβλίο που λέγεται Οδύσσεια του Ομήρου, και προτού προλάβω να απαντήσω κάτι, άρχισε να απαγγέλει εκείνη την ιστορία που αρχίζει με τα λόγια: Μήριν άοιδη θεά...

Ήταν για κλάματα. Γιατί όσο απήγγειλλε, τόσο έβγαινε όλο και περισσότερο στο φως το βάθος της μελαγχολίας του. Έπρεπε να σώσω την κατάσταση.

«Εδώ, κοιτάξτε με βαθιά στα μάτια! Πείτε μου, δε λάμπουν ολοφώτεινα; Πρόκειται πράγματι γι' αυτό το πνεύμα των Ελλήνων που λέγαμε ...»

Είναι ένα απόσπασμα από το βιβλίο *So weit der Himmel reicht* του Χρυσάφη Λόλακα.⁴

Πόσοι όμως από τους Έλληνες μπορούσαν ν' αντιδράσουν με το χιούμορ – και την οργή – του Χρυσάφη Λόλακα; Οι περισσότεροι έκαναν κυριολεκτικά αγώνα δρόμου για ν' ανταποκριθούν σ' αυτήν την ιδανική εικόνα του νέου αρχαίου-κλασικού Έλληνα. Σ' αυτό συνέτειναν βέβαια και τα αιώνια κλασικά ιδεώδη που διακήρυσσε και επέβαλε η ελληνική παιδεία της Γερμανίας, που λειτουργούσε αμείλικτα στον κλειστό χώρο των ελληνικών σχολείων της Γερμανίας, αφήνοντας απ' έξω την πραγματικότητα της κοινωνίας που περιέβαλλε τους νέους τόσο εδώ όσο και στη νέα Ελλάδα που σχεδόν δε γνώριζαν. Την παιδεία αυτή την όριζε κυρίως η αγωνία μιας «γερμανοποίησης» των παιδιών μας, που βασάνιζε όχι μόνο τους Έλληνες γονείς, αλλά και την ελληνική πολιτεία. Έτσι κι αλλιώς τα εφόδια που τους έστελνε η πολιτεία αυτή ήταν κάποιες, επίσης ξεπερασμένες, ιδέες ελληνοχριστιανικού πολιτισμού στην πιο κακέκτυπη μορφή του. Λέει ο Κώστας Γιαννάκος στη συλλογή ποιημάτων του *Νυχτώνει από νωρίς*:⁵

Στους δασκάλους μου

πολύ το ήθελα κι εγώ να γίνω στη ζωή μου κάτι
μα ακόμα σήμερα δεν ξέρω τι,

με μπέρδεψαν τα λόγια των δασκάλων μου κι οι
θεωρίες τους

που κάθε τόσο τόνιζαν την εξυπνάδα μου
χρόνια ολόκληρα μ' είχαν στα χέρια τους

μορφώνοντάς με

κι από ψηλά έδρανα ψόνιζε η ματαιοδοξία τρόφιμα
μέχρι σκασμού –

δε λέω πως λέγαν ή πίστευαν λάθος οι δασκάλοι μου
όμως το βλέπω πως με μπέρδεψαν αργάρευτα
τα τεστ νοημοσύνης τους

και σήμερα ακόμα ψάχνω απροσάρμοστα
τον μίτο να βρω της Αριάδνης, στις πράξεις και

στις σκέψεις μου

κι είμαι πια σίγουρος πως πρέπει να αρνηθώ
των δασκάλων τα διδάγματα...

Και τι είχαν ν' αντιτάξουν στη γνώμη αυτή των Γερμανών από τη νεοελληνική πνευματική ζωή; Το πολύ τον, για άλλους λόγους εξωτικό, Αλέξη Ζορμπά (του κινηματογράφου περισσότερο από ό,τι τον ήρωα του Καζαντζάκη) και φυσικά την παράδοση που μετέφεραν απόφια οι γονείς κι οι παππούδες τους και που μεταφράζονταν σε ελληνικούς χορούς και τραγούδια και στην απέραντη φιλοξενία που πρόσφεραν αυτοί, οι φιλοξενούμενοι Gastarbeiter...

Από την άλλη μεριά και οι ίδιοι οι συγγραφείς είχαν ανάλογες προϋποθέσεις: η πρώτη γενιά, αυτοδίδακτοι, θαρραλέοι άνθρωποι που πιάναν το μολύβι μετά από την εξουθενωτική δουλειά στο εργοστάσιο, ή άνθρωποι που μάθαιναν τα πρώτα τους γράμματα στην πατρίδα. Εδώ ξεχωρίζει π.χ. η μορφή του Βαγγέλη Σακκάτου, από τους πρώτους που διατύπωσαν συγγραφικά τις σκέψεις τους και την κριτική τους.

Αλλά κι η δεύτερη γενιά, έστω κι αν πολλοί απ' αυτούς γεννήθηκαν στη Γερμανία, τη σχολική τους ηλικία την πέρασαν κατά ένα μέρος στην Ελλάδα κοντά στους παππούδες τους, με τεράστιες ψυχολογικές απώλειες λόγω του χωρισμού απ' τους γονείς τους. Έστω κι αν αυτοί, της β' γενιάς, γράφουν στα γερμανικά κυρίως, η βάση τους είναι ελληνική, η έμπνευσή τους πηγάζει από ελληνικά δεδομένα, είναι θρεμμένοι με τον ελληνικό πολιτισμό και, όσο κι αν εξανίστανται απ' αυτήν την προσκόλληση, γιατί τη θεωρούν εμπόδιο στην προσωπική τους εξέλιξη, δεν μπορούν – και δε θέλουν – να την αρνηθούν.

«Η πίεση της εμπειρίας ως προϋπόθεση συγγραφής», όπως την χαρακτήρισε κάποτε ο μεγάλος Γερμανός θεατρικός συγγραφέας Χάινερ Μύλλερ, ασκήθηκε έτσι διπλά στους Έλληνες συγγραφείς της Γερμανίας. Από τη μια η πίεση της Ιστορίας και του πανάρχαιου πολιτισμού τους και της παράδοσης, στην οποία ανήκει και το είδος της «λογοτεχνίας της ξενιτιάς», που είναι για την Ελλάδα τόσο παλιά όσο κι η ξενιτιά η ίδια. Σ' αυτή την παράδοση θα έπρεπε να ενταχθούν, θέλαν δε θέλαν, και αυτοί, οι νέοι Οδυσσείς, και να τη συνεχίσουν. Κι από την άλλη η σύγκρουση της παραδοσιακής τους συνείδησης με τις νέες συνθήκες διαβίωσής τους. Λέει ο Γιώργος Παπούλιας:⁶

⁴ LOLAKAS, CH. *So weit der Himmel reicht*. Köln: Romiosini 1985, σσ. 29–30.

⁵ GIANACACOS, C. *Frühe Dämmerung, zweisprachig*. Köln: Romiosini 1989, σ. 6.

⁶ ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ, Γ. Ένα καλοκαίρι γεμάτο ειδήσεις. *Ασδέκατη ώρα*. Αθήνα 1985.

Ορθοδοξία

Η παρθένος σήμερα...
με σπασίες και ήχους
και το μάτι της Μέδουσας
σε κάθε μου βήμα.

Χριστός Ανέστη ψυχή μου χτεσινή
Αληθώς Ανέστη βήμα μου κουρασμένο
στις επώνυμους λεωφόρους των χριστιανών
και στα γνάλινα κτίρια
των ανωνύμων εταιριών...
Ποτέ μου δε λυτρώθηκα.

Ρίξεις σου είναι
ό, τι μικρός είδες και άκουσες

Σ' αυτό το εντελώς νέο και ξένο περιβάλλον (σε ένα περιβάλλον όπως π.χ. στην Ιταλία ή και στην Ισπανία οι συνθήκες θα ήταν άλλες, κοινά μεσογειακές, ας πούμε) – κι εδώ υπεισέρχεται και το νέο σοβαρό στοιχείο, αυτό της πολυπολιτισμικότητας – ζουν, εργάζονται, αλλά και δρουν λογοτεχνικά οι πιο διαφορετικές φυλές, όχι μόνο του Ισραήλ, παρά του κόσμου όλου. Αλλά ακριβώς αυτή η αναγκαστική αντιπαράθεση προσέδωσε στους Έλληνες συγγραφείς της διασποράς μερικά χαρακτηριστικά που τους κάνει, νομίζω, να ξεχωρίζουν απ' τους ελλαδικούς συναδέλφους τους. Θα προσπαθήσω να τα συνοψίσω:

α) Η ξενιτιά, η Γερμανία, λειτούργησε ως χώρος όξυνσης του κριτικού τους πνεύματος απέναντι στην ίδια τους την πατρίδα που την αντιμετώπισαν με αγάπη αλλά και με μια υγιή απόσταση. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα γι' αυτήν τη θέση και μάλιστα όταν το θέμα περιστρέφεται γύρω από τον επαναπατρισμό: π.χ. ο Μιλτιάδης Παπανάγνου στο *Ψοφίμι*⁷ όπου σκιαγραφεί την αμηχανία του Έλληνα της Γερμανίας, όταν στην επιστροφή του βρίσκεται αντιμέτωπος με τις «ανάγκες» των συγγενών του που έμειναν στην Ελλάδα:

...Ο Αριστείδης προσπαθούσε να ξεχάσει τη χτεσινοβραδινή συνάντησή. Ερχόταν όμως κι ξαναρχόταν στο νου όλη η παράσταση – σωστή παράσταση ήταν. Έτσι τώρα τα πρόσωπά τους – οι αδερφάδες: Κλειώ, Χαρίκλεια, Ερατώ και οι γαμπροί: Νώντας και Νάκος – στριφογύριζαν, άλλαζαν θέση, έκφραση και σχήμα, τα λόγια τους όμως πάντα αμετάβλητα, αιχμηρά και τον πλήγωναν:

Εμείς τραβήξαμε όλα τα βάσανα. Πρώτα ο πατέρας, μετά η μάνα. Εσύ φευτοσπούδαξες και γλεντούσες στη Γερμανία.

Αν είχες μυαλό θα 'κανες κι εσύ περιουσία εκεί, όπως φτιάξανε όλοι οι μετανάστες.

Άλλωστε έχεις τρία διαμερίσματα στην Αθήνα κι αυτό το χρυστάς σε μας. Γυναίκα, παιδιά, υποχρεώσεις δεν έχεις καμιά...

β) Η ξενιτιά, η Γερμανία, είναι ο χώρος όπου οξύνθηκε η παρατηρητικότητα τους σχετικά με τους ντόπιους, που θα είχαν πολλά να κερδίσουν για την αυτογνωσία τους διαβάζοντάς τους, π.χ. ο Λεωνίδας Παναγιωτίδης με τη συλλογή διηγημάτων του *Einige Zentimeter unter der Oberfläche*⁸ ή η Ελένη Χατζητζάνου-Walthard:⁹

...Παιδιά, γιαγιάδες, παππούδες, άνθρωποι κάθε ηλικίας περνούσαν βιαστικά, σιωπηλοί, μ' ένα συγκεκριμένο σκοπό, χωρίς σταματημό· αν μπορούσε να κρίνει κανείς από την έκφραση του προσώπου τους, βρίσκονταν σε μια κατάσταση μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας, κάτι ανάμεσα στον ύπνο και τον ξύπνιο τους, αλλά αποφασιστικοί· έτοιμοι να ξεκινήσουν οποιαδήποτε δραστηριότητα δίχως κλαφουρίσματα και αντιστάσεις.

«Έχει τόσους πολλούς κατοίκους η Ζυρίχη; Και γιατί πρέπει να πηγαίνουν όλοι την ίδια ώρα στη δουλειά; Χριστέ μου!» Από το ψηλό ταβάνι της αίθουσας κρέμονταν σε κανονικά διαστήματα τρία μεγάλα ρολόγια στη σειρά. Όμορφα ρολόγια με άσπρο δίσκο, γαλάζιους αριθμούς και δείκτες. Κι όλα έδειχναν ακριβώς την ίδια ώρα: εφτά παρά δέκα...

Η η Ελένη Τορόση με το διήγημά της *Η μασέλα*.¹⁰ Το κέρδος τόσο για το συγγραφέα, όσο και για τον αναγνώστη γίνεται σαφές ύστερα από τις πρώτες οδυνηρές, μα και γεμάτες χιούμορ, σκηνές, που περιγράφονται:

Την τελευταία φορά που με επισκέφθηκε η μητέρα μου στη Γερμανία ήταν τέλη Γενάρη, πέντε χρόνια πριν πεθάνει...

Τις πρώτες δυο βδομάδες ήταν τύπος και υπογραμμός, υπόδειγμα διακριτικότητας και ευγένειας. Έπειτα άρχιζαν τα δύσκολα.

Οι πρώτες διαφορές άρχιζαν, όταν έπιανε να αλλάξει τη θέση των πιατικών στα ράφια, γιατί, κατά τη γνώμη της, η δική της διάταξη ήταν πιο πρακτική. Τα μεγάλα προβλήματα πάντως παρουσιάζονταν, όταν έπαιρνε τους δρόμους με τις παντόφλες και τη ρόμπα για να διερευνήσει τη γειτονιά ή όταν έμπαινε στο γειτονικό σούπερμαρκετ δυο φορές τη μέρα να χαζέψει τα ράφια. Προσπαθούσα να της εξηγήσω, ματαίως βέβαια, πως κανείς δεν βγαίνει έτσι έξω εδώ στη Γερμανία, πως με ντροπιάζει στους γειτόνους. «Τι μας νοιάζουν αυτοί, παιδάκι μου,» έλεγε σηκώνοντας αδιάφορα τους ώμους, «αυτοί είναι όλοι ξένοι!»

⁸ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ, L. *Einige Zentimeter unter der Oberfläche*. Köln: Romiosini 1995.

⁹ CHATZITZANOU-WALTHARD, E. *Der Tag, da alles anders wurde*, Köln: Romiosini 2000, σ. 203 κ.ε.

¹⁰ TOROSI, E. *Zauberformeln, Erzählungen zweispachig*. Köln: Romiosini 2002, σ. 34 κ.ε.

⁷ ΠΑΠΑΝΑΓΝΟΥ, Μ. *Ψοφίμι. Λαζογερμανοί*. Αθήνα: Στοχαστής 1985, σσ. 79–90.

Και συνέχιζε ακάθεκτη τις εξερευνήσεις. Λίγες μέρες αργότερα άρχισε το περίφημο ψάξιμο στους σκουπιδοτενεκέδες της γειτονιάς. «Τι πετάνε αυτοί οι Γερμανοί,» μουρμούριζε, «όλο καινούργια πράγματα!...»

γ) Οι Έλληνες συγγραφείς της Γερμανίας κατέκτησαν την ξενιτιά ως χώρο ιστορικής ανασκόπησης και απόπεισης προκαταλήψεων. Ιδιαίτερα στο τρίγλωσσο βιβλίο που εκδώσαμε μαζί με την Τουρκάλα-Κούρδα Arzu Toker πριν από δέκα χρόνια, το *Kalimerhaba*¹¹ διακρίνει κι ο πιο απλός αναγνώστης όχι μόνο τη διάθεση συμφιλίωσης ανάμεσα στους δυο «κατ' εξοχήν» εχθρούς-λαούς, τους Έλληνες και τους Τούρκους, αλλά και την μεγάλη ευκαιρία που προσφέρει η λογοτεχνία να γεμίσουν οι τάφροι των παρεξηγήσεων και να χτιστούν γέφυρες συμφιλίωσης. Ένα μικρό απόσπασμα απ' το διήγημα της Φωτεινής Λαδάκη (σελ. 302) από αυτήν την ανθολογία θα διευκρινίζει καλύτερα αυτό που θέλω να πω:

«Θα παίξουμε Έλληνες και Τούρκοι, εντάξει;»

«Α! Τι καλά! Και σένα η γιαγιά σου σου το 'μαθε; Ναι, ναι, κι εμένα!»

Ύστερα από το φονικό, τα μερμήγκια – τους Τούρκους – τους έχωναν σ' ένα κοντί σπίρτα και τους έθαβαν. Οι Έλληνες έλεγαν πως κι οι εχθροί πρέπει να θάβονται, γιατί αλλιώς δε βρίσκουν ησυχία. Όλο θα γύριζαν τα πνεύματά τους πίσω, για να βασανίσουν τους φονιάδες και να τους κάνουν ενοχλητικές ερωτήσεις...

Το άλλο είδος των μερμηγκιών το άφηναν να ζήσει. Ήταν οι Έλληνες, ανοιχτόχρωμοι και ευγενείς... Είχαν φτερά σαν τους αγγέλους για να μπορούν να ανηψωθούν...

δ) Η ξενιτιά, η Γερμανία, προσέδωσε στα συνήθη θέματα της λογοτεχνίας άλλες διαστάσεις, σχεδόν υπαρξιακές. Στην ανθολογία π.χ. Προσπάθησε να τα φυλάξεις ποιητή / ... / του ερωτισμού σου τα οράματα με υπότιτλο: *Έρωτας και αγάπη στην ξενιτιά*,¹² που κυκλοφόρησε το 1995 και περιλαμβάνει κείμενα εικοσιενός συγγραφέων από έντεκα χώρες οι οποίοι ζουν στη Γερμανία, η ελληνική παρουσία είναι πολύ χαρακτηριστική: Η ερωτική σχέση, αρχικά αντικατάστατο για διάφορες απώλειες, κερδίζει έδαφος, απελευθερώνεται, αυτονομείται, ωριμάζει, γίνεται δηλαδή απλή έκφραση ζωής, όπως π.χ. στο διήγημα της Ντάντη Σιδέρη: *Η πατρίδα του Γιούρια*, ή του Πέτρου Κυρίμη: *Τρικαλινός Αρχάγγελος* κ.λ.π., ενώ στο πιο πρόσφατο *Γερμώντας στα ξένα*¹³ όπου συμπεριλαμβάνονται τριάντα τρεις συγγραφείς από εννιά χώρες, μεταξύ των οποίων οι μισοί Έλληνες, η ελληνική προσφορά στον τόμο χαρακτηρίζεται από μια εκπληκτική ωριμότητα, από μια αυτοσυνειδησία και ποικίλη αντιμετώπιση της τρίτης ηλικίας, στην οποία έχουμε εισέλθει εμείς οι πρώτοι μετανάστες, χωρίς ακραίους συναισθηματισμούς, ένας απολογισμός ζωής και μια συμφιλίωση με τη ζωή που ζήσανε και το μικρό μέλλον που έχουν ακόμη μπροστά τους. Γράφει π.χ. η Ελένη Δελγηδημητρίου-Τσακμάκη:

Σαράντα χρόνια μετανάστευση – γράμμα στην εγγονή μου Έλενα, που είναι 9 ετών, από μπαμπά Έλληνα και μαμά Γερμανίδα.

...Εσείς που συνηθίσατε και τις δύο κουλτούρες, που παίξετε με όλα τα παιδιά, χωρίς να ρωτάτε πρώτα από πού προέρχονται και τι είναι. Εσείς που μαθαίνετε τα προβλήματα των παππούδων σας, που τους βλέπετε να γέρασαν και να μην ξέρουν ακόμη πού ανήκουν και πού θα καταλήξουν στα στερνά τους. Εσείς που μπορείτε να φτιάξετε μια κοινωνία, που δεν θα μετράνε οι εθνικότητες αλλά οι άνθρωποι. Γιατί έχει σημασία αν είσαι άνθρωπος κι όχι ο τόπος απ' όπου προέρχεσαι. Από εσάς περιμένουμε να διαλύσετε την άσχημη εικόνα που έδωσαν μερικοί, χωρίζοντας τους ανθρώπους σε πρώτη, δεύτερη ή τρίτη τάξη. Να πολεμήσετε όχι με όπλα, αλλά με αγάπη και σύνεση για τον άνθρωπο...

ε) Η ξενιτιά, η Γερμανία ενισχύει τη διαπολιτισμικότητα στη λογοτεχνία των Ελλήνων που ζουν εδώ και που βλέπουν την αδικία να επαναλαμβάνεται και στη δική τους πατρίδα:

... Βλέπω αυτούς τους φουκαράδες που είναι τώρα στην Ελλάδα, Αλβανούς, Βούλγαρους, Ρουμάνους, Ασιάτες, και Αφρικανούς, τους λαθρομετανάστες που λένε, και κίρεται η καρδιά μου, σαν τότε στη Φραγκφούρτη. Γιατί ξέρω τι είναι να είσαι σκουπίδι, να θες να παραπονεθείς επειδή σε περιφρονούν, σε αδικούν, σε κλέβουν και να μην μπορείς πώς, αφού δεν είσαι τίποτα, δεν υπάρχεις, δεν έχεις πράσινη κάρτα, δεν έχεις τίποτα. Αντικειμενικά στοιχεία, λέει. Το ξέρουν. Όπως το ξέραμε κι εμείς τότε. Αλλά ποιος μας άφησε απ' έξω; Να σου πω κάτι; Είχαν ανάγκη και φύγανε από τον τόπο τους. Κανένας ποτέ στον κόσμο δεν ήθελε να γίνει ούτε λαθρο- ούτε κανονικός μετανάστης...

Λογοτεχνία-μαρτυρία, από το βιβλίο του Γιώργου Ματζουράνη: *Όπου κι αν είμαι ξένος*.¹⁴

στ) Οι Έλληνες συγγραφείς της Γερμανίας έχουν αποκτήσει έναν κοσμοπολιτισμό που είναι εμφανής όχι μόνο στη σχέση τους με τη γερμανική πλειονότητα, αλλά και κυρίως προς την εδώ τουρκική μειονότητα, που θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι αντιπροσωπεύει συλλογικά τους ξένους. Ακόμη και η σχέση τους προς τους Τούρκους, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί την εποχή πριν τη μετανάστευση, αναθεωρείται, όπως μας δείχνει το διήγημα του Ναπολέοντα Λαζάνη *Ο καθρέφτης* όπου ήρωας και αφηγητής είναι ένας Τούρκος που ξέμεινε στα Γιάννενα κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών.¹⁵

... Δύσκολος ο στρατός. Μέρες και μέρες.

21 Φεβρουαρίου. Απελευθέρωση της πόλης από τους Τούρκους. Παρέλαση. Με κλείνουν μέσα.

¹¹ EIDENEIER, N. – TOKER, A. (Hrsg.). *Kalimerhaba*. Köln: Romiosini 1992.

¹² EIDENEIER, N. (Hg.) *Die Visionen Deiner Liebeslust*. Köln: Romiosini 1995, σσ. 23–28 και 145–154.

¹³ EIDENEIER, N. – KALLIGATIDOU, S. (Hrsg.) *Allwerden ist ein köstlich Ding? Allwerden in der Fremde*. Köln: Romiosini 2000.

¹⁴ MATZOTPANHE, Γ. *Όπου κι αν είμαι ξένος*. Αθήνα: Καστανιώτης 2001, σ. 186.

¹⁵ *Kalimerhaba* ό.π., σσ. 60–68.

Αποφίλωση.

Μαξεύω χορταράκια. Χαρτάκια. Λίγο σκούπισμα. Λίγο σνγύρισμα από δω.

Από κει. Θα περάσει κι αυτό.

Η μέρα είναι όμορφη.

Ο πατέρας ζητάει επισκεπτήριο. Του δίνουν άδεια. Μπαίνει στο στρατόπεδο.

Κοντεύω να τελειώσω.

Αγκαλιαζόμαστε. Καθόμαστε σε μια γωνιά. Λέει ο πατέρας, το χάσαμε το μωρό. Λέει ο πατέρας, τα κατάφερε. Τις πούλησε τις αδελφές. Ήρθαν απ' την Ηρουμενίτσα με λεφτά και τις αγόρασαν. Πολλά λεφτά.

Δε ρωτάει πώς τα περνάω. Τι να του πω. Να του πω για τη χέστρα. Αυτοί χέζουν. Καθαρίζονται μ' ένα χαρτί. Παν στη δουλειά τους. Εγώ τι να κάνω χωρίς νερό. Τι να του πω του πατέρα. Λέω καλά είμαι. Πολύ καλά...

Η «πολυπολιτισμικότητα» στη λογοτεχνία των Ελλήνων της Γερμανίας είναι λοιπόν μια νεοαποκτημένη άποψη των πραγμάτων. Ένα πλησίασμα των πολιτισμών. Μια αλχημεία της παράδοσης, που ήρθε μαζί μας, με τα νέα συναπαντήματα. Η προθυμία να ξεφύγει κανείς απ' τον πύργο ή τους τέσσερις τοίχους του σπιτιού του, για ν' ανακαλύψει τον νέο κόσμο που τον περιβάλλει. Η προσεκτική μεταφορά πνευματικών αγαθών και η μεταφύτευσή τους στη νέα πραγματικότητα, όπου θα εμπλουτίσουν και θα εμπλουτισθούν και θ' αποδώσουν περισσότερο καρπό. Η συμβολή τους στη συσπείρωση των λογοτεχνιών από τις διάφορες περιοχές της Ευρώπης, σε μια νέα πολυσύνθετη ευρωπαϊκή λογοτεχνία, όπου δε θα αποσιωπούνται οι ιδιαιτερότητες. Οι Έλληνες λογοτέχνες της Γερμανίας πήραν ήδη σοβαρά το δρόμο προς τα εκεί και περιμένουν να συναντήσουν την καινούργια γενιά, τους σημερινούς μαθητές, για να ανταλλάξουν απόψεις και να κερδίσουν οι μεν από τις εξελίξεις των δε, και τανάπαλιν.

Οι Έλληνες λογοτέχνες της Διασποράς θα μεταφέρουν τέλος, με την αναγνώριση των έργων τους στην Ελλάδα, που άρχισε να διαφαίνεται κάπως, την πολύτιμη εμπειρία των Ελλήνων της Διασποράς, ώστε να την ενσωματώσουν στην ελλαδική κοινωνία, να αλλάξουν κάποια στερεότυπα σχετικά μ' αυτούς, να αρχίσει επικοδομητική συζήτηση και όχι μόνον στους λογοτεχνικούς κύκλους, αλλά κυρίως στα σχολεία, ώστε να ενισχυθεί η πολυπολιτισμικότητα μέσα στη χώρα, ξεκινώντας από τις ρίζες της που είναι τα παιδιά.

Φωνή γαϊδάρου, σπαζοκεφαλιά φιλολόγων

HANS EIDENEIER

Στο καινούργιο παιδικό βιβλίο του Ευγένιου Τριβιζά το γαϊδουράκι γκαρίζει κάνοντας: «Ιιιοσο! Ιιιοσο! Ιιιοσο!»,¹ στην αρχή ως έκφραση πόνου και θλίψης και στο τέλος ως κραυγές χαράς.

Μεταξύ όμως αυτού του ιιιοσο και του ρήματος γκαρίζει φαίνεται πως δεν υπάρχει καμία σχέση.

Αυτό είναι παράξενο, γιατί συνήθως οι φωνές των ζώων εκφράζονται με λέξεις ονοματοποιημένες όπως: τα σκυλιά γαυρίζουν – κάνουν γαν γαν ή τα γατιά νιαουρίζουν – κάνουν νιάου νιάου, και ούτω καθεξής. Εφόσον λοιπόν τα γαϊδούρια κάνουν ιιιοσο ιιιοσο, το ρήμα θα περιμέναμε να είναι κάτι σαν ιο-ίζουν ή ιο-ρ-ίζουν.

Μήπως όμως θα μπορούσαμε να βρούμε απάντηση στο γιατί τα γαϊδούρια δεν ιορίζουν, αλλά γκαρίζουν ανατρέχοντας στην ετυμολογία του γκαρίζω;

Για την κραυγή του όνου στα αρχαία δεν έχουμε άμεσες μαρτυρίες. Οι έμμεσες – μέσω λατινικών – δείχνουν πως και οι αρχαίοι άκουγαν την κραυγή ως ο,² και από αυτό το ο κατάγεται και ένα ρήμα: το *ογκάομαι* – *ογκῶμαι*.³ Πρόκειται δηλαδή για έναν μορφολογικό σχηματισμό όπως το *βληχάομαι* – *βληχῶμαι* των προβάτων, το *βοῶ* και το *ροῶ* των ανθρώπων, το *βρυχάομαι* – *βρυχῶμαι* των λιονταριών και άλλων άγριων ζώων και το *μνκάομαι* – *μνκῶμαι* των αγελάδων.

Πέρα απ' αυτή την κατάληξη σε -ῶμαι συναντάμε όμως ήδη στα αρχαία μια άλλη που έχει μέλλον και μας ακολουθεί ως τα νεώτερα χρόνια: κανονική ρηματική κατάληξη -ω με το θεματικό σύμφωνο -ξ-. Έτσι ήδη στα αρχαία ή στο μεσαιώνα ο κόρακας κρώζει, ο αετός και ο γέρακας κλάζουν ή κράζουν, ο κούκος κοκκίζει, τα γουρούνια υύζουν, όπως βαΐζει ο σκύλος, *μουγκάλιζει* ή *μουγκρίζει* η αγελάδα και *βληχάζει* το πρόβατο.

Και όπως το αρχαίο *βληχῶμαι* εξελίσσεται σε *βληχάζω* και στο νεοελληνικό *βελάζω*, το *ογκῶμαι* θα μπορούσε να γίνει *ογκάζω*. Δε μας έκανε όμως αυτή τη χάρη, αλλά έγινε *ογκαρίζω*, εξ ου και το νεοελληνικό *γκαρίζω*. Το ότι το ρ στο *ογκαρίζω* δεν ανήκει στην αρχαία ρίζα δείχνει και ο παραπλήσιος τύπος *οργανίζω* και το ανάλογο ουσιαστικό *οργανισμός* που απαντούνται σε μεσαιωνικά κείμενα δίπλα στο *ογκαρίζω*.

Από το αρχαίο *ογκῶμαι* και τη μεσαιωνική του μορφή *ογκαρίζω* προέρχεται λοιπόν η νεοελληνική λέξη *γκαρίζω*, είναι δηλαδή η εξέλιξη του *ογκαρίζω*. Και τη φωνή του γαϊδάρου την άκουγαν οι αρχαίοι ημών πρόγονοι, όπως είπαμε ήδη, ως ο.

¹ ΤΡΙΒΙΖΑ Ε. *Το γαϊδουράκι που γκάριζε*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 2003.

² Για τις διάφορες μαρτυρίες βλ. EIDENEIER, H. *Wie schreit der griechische Esel?* In *Mélanges offerts à Bertrand Bouvier*, éd. par A. D. Lazaridis, V. Barras, T. Birchler, Genève 1995, σσ.175–179.

³ Η γραφή με -γκ- δείχνει μάλλον πως το ο του γαϊδάρου ακουγόταν πιο ένρινα.

Όπως φαίνεται όμως, και μάλιστα και από τις κραυγές του μικρού γαϊδουριού του Τριβιζιά, το γαϊδούρι δε φωνάζει μόνο ο, αλλά βγάζει δύο φωνήεντα: ι-ο.

Για να καταλάβουμε όμως καλύτερα τι συμβαίνει μ' αυτό το φωνήεν ι παραθέτω μια ιστορία από τη βυζαντινή *Διήγηση των τετραπόδων ζώων*.⁴

Εκεί το άλογο αναφέρεται σε ένα επεισόδιο με το γαϊδούρι, για να δείξει τι έπαθαν τα γαϊδούρια λόγω της βλακειάς τους: 691–733 (με δικές μου επεμβάσεις και αλλαγές στο κείμενο):

έσεις έβάλετε βουλήν τοιαύτην οί γαδάροι,
καί ένα έξελέξασθε τόν εΐχετε φρονέα,
καί αποστείλετε αυτόν έως τόν βασιλέα,
νά δεηθῆ και νά εΐπῆ και νά παρακαλέσῃ
695 και τά άπανωγόμια τά βάνουν εις τήν μέσῃν
και βαρεοφορτόνουν σας έωστε νά άναπνήτε,
μέ όρισμόν προστάγματος νά όρίσῃ νά τó κόψουν.
ό βασιλεύς δ' έπήκουσεν τήν δέσιν τοῦ όνου,
κατά τήν ώραν όρισε και πρόσταγμα ποιοῦσιν
700 και έγραφε και όριζε πάντας γαδαρουλάτας,
τούς έχοντας τά όνικα εις άπαντα τόν κόσμον,
μηδέν τολμήσετε κανεις ἢ μικρός ἢ μεγάλος,
νά βάλλῃ εις τόν γάδαρον άλλον άπανωγόμιν.
έστράφη δέ ό γάδαρος μετά χαρᾶς μεγάλης
705 βαστάζων εις τó στόμαν του και εις τά δόντιά του
τό πρόσταγμαν και όρισμόν τοῦ βασιλέως εκείνου.
ώς ἤλθεν, ώς άπέσωσεν ό όνος εκ μακρόθεν
κοπιασμένος τά πολλά κοντά εις ένα μίλιν,
και ειδεν όμοθυμαδόν τούς ύμετέρους όνους,
710 εγκάριξε εκ τήν χαράν τήν άπληστον τήν εΐχεν
φωνάζοντα και τρέχοντα, τσιλοπορδοκοποῦντα:
«καλήν καρδίαν έχετε, τó γένος τών γαϊδάρων·
ἤφερα γάρ τόν όρισμόν από τόν βασιλέα,
νά μάς φορτόνουνσι λαφρά εις τήν άνάπανσίν μας,
νά κόψωσι παντάπασι και τó άπανωγόμιν.»
άπάνω εις τó γκάρισμα και εις τούς λόγους τούτους
719 ό όνος εκατέπιεν γραφήν τοῦ βασιλέως
720 και ἤλθεν ευκαιρος, κενός εις τούς έτέρους όνους·
και ἠρωτήσασιν αυτόν τó τί καλά μαντάτα,

56r

και εΐπεν: νά ἤξεύρετε, τó γένος τών γαϊδάρων,
ότι έβάστουν πρόσταγμα από τόν βασιλέα
και έγραφε και όριζε εις άπαντα τόν κόσμον,
725 ίνα κοπή παντάπασιν και τó άπανωγόμιν.
έγώ δέ από τήν χαράν τήν εΐχα τήν μεγάλην,
ώς ειδον και τήν σύναξιν όμοῦ τήν ύμετέραν,
εγκάνιξα εκ τήν χαράν, εφώναξα μεγάλως,
πορδοκοπών εισέδραμα νά δώσω συχαρίτσιν,
729a και εις τó τσιληπούρδισμα, εις τήν χαράν εκεινήν
730 και εις τó αναρούφισμα τῆς εγκανισματίας
τό πρόσταγμα έσέβηκεν εις τά έντός μου μέσα.
λοιπόν, βαστάξτε δαμίν έως νά κατορησώ
και θέλει εκβῆ τó χαρτίν και θέλω σās τó δώσει.

56v

Οι όροι που χρησιμοποιούνται εδώ για τον ογκηθμό (το ουσιαστικό δηλαδή του ρήματος ογκώμαι) και για το γκάρισμα είναι εγκάριξε (710), εγκάνιξα (728), εγκανισματία (730).⁵ Υπάρχει όμως και ένας άλλος όρος που θέλει προσοχή. Πρόκειται για το αναρούφισμα (730).

Την ωραία ιστορία του γαϊδάρου με το χαρτί που κατάπιε, τη βρίσκουμε και σε πεζή μορφή, καταγραμμένη στην κυπριακή διάλεκτο.⁶

Ό γάρος άγκάλεσεν τόν μάστρον του πώς (δ)έν κανει ποῦ τον βαρφορτόννει, έβαλλέν του πέντε τξοιλά σιτάριν, καβαλλικᾶ τον χέμι, τξί εδει τον τξαι τξείνον πουπανωγόμαρον, τξί ούλλον κακοστραδικιάν. «Στό έβκα φορτωμένον καλλιτζεύκει μου τξαι ποστέκω πολλά. Στό κατέβα, ποῦ πονουῦν τα πόδικια μου, πάλε εν' καβαλλάρης, στό ιδιοτόπιν τά ἴδια. (Δ)έν πρέπει τξαι τξείνος νά παρπατᾶ τξαι νά με καλλιτζεύκη ἄμα εΐμαι ξηφρόρτωτος;» «Πρέπει», έσυμφώνησεν τξί ό δικαστής. «Νά χαρῆς, νά μοῦ (δ)ώκης έναν χαρτίν, ποῦ νά τó γράφη τοῦτον, άφουτις ηῦρές το δίτξιμον, νά τó δοῦν τξί οί άλλοι, τξαι νά σταματήσῃ τοῦτον τó κακόν.» »Ε(δ)ωκέν του τó χαρτίν ό δικαστής. Αρπάσσει το τξί ό γάρος στό στόμαν του τξί άγκάνισε τξί κλάσε, κλάσε τξί άγκάνισε, έπῆεν τσιννητός να βρη τούς άλλους γάρους, νά τούς τó πῆ, μα ποῦ τήν πολλήν άγκανιάν τξαι τ' ανασύματα, εκατάπκιεν τó χαρτίν. Βρίσκει τούς άλλους γάρους τξί έλάλεν τους τήν άπόφασιν τξαι πώς έγλυτῶσαν ποῦ τó πουπανωγόμαρον. «Ποῦ ν' το, ρε, το χαρτίν», λαλει του ένας τους. «Ίντα νά σās πῶ», λαλει τους τξαι τξείνος, «ποῦ τήν χαράν μου τξαι τήν άγκανιάν εκατάπκια το. Τώρα, πόννά κοπρίσω, νά μυριστοῦμεν τξαι ν' άσκοπήσουμεν τά κόρκα μου, πέρκιμον τξί ευρουμέν το.»

⁴ Καινούργια έκδοση από τους NICHOLAS, N. – BALOGLU, G. *An Entertaining Tale of Quadrupeds*. New York 2003, σ. 196 κ. ε., στίχοι 691 κ. ε.

⁵ Για τους τύπους γκαν- και γκαρ- στα χειρόγραφα της *Διήγησης* βλ. NICHOLAS – BALOGLU 2003, 393 κ. ε.

⁶ Πάλιν στο βιβλίο των NICHOLAS–BALOGLU, βλ. υποσημείωση 1, σ. 40, από το έργο ΣΙΟΓΤΑΣ, Ρ. *Κυπριακή λαογραφία των ζώων*. Λευκωσία 1978, σσ. 60–61.

Ἔσει πὸν τότες, πὸν οἱ γαδάροι γυρεύουν τὸ χαρτὶν τῆαι μυρίζονται τὰ κοτσιρογάουρα
τῆαι τὰ δικά τους τῆαι ἄλλου.

Και εκεί οι ὅροι εἶναι ἀγκάνισε και ἀγκανιάν, ἀλλά, ἀναλόγως με το ἀναρούφισμα, παρουσιάζονται ἐδῶ τα ἀνασύρματα.

Τι σχέση ἔχουν αὐτὰ τα ἀναρουφίσματα ἢ ἀνασύρματα με το ζήτημα της κραυγῆς του γαῖδαρου;

Ὅταν καταγράφουμε φωνήεντα, καταγράφουμε ἀποκλειστικά φωνήεντα ἐκπνεόμενα, τέτοια δηλαδή που ἐκπέμπει ο φωνάζων-ομιλῶν-κράζων. Για φωνήεντα που διαμορφώνουμε εἰσπνέοντας δὲν προβλέπεται ἢ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ καταγραφή τους. Οἱ ἀρχαῖοι λοιπὸν κατέγραψαν – και ἔχουμε, ὅπως εἶπαμε, μόνο ἐμμεσες μαρτυρίες γι' αὐτὸ – ἀπὸ τα δύο φωνήεντα που ἐκπέμπει ο γαῖδαρος μόνο το δεύτερο: ο.⁷

Το δε πρῶτο ἀκούγεται μεν ως ι, δὲν καταγράφτηκε ὁμως, γιατί δὲν ἀνήκε στο γραμματικό σύστημα των ἐκπνεόμενων φωνηέντων.⁸

Και ὅταν ἀκούμε στη βυζαντινὴ *Λήρηση των τετραπόδων ζώων και στην ἀνάλογη, προφορικὰ παραδεδομένη, κυπριακὴ ἱστορία περὶ ἀναρουφίσματος και ἀνασυρμάτων*, καταλαβαίνουμε πως πρόκειται για λέξεις, που χρειάζονται πρῶτον για να δηλώσουν το πρῶτο φωνήεν της κραυγῆς του γαῖδαρου, ἀλλά και δεύτερον, για να κατανοήσουμε τη διαδικασία του ἐπεισοδίου αὐτοῦ. Πῶς ἀλλιῶς κατέφαγε ο κακόμοιρος ο γαῖδαρος το πρῶσταγμα του βασιλέως, ἀν δὲν εἰσέπνευσε με τις κραυγές ιι και το χαρτί;

Και ἀν δὲν ξέρουμε πως το ιι των δύο φωνηέντων της κραυγῆς του γαῖδαρου ιιοοοο πρέπει να το «προφέρουμε» εἰσπνέοντας, να το «εἰσφέρουμε» δηλαδή, και ὄχι να το «εκφέρουμε», δε θα διαβάσουμε σωστά και την ωραία ἱστορία του Ευγένιου Τριβιζιά.⁹

⁷ Νομίζω πως και στο ἀρχαῖο *χρεμετίζω* που ἐγίνε στα νεοελληνικά *χλιμι(ν)τριζω* της κραυγῆς του ἀλόγου κρύβεται κάποια προσπάθεια να ἐκφραστεῖ το ἐπίσης εἰσπνεόμενο φωνήεν *χρ* του ἵππου. Πβλ. γερμανικὸ *wiehern*, ἀγγλικὸ *neigh*, γαλλικὸ *hennir*.

⁸ Δὲν ἀναφέρομαι ἐδῶ στο, για την ἱστορία της ελληνικῆς, γλώσσας πολὺ ἐνδιαφέρον ζήτημα της προσπάθειας των καθαρουμεσιάνων να εἰσάγουν για την κραυγὴ αὐτὴ στα σχολικὰ βιβλία το *γκαρ γκαρ* (ἀπὸ το *γκαρίζω*). Με το θέμα αὐτὸ ἀσχολήθηκα στο ἀρθρο μου που ἀνέφερα στην υποσημείωση 2.

⁹ Ἀνάλογα για την κραυγὴ του γαῖδαρου ἰσχύουν βέβαια και για ἄλλες ευρωπαϊκῆς γλώσσας που σημειώνουν το πρῶτο των δύο φωνηέντων με το /i/: *ia*.

„Nynější živé řečtině netřeba se učit.“ Novořečtina v českých cestopisných zprávách přelomu 19. a 20. století*

KATEŘINA LOUDOVÁ

Česká odborná i laická veřejnost získala první příležitost seznámit se s Řeckem „nové doby“ až ve 2. polovině 19. století, a to zejména prostřednictvím klasických filologů, historiků a archeologů, kteří se při svých studijních cestách do Řecka pokoušeli najít zbytky antické kultury ve všech jejích podobách, jazykovou stránku řečtiny nevyjímaje.¹ Zvýšená cestovatelská aktivita Čechů na řecké půdě byla v této době umožněna především na základě přidělování cestovních stipendií do Řecka a Itálie středoškolským učitelům klasické filologie a dějepisu. Díky stipendijnímu fondu vídeňského *Ministerstva kultu a vyučování*, zřízenému výnosem z roku 1891, bylo od roku 1893 každoročně udělováno deset stipendií ve výši 1000 zlatých, z toho jedno až dvě českým středoškolským profesorům (stipendijní fond trval do roku 1914).²

Protože řecká železnice nebyla spojena s jinými evropskými železničními tratěmi až do roku 1916, dostávali se Češi do Řecka zpravidla lodí z Terstu. Obvyklou, i když poněkud monotónní trasu jejich cesty, která byla určena lodním jízdním řádem, tvořily povinné zastávky na Kerkyře a později na Syru, odkud lodě pokračovaly do tureckého Cařihradu. Ten ostatně tvořil spolu s Jeruzalémem většinou hlavní cíl všech cestovatelů, Řecko bylo pouze zastávkou po cestě k těmto „mekám“ na východě.³ Kromě uvedených ostrovů lodě na území Řecka stavěly v přístavu Patry a Atén. Z nich podnikali cestovatelé výlety do archeologických lokalit ve vnitrozemí Peloponésu, kde již bylo možné využít železnici, neboť na území tzv. starého Řecka byla vybudována železniční síť cca do roku 1893.⁴ Do špatně přístupných horských oblastí se pak dostávali na mezcích za doprovodu placených vůdců. Jen málokterí z českých stipendistů cestovali po Řecku „na vlastní pěst“. Většinou byli členy tzv. Dörpfeldových výprav – okružních cest po různých archeologických lokalitách, které každoročně pořádal první sekretář Německého archeologického ústavu v Aténách prof. Wilhelm Dörpfeld. Tyto dobře zorganizované a vysoce odborné výpravy se postupně rozčlenily na

* Text přednášky vznikl v rámci výzkumného záměru Masarykovy univerzity v Brně Středisko pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních (MSM 0021622435).

¹ České cestovatelské aktivity v Řecku tohoto období včetně následné publikační činnosti cestovatelů zpracovala podrobně Alena Frolíková, viz např. FROLÍKOVÁ, A. *Česká cestopisná literatura o Řecku v letech 1890–1914*. Zprávy jednoty klasických filologů 28/29, 1986/87, s. 92–106.

² Stipendijní fond byl zřízen výnosem Zn. 23250 z roku 1891, viz *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministerium für Cultus und Unterricht 1892. Kundmachungen*, s. 527. KEPARTOVÁ, J. *Antický svět v 19. století: blízký, nebo vzdálený?* In Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století, ed. K. Bláhová – V. Petrboš, Praha 2008, s. 208. KOREC, J. *Z Řecka*. Obzor 16, 1893, s. 212.

³ FROLÍKOVÁ, A. *Novodobá česká literatura o Řecku*. Zprávy jednoty klasických filologů 25, 1983, s. 73–74.

⁴ FROLÍKOVÁ, A. *Česká cestopisná literatura o Řecku v 80. letech 19. století*. Zprávy jednoty klasických filologů 24, 1982, s. 130.

tři exkurze – peloponéskou, ostrovní a trójskou.⁵ Konec 19. století byl současně ve značném počátku rozmachu archeologických výkopů v Řecku, takže řada Čechů se stala svědky prvních rozsáhlejších archeologických prací v Delfách (1893), Olympii (1875), Epidauru (1881) atd.

Znalostí načerpané na cestách zveřejňovali stipendisté po návratu jako cestovní zprávy nebo jako vědecká, a to především archeologická pojednání v soudobých odborných periodikách (např. *České museum filologické*), výročních zprávách gymnázií nebo jako fejetony či samostatné cestopisy. Kromě popisu navštívených archeologických lokalit podávali také zprávy o životě „nových“ Řeků, jejich zvycích, národní povaze, folklóru, náboženství, školství, politice i řecké krajině. V tomto kontextu nezůstal stranou ani zájem o soudobou podobu řečtiny, a to tím spíše, že novořečtina byla v té době pro Čechy jazykem sice exotickým, současně však ne zcela neznámým díky tehdejší dosti vysoké úrovni klasické filologie ve středním školství. Klasická řečtina byla zavedena jako povinný předmět na pětiletých gymnáziích již v roce 1804. Školská reforma z let 1849–1850 pak zavedla na tehdy již šestiletá (od roku 1818) klasická gymnázia také povinnou četbu starořeckých autorů, přičemž hodinová dotace řečtiny činila od tercie do oktávy 4–6 hodin týdně. Tzv. *Bonitz-Exnerova školská reforma* z roku 1854 (tzv. *Organizační nástin – Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*) pak provedla pouze drobné úpravy v pořadí četby autorů beze změny celkového počtu vyučovacích hodin, přičemž i po novém zařazení přírodopisu a fyziky do gymnaziální výuky se řečtina s latinou podílela na studijním plánu více než 40 %.⁶

Středoškolská učitelé, často právě klasičtí filologové, tak vyrazili do Řecka vybaveni zpravidla pouze znalostí staré řečtiny, v níž někteří byli schopni i aktivní konverzace.⁷ Pokud se pokusili o zvládnutí novořečtiny, využívali především německou učebnici novořečtiny pro samouky Karla Wieda,⁸ která byla v té době v českém prostředí zřejmě dosti rozšířena. První česky psaná učebnice novořečtiny vznikla až v roce 1897. Jejím autorem byl brněnský jazykovědec-amatér František Vymazal (1841–1917) a jeho učebnice pro samouky s názvem *Novořecky snadno a rychle* zůstala nadlouho jedinou a značně oblíbenou učebnicí novořečtiny na českém trhu.⁹ Ještě v roce 1926 se brněnský středoškolský učitel Josef Kudela zmiňuje ve svém cestopise *Dva měsíce v Řecku*, že už doma se poučoval „ze starého

Vymazala o jeho směšných potížích: že novořeckou abecedou nelze vystihnout b ani d ... že několik písmen a spřežek (i, y, é, ei, oi, yi) se vyslovuje úplně stejně, jako naše i, a ještě o všelichem jiném“.¹⁰

I přes ojedinělé pokusy naučit se nové řečtině ještě před cestou do Řecka nemohli ve své době čeští stipendisté novořečtinu vnímat jinak než optikou řečtiny klasické. A stejně jako vzbuzoval v cestovatelích údiv a zklamání kontrast mezi skutečnými řeckými poměry konce 19. století a jejich iluzorními představami o ožvlátném antickém Řecku, byli stejně tak často zaskočení odlišností novořečtiny od řečtiny klasické, či naopak – podle vnímání jednoho každého – jejich podobností. Vlna zájmu o novou řečtinu je pak patrná také z jejich cestovních zpráv. Ať už se jednalo o příležitostné zmínky či postřehy nebo o specializované odborné statě, můžeme rozlišit určitý okruh témat, která v této souvislosti přitahovala opakovaně pozornost filologů.

Jako klasičtí filologové a pedagogové nemohli opominout téma v té době pro české čtenáře obzvlášť zajímavé, a to spor o výslovnost staré řečtiny, jenž od svého vzniku v 16. století znovu nabyl v průběhu 19. století na intenzitě především díky založení novodobého řeckého státu a také díky novým objevům na poli srovnávací jazykovědy. Diskuse však neprobíhala pouze na vědecké rovině, ale byla ovlivněna také nacionalistickými tendencemi (nejen řeckými), spojenými s didaktickým aspektem problému, totiž jak vlastně řečtinu vyslovovat ve školách. Komentáře k výslovnosti starořečtiny na základě osobní zkušenosti s řečtinou novou se objevují jak v cestopisech jako součást krátkých, a někdy i humorných postřehů z běžné cestovatelské komunikace, tak ve specializovaných studiích věnovaných novořečtině. Method Molčík, profesor gymnázia v Uherském Hradišti, líčí ve svém cestopise nazvaném *Cestopisné obrázky ze starého i nového Peloponnesu* své potíže s výslovností:

Vedle cizotvarův a zvláštností mluvnických zaráží nemálo výslovnost novořecká, Reuchlinova, od naší, Erasmovy, valně se lišící. Filologové jejich zle nám vytýkají náš způsob, že jediné jejich jest pravý. Jejich výslovnost jest ovšem čistě lidová. V athénské hostinci žádal jsem poprvé ořnov, ale sklepník nechápal; teprve zredukováno „ino“ otevřelo mu oči. Ale zanedlouho jsem si zvykl, slyše všude ty i-ové, nezřídka slovansky měkké zvuky. Zrovna se zálibou volal jsem v nejčistší novořečtině – jak jsem si lichočil – na sklepníka: Παιδι! nebo ποῦ εἶσαι! Λόγ μου ἔνα ποτῆρι οἶνον Μαντινείας, tj. Chlapče (= sklepníku), kde jsi (= sklepníku!), dej mi sklenici vína mantinejského! Rád slyšel jsem jeho ἀμέσως, hned, nebo ἔφθασε, již jest tu (t. sklepník) a bez reptání zaplatil ἑξήντα λεπτά, 60 halířů.¹¹

Názorovou rozpolcenost či jakýsi ambivalentní vztah k výslovnosti řečtiny současně dobře ilustrují protikladné názory dvou klasických filologů-stipendistů, brněnského gymnaziálního

⁵ FROLÍKOVÁ, A. *Stipendijní cesty do Řecka na přelomu století*. Listy filologické 110, 1987, s. 121–122.

⁶ Podrobněji viz ŠAFRÁNEK, J. *Dvě jubilea*. Věstník českých profesorů 11, 1903/1904, s. 378–385; SVATOŠ, M. *Humanistické vzdělání s dominancí klasických jazyků v českých zemích 19. století*. In Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století, ed. K. Bláhová – V. Petrbok, Praha 2004, s. 39–52.

⁷ KOREC, J. *O novořečtině*. České museum filologické 3, 1897, s. 121.

⁸ WIED, K. *Praktisches Lehrbuch der Neugriechischen Volkssprache für den Schul- und Selbstunterricht*, Wien – Leipzig 1893².

⁹ VYMAZAL, F. *Novořecky snadno a rychle*, Praha 1897. Podrobněji ke struktuře a kvalitě této učebnice viz LOUDOVÁ, K. *Česká cesta do nového Řecka a zase zpátky aneb Proč řecký osel nezahýbá vpravo*. In ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ. Růžně Dostálové k narozeninám, ed. M. Kullánková – K. Loudová, Brno 2009, s. 210–221.

¹⁰ KUDELA, J. *Dva měsíce v Řecku*, Brno 1926, s. 231–232.

¹¹ MOLČÍK, M. *Cestopisné obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, Praha 1898, s. 54. Srov. Molčíkův chybný překlad novořeckého ἔφθασε, které se nevztahuje ke sklepníkovi, ale k přinesení vína, tj. „již jest tu“ (= víno). Zápis řeckých slov v citacích byl ponechán beze změny (pozn. aut.).

profesora Jana Korce a jeho prařského kolegy Vladislava Kalouska, kteří jsou autory studií venovaných vhradn novoreĉtin. Kalousek zaujímal k otázce výslovnosti konzervativn postoj a ten byl jeho osobním setkáním s „Novoreky“ ještě posílen. Argumentaĉn se opíral o tvrzení, že didakticky by se jíž tak obtzn výuka star reĉtiny ještě ztížila, protože řada novoreĉeckch fonem nemá v ĉeštn oporu a bylo by zbyteĉn namáhat pedagogy i řky jejich napodobováním, navíc mnohoĉetn zápis novoreĉeckho /i/ by byl obtzn na zapamatování.¹²

Naopak Jan Korec byl pionrskm propagátorem novoreĉeck výslovnosti staroreĉtiny v ĉeskm školství. V roce 1899 zveřejnil ve sve stati *O novoreĉeck výslovnosti*¹³ jak argumenty dokládající změny ve výslovnosti reĉtiny jíž v helnistickm období, tak dojmy ze setkání s „Novoreky“, které ho privdj i k argumentům ĉist praktického rázu. A tak je ĉtenř k novoreĉeck výslovnosti motivován veskrze soudobými hledisky – osvojen si moderního jazyka otevre cestovatel cel vchodn stredomořsk pobřeží, navíc s rozvojem infrastruktury Řecka bude i pro nás ĉechy potřeba osvojit si novoreĉtinu stále citelnj. Jako pravdiv se vsak ukázala pouze jedn Korcova pedpovd, a to jeho kritick zhodnocení vlastních návrhů, které sám považoval za „platonick“:¹⁴ na konci 19. stol. získali ve sporu o výslovnost staroreĉtiny převahu etacist a s výjimkou Řecka samotného se definitivn prosadila erasmovsk výslovnost reĉtiny. Kolem r. 1910 tato diskuse utichla.

Druhm tématem, které se po nvstv „nového“ Řecka nabízelo ke zpracování, bylo zprostředkování novoreĉeck výslovnosti šr veřejnosti. Zde vsak jíž klasiĉt filologové vstupují na nejistou pdu a poměrně ĉasto popisují dialektickou výslovnost novoreĉtiny, kterou slyšeli od venkovn nebo svých „agojat“. Tmto poĉeštnm slovem oznaĉovali vdce osl ĉi mezk (*αγογιτες*), kteří je provázeli do horských lokalit pedevšm na Peloponésu, tak že ĉechy popisování výslovnost novoreĉtiny pak ĉasto odpovídala prav peloponskmu dialektu. „Agojati“ vůbec hráli pri vytvřen si obrázku o novodobm Řecku důležitou ulohu. Byli totiř ĉasto prvnmi (a důležitými) osobami, s nimiř museli naši cestovatel konverzovat novorecky, se kterými trávili pri cestách mnoho ĉasu a od nich ř získávali představu o novoreĉtin. O „agojatech“ mluví ve svých cestopisech prakticky vsichni ĉešt cestovatel, a to jak v kladných, tak záporných konotacích. Popis Methoda Molika ilustruje útrapy, s nimiř se potýkali uĉastnci peloponéské výpravy v roce 1895, pro něj osobn zakonĉen špatnou zkušeností s jeho osobním agojatem Mitrosem:

Mn přtelsky rozlouĉil jsem se s jeho (tj. mezka) pánem a mistrem, agojtm Mitrem. Tento souměrn rostl, šthl, ale siln ř ťuhaj peloponneskj ... neukázal se hodnm m dvřy. Poznal jsem záhy, že dotekly se ho jř zvyky západních jeho kolegů. Hned jeho osloven του λόγου σας, Vanosti! msto patriarchálního ty! na venkově zakořeněného rozladilo mne.

¹² KALOUSEK, V. *O charakteristických zvlstnostech novoreĉeck výslovnosti*. ĉesk museum filologické 8, 1902, s. 15–17.

¹³ KOREC, J. *O novoreĉeck výslovnosti*. ĉesk museum filologické 5, 1899, s. 77–81.

¹⁴ Ibid., s. 77.

*A kdř asi za den nechal vanostovn, zadal si zase tím, že přiliř dvrn poměr naĉnal s moj cigaretovou kapsou a neskromn i obmysln utoĉil na peněženku; v náhradě za to přestval se starati o mou bezpeĉnost a pohodlí, a ř starost tu odlořil upln.*¹⁵

Vladislav Kalousek cituje ve sve studii několik novoreĉeckch vět, které slyšel pri spoleĉn cestě od svého mezkaře ĉi jeho krajan původem z hornat Arkdie ze vsi Magouliana, jejich ř výslovnost novoreĉtiny považoval za standardn. Kalousek, odvolvje se na sluch vycviĉen dobrou znalostí polštny, která disponuje „měkkými“ hláskami, navrhuje výslovnost novoreĉtiny se silnj palatalizac konsonantů *z, ȝ, ȝ, λ* před vokály /e/ a /i/ a fonem /n/, /t/ a /s/ před /i/, tj. např. výslovnost *τ κνεις* popisuje jako „t kaņis“, *εἰκοσι* jako „ikoš“ nebo *τ θλετε* jako „t thelete“.¹⁶ Podle Kalouskova popisu výslovnosti novoreĉtiny se zdá, že nám popisuje spíše charakteristick znaky peloponskho dialektu, kter mohl od svého mezkaře slyšet.¹⁷

Třetím tématem, o kterm se vedly diskuse v cestopisech ĉeskch klasiĉkch filologů, byl pohled na řeckou jazykovou otázku v kontextu ĉeskho národního obrozen. Na řeck půdě v této době jíž pozvolna slábne vliv fanariot, vyrůstá nov generace meřtnsk třdy a vzdělávací systém zaĉn produkovat gramotnou populaci.¹⁸ V reakci proti „slovansk“ teorii profesora historie na mnichovsk univerzitě J. F. Fallmerayera se rozvíjí řeck etnografie,¹⁹ jsou systematicky zapisovány ještě žive tradice lidových vrstev a v řeck spoleĉnosti roste zájem o lidov jazyk, nřeĉn texty i lidov psn. Pod vlivem těchto okolností se objevují jazykov ideje Joannise Psycharise a jeho senzací budící dílo *Το ταξίδι μου* (1888, Moje cesta), kter bylo zásadním podnětem pro nástup dimotiki a jejího postupného prosazen se za prvotn podpory nov atnsk generace básníků. ĉešt cestovatel tak pjjzdj do Řecka rozjitřen atmosférou vyostřench sporů mezi dimotikisty a zastánců katharevusy.

Mnozí z nich byli zastánců Fallmerayerovy teorie o slovanskm původu „nových“ Řeků. Vladislav Kalousek v ní spatruje „jaksi jádro pravdy, zejména po stránce anthropologick,“ a v duchu svého přesvdĉen ji rozšířuje i na otázky jazykov, kdř rozvíjí teorii o vlivu „slovnštny“ na novoreĉkou výslovnost, morfologii a syntax.²⁰ Tento druh úvah lze jist

¹⁵ MOLĀIK, M. *Cestopisn obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, s. 62.

¹⁶ KALOUSEK, V. *O charakteristických zvlstnostech novoreĉeck výslovnosti*, s. 4–6. V názvu vsi Magouliana (*Μαγούλιανα*) dokonce chybn konstatuje „mkk l před a“ (s. 5), coř je omyl zpsoben patrn neznalostí grafického zápisu tohoto toponyma.

¹⁷ Srov. KONTOSOPULOS, N. G. *Λϊάλεκτοι και ιδιϊματα της νεας ελληνικς*, Athina 1994², s. 74: „Στ όρειν τς Μεσσηνιας και τς Αρκαδίας τ σ προφερεται δασ σν τ γαλλικ ch περιπου ...“.

¹⁸ ZHNEL, I. *Z cest, Velk Meziřc [1901?]*, s. 142 uvádí, že podle statistických udj bylo ještě v roce 1879 v Řecku v muřsk populaci 63,6 % analfabetů, v žensk 91,7 %.

¹⁹ POLITIS, N. *Μελέτη πρι του βίου των νεοτέρων Ελλγων I–II*, Athina 1871; POLITIS, N. *Μελέται πρι του βίου και της γλώσσης του ελληνικου λαού I–IV*, Athina 1899–1902.

²⁰ KALOUSEK, V. *O charakteristických zvlstnostech novoreĉeck výslovnosti*, s. 11–13.

přicst obrovskému vlivu Fallmerayerovy teorie na tehdejs Evropu, významnou roli ovšem sehrály také nacionalistick tendence. esk narodn sebevdom a vra v samostatnou budoucnost národa byly „přes řeckou otázku“ posilovány hned několika způsoby. Jedním z nich bylo vzjemn srovnávání Čechů a Řeků jako porobených národů. Z tohoto „zápasu“ Řekové vycházejí nutn vrazn hůře, protože jejich „ře a literatura byla ve středověku ještě pokleslejs než u nás“, přicemž novořečtina „byla ještě zkaženjs než čeština, jsouc naskrz proskl albanštinou, turetinou a vlaštinou“.²¹

Dalším prostředkem bylo zdůrazňování slovanských vlivů na řečtinu, zejména v oblasti slovanských přejímek. Method Molk cituje několik nejrozšřenjsch řeckých slov slovanského původu („ζόκκος kohout, λόγγος les, ζούχα odev, prádlo, i zavazadla, σno seno, σννη stan, τσοπνος pastýř,²² βουρκόλακας vlkodlak, ζακν zvyk, mrav“)²³ a upozorňuje na nepřeborn množství slovanských toponym v řečtině. Jim věnoval v roce 1902 specializovanou studii s názvem *Slovansk jména v topografii Novořeck* ředitel českobudějovického gymnázia Jan Vařeka. Podv obšrn výklad o djnch Slovan na řeckm uzem od starověku až do Byzance, zakonen poměrně podrobnm přehledem řeckých toponym slovanského původu, rozdlench podle řeckých krajin. esk narodn otázka je do studie zakomponována odkazy na Fallmerayera, kter „ukázal k tomu, že bylo Řecko kdysi valn zaplaveno kmeny slovanskými a že jsou nynjs Novořekov vlastn jen pořetn Slovan“,²⁴ a na Šafařikovy *Slovansk starožitnosti* (1837), z nichž čerpal také nkter výklady toponym. Vařeka se v rmci svého výkladu dopoušt několika omylů – např. spojuje slovo ρωμαϊκα označující „mluvu prostého lidu“²⁵ s přtomonst Romn na řeckm uzem a množstvím středověkých románských přejímek v řečtině. A humorn působí jeho domněnka, že jméno bohyn Artemis, kter byla v laknštin nazývána Οπις, je obsaženo ve staroesk pranonstic *Lucie noci upje*. Jméno Οπις spojuje s jiným starořeckm oznaenm pro tuto bohyni, trckm *Bndεια*, kter stejn jako slovansk Vanda i Lucie označuje „krásnou, světlou, tedy bílou paní, jež v slovansk mythologii tak dobře jest známa“ (s. VI). Nesprvn je také jeho slovansk výklad řeckého jména Τσκωνες, tj. řeckého kmene na severovchodnm uboi pohoří Parnn na Peloponésu, a jeho analogie s českými toponymy akov, akovice, akovec (s. IX).²⁶

²¹ KOREC, J. *O novořečtině*, s. 123.

²² ALE SPOV. ANDRIOTIS, N. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Thessaloniki 1995³, s.v. ο τσοπνος/ο τσομπνης < τουργ. zaban.

²³ MOLK, M. *Cestopisn obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, s. 54.

²⁴ VAŘEKA, J. *Slovansk jména v topografii Novořeck*. In Třict výroční zpráva c.k. eskho gymnsia v es. Budějovicích za školní rok 1902, esk Budějovice 1902, s. IV.

²⁵ Vařeka (s. IV) je uvádí v chybnm přepisu „romaika“ a považuje je za femininum („venkovan obyčejnou romaikou mluvící“).

²⁶ Tradin teorie zastvan j v byzantskm obdb odvozuje jméno Τσκωνες od starověkého Λκωνες jako výsledek vývoje lidového jazyka. Nkter badatel je spojují spíše se středovkm substantivem τζακωνa (z *τζκωνες < τζακς), kter označuje hornat uzem nebo oblast (odtud Τσκωνες = obyvatel hornat,

Zamyšlen nad řeckou jazykovou otázkou a přicnami řeck diglosie nacházíme u dvou eskch cestovatel, j zmnnho Jana Korce a na pottku 20. století také u Josefa Krále. Korec pojednává jazykovou otázku racionln, jeho tvrzení jsou méně poplatn českému nacionalismu. Autor bere v potaz vsechny argumenty ve prospěch řeči lidov i řeči archaizující, přicemž dle soudobého vývoje nakonec předpokládá vítězství lidov řečtiny za „výpomoci starořečtiny“. Pro výklad řeck diglosie neváhá udělat exkurz do starší řeck literatury na základě Krumbacherovch *Djn byzantské literatury*,²⁷ další využívanou autoritou pro oblast jazyka je Georgios Chatzidakis.²⁸

Josef Král zveřejnil sv cestovatelsk postřehy z Řeck v periodiku *Zvon* v roce 1906 pod názvem *Dojmy z cesty po Řecku a Turecku*. V dubnu 1905 byl účastníkem dvoumsnho archeologického sjezdu v Aténách a archeologických cest s ním spojených. V kapitole „Lid a jazyk řeck“²⁹ přiblizuje čtenářů srozumiteln a zároveň dostaten podrobn soudob poměří v Řecku spojen s jazykovou otázkou. Popisuje tehdejs chorobn usilí Řeků odstrňovat slovansk nebo jin cizí toponyma a nahrazovat je starověkými řeckými názvy ve snaze prokázat „istokrevnost“ řeckého národa – např. Candia (tento název získalo msto za bentsk okupace Krty) ~ Herakleion, Vostitsa ~ Aigion (dnešní *Αίγιο*, msto v severn části Peloponésu).³⁰ Otevřen mluví o negativním vztahu Řeků ke Slovanům. „Nynjs řečtinu chápe jako jazyk, kter se vyvinul z řečtiny star, na jehož kultivaci pro potřeba veřejného života a literatury vak Řekové neměli dost trpělivosti ani asu stejn jako Češi v době svého narodnho obrozen. Tak prohlásili za „pravou“ řečtinu ře dávno vymřelou, tj. jen málo upravenou řečtinu starou. Král poukazuje na skutečnost, že pro živou řečtinu neexistovaly dlouho zdn gramatiky a že „oiřšovatel“ řeckého jazyka je v Řecku snad ještě více než „brusc“ eštiny u nás.³¹ Klasicistick hnutí v Aténách pottku 20. století popisuje čtenářů takto (s. 471):

Řekové vol raději výraz star než bžn novjs. Neviděl jsem na př., že by kter švec v Athénách byl se na svém štt nazval paputzis ... kad si řikal ypodimatopos. Dobří

nepřstupn oblasti). Podle jiného výkladu pochází jméno Τσκωνες ze středověkého δκωνες = δκωνοι, οπηρέτες, φλακες καστρών. Zdn z výkladů vak nepředpokládá slovansk původ tohoto slova. ANDRIOTIS, N. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, s.v. Τσκωνες; SYMEONIDIS, Ch. P. *Οι Τσκωνες και η Τσακωνa*, Thessaloniki 1972.

²⁷ KRUMBACHER, K. *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527–1453)*. *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft IX.1*, München 1897³.

²⁸ KOREC, J. *O novořečtině*, s. 133.

²⁹ KRÁL, J. *Dojmy z cesty po Řecku a Turecku*. *Zvon* 6, 1906, s. 469–472.

³⁰ Po roce 1830 se silcm tlakem klasicst a po ustaven katharevusy oficiálním jazykem vech vládních, sprvnch a vzdlavcch institucí a jazykem tisku začala být v Řecku mnna toponyma také podle oznaen antických dějepisců Strabna a Ptolemaia, srov. např. *Αστακς* msto *Δραγαμστο* (ujalo se), *Κίναϊθα* msto *Καλαμτα* (neprosadilo se).

³¹ Slovem „brusc“ byla označována skupina lingvist, kteří v 70. letech 19. století usilovali o oiřstn češtiny zejména od nmeckch vlivů a o návrat k humanistick češtině (své návrhy prezentovali v příručce *Brus jazyka eskho*, Praha 1877).

víno firmy Solonovy, které jsme pili v Athenách, a proslul víno Santorinsk nenazývá se jiř na etiketách kras, njbrř starořecky nos, a jaksi minerln vodě z Andru, která vřak od jiných prostých vod liř se hlavn drahotou a tím, že v ní plave njak drobn smet, řik se ředn iamatikn ydor (lebn voda): a pee slova nos i ydor jsou pln vymřel, jeř i sám Řek sezná teprve ve řkole.

Z těchto a jiných postřehů Král nakonec uzavírá svou úvahu pesimistickm názorem, že se nepodaří uměly spisovn jazyk nikdy vytlačit a že v Řecku bude existovat dvojí re. Cizinec se vřak podle Krále v Řecku vřdy domluv, pokud se před cestou naučí „umělému jazyku novo-starořeckmu“. Ten lze podle něj snadno zvládnout na základě starořečtiny po překonání potz s výslovností: „kdo chce po Řecku cestovat a smluviti se s lidem jeho jazykem, tomu vru není ani třeba, aby se nynější žive řečtině uil“ (s. 472). Královo pozvání k cestování do Řecka je tak vlastn pozváním vřech klasických filologů té doby – tak pemřlela tehdeř česk intelektuln elita o jazyku, který byl Āechm znm i neznm, blzk i vzdlen.

Bibliografie

- ANDRIOTIS, N. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Thessaloniki 1995³.
- FROLÍKOVÁ, A. *esk cestopisn literatura o Řecku v 80. letech 19. století*. Zprávy jednoty klasických filologů 24, 1982, 130–141.
- FROLÍKOVÁ, A. *Novodob česk literatura o Řecku*. Zprávy jednoty klasických filologů 25, 1983, 73–85.
- FROLÍKOVÁ, A. *esk cestopisn literatura o Řecku v letech 1890–1914*. Zprávy jednoty klasických filologů 28/29, 1986/87, 92–106.
- FROLÍKOVÁ, A. *Stipendijní cesty do Řecka na přelomu století*. Listy filologické 110, 1987, 121–123.
- KALOUSEK, V. *O charakteristických zvláštnostech novořeck výslovnosti*. Česk museum filologické 8, 1902, 1–17.
- KEPARTOVÁ, J. *Antick svět v 19. století: blzk, nebo vzdlen?* In Cizí, jin, exotick v české kultuře 19. století, ed. K. Bláhová – V. Petrbok, Praha 2008, 207–218.
- KONTOSOPULOS, N. G. *Αιόλες και ιδιώματα της νέας ελληνικής*, Athina 1994².
- KOREC, J. *Z Řecka*. Obzor 16, 1893, 212–213.
- KOREC, J. *O novořečtině*. Česk museum filologické 3, 1897, 118–135.
- KOREC, J. *O novořeck výslovnosti*. Česk museum filologické 5, 1899, 77–81.
- KRÁL, J. *Dojmy z cesty po Řecku a Turecku*. Zvon 6, 1906, 453–456, 469–472, 483–486, 504–506, 518–520, 533–536, 548–551, 564–546.
- KUDELA, J. *Dva měsíce v Řecku*, Brno 1926.
- LOUDOV, K. *esk cesta do nového Řecka a zase zpátky aneb Proč řeck osel nezahýbá vpravo*. In ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ. Ružen Dostlov k narozeninám, ed. M. Kulhnkov – K. Loudov, Brno 2009, 210–221.

- MOLČÍK, M. *Cestopisn obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, Praha 1898.
- SVATOř, M. *Humanistick vzdělání s dominancí klasických jazyků v českých zemích 19. století*. In Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století, ed. K. Bláhová – V. Petrbok, Praha 2004, 39–52.
- SYMEONIDIS, Ch. P. *Οι Τσάκωνες και η Τσακων*, Thessaloniki 1972.
- řAFRNEK, J. *Dvě jubilea*. Věstník českých profesorů 11, 1903/1904, 378–385.
- VREKA, J. *Slovansk jména v topografi Novořecka*. In Tict výroční zpráva c.k. českého gymnasia v Āes. Budějovicích za řkoln rok 1902, Āesk Budějovice 1902, III–XX.
- VYMAZAL, F. *Novořecky snadno a rychle*, Praha 1897.
- WIED, K. *Praktisches Lehrbuch der Neugriechischen Volkssprache fur den Schul- und Selbstunterricht*, Wien – Leipzig 1893².
- ZHNL, I. *Z cest, Velk Meziř [1901?]*.

«Τα σημερινά ομιλούμενα ελληνικά δε χρειάζεται να μαθαίνονται.» Τα νέα ελληνικά στην τσέχικη ταξιδιωτική λογοτεχνία στο μεταίχμιο του 19^{ου} και 20^{ού} αιώνα*

KATEŘINA LOUDOVÁ

Η πρώτη επαφή του τσεχικού επιστημονικού αλλά και ευρύτερου κοινού με την Ελλάδα της νεότερης εποχής έγινε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέσω των κλασικών φιλολόγων, ιστορικών και αρχαιολόγων όταν κατά τη διάρκεια των ταξιδιών τους στην Ελλάδα προσπαθούσαν να ανακαλύψουν τα ακρωτηριασμένα υπολείμματα του αρχαίου πολιτισμού σε όλες του τις μορφές, συμπεριλαμβανομένης και της γλωσσικής κατάστασης της ελληνικής γλώσσας.¹ Η αυξημένη ταξιδιωτική δραστηριότητα των Τσέχων στο ελληνικό έδαφος ήταν εφικτή χάρη στην παροχή ταξιδιωτικών υποτροφιών για την Ελλάδα και την Ιταλία σε δασκάλους κλασικής φιλολογίας και ιστορίας που εργάζονταν στη μέση εκπαίδευση. Χάρη στο κεφάλαιο για υποτροφίες του αυστριακού Υπουργείου Θρησκευμάτων και Παιδείας, που εισήχθη με διάταγμα το 1891, χορηγούνταν ετήσια από το 1893 ως το 1914 δέκα υποτροφίες ύψους χιλίων χρυσών νομισμάτων, απ' αυτές μία ή δύο σε Τσέχους καθηγητές μέσης εκπαίδευσης.²

Επειδή οι ελληνικές σιδηροδρομικές γραμμές δεν ήταν συνδεδεμένες με τις ευρωπαϊκές μέχρι το 1916, οι Τσέχοι ξεκινούσαν για την Ελλάδα ατμοπλοϊκώς, συνήθως από την Τεργέστη. Συνήθη, αν και λίγο μονότονη μορφή των ταξιδιών, περιορισμένη εξαιτίας των δρομολογίων των ατμοπλοίων, αποτελούσαν οι δύο υποχρεωτικές στάσεις στην Κέρκυρα και στη Σύρο απ' όπου τα πλοία συνέχιζαν για την Κωνσταντινούπολη και την Ιερουσαλήμ. Αυτές οι πόλεις αποτελούσαν τους κύριους προορισμούς όλων των ταξιδιωτών, καθώς η Ελλάδα ήταν τότε μόνο μια στάση στο δρόμο γι' αυτές τις «Μέκκες» στην Ανατολή.³ Εκτός από τα αναφερόμενα νησιά τα πλοία σταματούσαν στα λιμάνια της Πάτρας και της Αθήνας απ' όπου οι επιβάτες έκαναν εκδρομές σε αρχαιολογικούς χώρους στο εσωτερικό της Πελοποννήσου. Εδώ υπήρχε πλέον δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν τρένο, γιατί στο έδαφος της λεγόμενης «Παλαιάς Ελλάδας» κατασκευάστηκε

* Το κείμενο της διάλεξης γράφτηκε στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος του Πανεπιστημίου Μάσαρχ στο Μπρνο Κέντρο για Διακλαδική Έρευνα των Αρχαίων Γλωσσών και Παλαιότερων Φάσεων των Σύγχρονων Γλωσσών (MSM 0021622435).

¹ Τσέχικες ταξιδιωτικές δραστηριότητες στην Ελλάδα αυτής της εποχής, συμπεριλαμβανομένων των δημοσιευμάτων που ακολούθησαν, επεξεργάστηκε λεπτομερειακά η Alena Frolíková, βλ. π.χ. FROLÍKOVÁ, A. *Česká cestopisná literatura o Řecku v letech 1890–1914*. Zprávy jednoty klasických filologů 28/29, 1986/87, σσ. 92–106.

² Το κεφάλαιο για υποτροφίες εισήχθη με διάταγμα Αρ. 23250, βλ. *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministerium für Cultus und Unterricht 1892. Kundmachungen*, σ. 527. KEPARTOVÁ, J. *Anlický svět v 19. století: blízký, nebo vzdálený?* In Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století, επιμ. K. Bláhová – V. Petrbok, Praha 2008, σ. 208. KOREC, J. *Z Řecku*. Obzor 16, 1893, σ. 212.

³ FROLÍKOVÁ, A. *Novodobá česká literatura o Řecku*. Zprávy jednoty klasických filologů 25, 1983, σσ. 73–74.

⁴ FROLÍKOVÁ, A. *Česká cestopisná literatura o Řecku v 80. letech 19. století*. Zprávy jednoty klasických filologů 24, 1982, σ. 130.

ο σιδηρόδρομος μέχρι περίπου το 1893.⁴ Όταν επρόκειτο για δύσκολα προσιτές ορεινές περιοχές, ταξίδευαν πάνω σε μουλάρια συνοδευόμενοι από τους μισθωτούς αγωγιάτες τους. Μόνο ελάχιστοι Τσέχοι υπότροφοι ταξίδευαν στην Ελλάδα «με δική τους ευθύνη». Οι περισσότεροι ήταν μέλη των λεγόμενων «περιοδειών του Dörpfeld» – αυτές οργάνωνε σε διάφορους αρχαιολογικούς χώρους κάθε χρόνο ο πρώτος γραμματέας του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Αθήνα, ο Wilhelm Dörpfeld. Ήταν πολύ καλά οργανωμένες και με το πέρασμα του χρόνου χωρίστηκαν σε τρεις περιοδείες – την πελοποννησιακή, νησιώτικη και τρωική.⁵ Επίσης, στο τέλος του 19^{ου} αιώνα άρχισε στην Ελλάδα η μεγάλη ανάπτυξη των αρχαιολογικών ανασκαφών, έτσι πολλοί Τσέχοι έγιναν μάρτυρες των πρώτων μεγαλύτερων αρχαιολογικών ερευνών στους Δελφούς (1893), στην Ολυμπία (1875), στην Επίδαυρο (1881) κλπ.

Οι υπότροφοι δημοσίευαν κατά την επιστροφή τους τις στα ταξίδια τους αποκτημένες γνώσεις είτε ως ταξιδιωτικά ρεπορτάζ ή επιστημονικές (κυρίως αρχαιολογικές) μελέτες σε εξειδικευμένα περιοδικά (π.χ. *Τσέχικο φιλολογικό μουσείο*) και επετηρίδες των γυμνασίων είτε ως ταξιδιωτικές εντυπώσεις ή επιφυλλίδες. Οι ταξιδιώτες πληροφορούσαν το κοινό προπαντός για τους αρχαιολογικούς χώρους που επισκέφτηκαν, δεν παραμελούσαν όμως ούτε τον τρόπο ζωής των σύγχρονων Ελλήνων, δηλαδή τα έθιμά τους, τον εθνικό τους χαρακτήρα, το φολκλόρ, τη θρησκεία, σχολική παιδεία, πολιτική ή την ελληνική φύση. Στα πλαίσια αυτά εκδήλωναν παράλληλα και το ενδιαφέρον τους για τη νέα ελληνική γλώσσα, και αυτό για ένα λόγο περισσότερο καθώς τα νέα ελληνικά ήταν τότε για τους Τσέχους μια γλώσσα μεν εξωτική, ταυτόχρονα δε όχι εντελώς άγνωστη χάρη στο αρκετά ψηλό επίπεδο της κλασικής φιλολογίας στη μέση εκπαίδευση. Τα αρχαία ελληνικά εισήχθησαν ως υποχρεωτικό μάθημα στα τότε πενταετή γυμνάσια από το 1804. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1849–1850) εισήγαγε στα τότε ήδη εξαετή (από το 1818) κλασικά γυμνάσια, ως υποχρεωτική επίσης, την ανάγνωση των αρχαίων συγγραφέων, ενώ τα αρχαία ελληνικά καταλάμβαναν στο πρόγραμμα σπουδών από την 3^η ως την 4^η τάξη τέσσερις με έξι διδακτικές ώρες την εβδομάδα. Η λεγόμενη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Bonitz-Exner το 1854 (*Οργανωτική σκιαγραφή – Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*) επέφερε μόνο μικρές αλλαγές στην κατάταξη των αρχαίων συγγραφέων για ανάγνωση, ούτως ώστε να αποτελούν τα αρχαία ελληνικά και λατινικά περισσότερο από το 40 % του προγράμματος σπουδών, ακόμα και όταν εισήχθη σ' αυτό η φυσική ιστορία και η φυσική.⁶

Έτσι, οι καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης, συχνά κλασικοί φιλόλογοι, ξεκινούσαν για την Ελλάδα συνήθως μόνο με τις γνώσεις των αρχαίων ελληνικών που μερικοί ήξεραν και να μιλάνε ως ζωντανή γλώσσα.⁷ Αν προσπαθούσαν κιόλας να μάθουν νέα ελληνικά πριν το ταξίδι τους, χρησιμοποιούσαν προπαντός το γερμανικό βιβλίο του Karl Wied για

αυτοδίδακτους,⁸ πιθανώς αρκετά διαδεδομένο στο τότε τσεχικό περιβάλλον. Το πρώτο τσεχικό διδακτικό βιβλίο για τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας εμφανίζεται στην αγορά από το 1897. Αυτό μάλιστα παραδόξως προέρχεται από τη γραφίδα ενός ερασιτέχνη γλωσσολόγου από το Μπρνο, του František Vymazal (1841–1917), και το βιβλίο του για αυτοδίδακτους υπό τον τίτλο *Νεοελληνικά εύκολα και γρήγορα* παρέμεινε για πολύ καιρό μοναδικό και πολύ δημοφιλές διδακτικό βιβλίο των νέων ελληνικών στην τσεχική αγορά.⁹ Ακόμη το 1926 γράφει ο Josef Kudela, καθηγητής γυμνασίου στο Μπρνο, στο βιβλίο του *Δύο μήνες στην Ελλάδα* ότι ήδη στο σπίτι μάθαινε «από το παλιό βιβλίο του Vymazal για τα γελοία του προβλήματα: ότι με τη νεοελληνική αλφάβητο δε γίνεται να περιγραφούν φωνήματα /b/ ούτε /d/ ... ότι μερικοί χαρακτήρες και δίφθογγοι (ι, υ, η, ει, οι, υι) προφέρονται με τον ίδιο τρόπο, όπως το δικό μας /i/, και για πολλά άλλα ακόμη».¹⁰

Αν και υπήρχαν μεμονωμένες προσπάθειες να μάθει κανείς νέα ελληνικά ακόμη πριν το ταξίδι του για την Ελλάδα, οι Τσέχοι υπότροφοι δεν μπορούσαν στην εποχή τους να βλέπουν τα νέα ελληνικά αλλιώς παρά μόνο από την οπτική γωνία της αρχαίας ελληνικής. Κι όπως προκαλούσε στους ταξιδιώτες ξάφνιασμα και απόγνωση η αντίθεση μεταξύ της ελληνικής πραγματικότητας του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των απατηλών τους ιδεών για την αναγεννημένη αρχαία Ελλάδα, έτσι ακριβώς έβλεπαν αιφνιδιασμένοι τη διαφορά ανάμεσα στη νέα και την αρχαία ελληνική γλώσσα ή – ανάλογα με την αντίληψη του καθένα – την ομοιότητά τους. Έτσι δημιουργήθηκε ένα καινούριο κύμα ενδιαφέροντος για τα νέα ελληνικά που φαίνεται επίσης από τα ταξιδιωτικά τους ρεπορτάζ. Είτε επρόκειτο για περιστασιακά σχόλια, είτε για εξειδικευμένα κείμενα δημοσιευμένα σε κλασικο-φιλολογικά επιστημονικά περιοδικά, μπορούμε να διακρίνουμε μια ομάδα θεμάτων που αναδύονταν και έλκυαν επανειλημμένα την προσοχή των φιλολόγων.

Καταρχήν, ως κλασικοί φιλόλογοι και δάσκαλοι στη μέση εκπαίδευση, δε θα μπορούσαν να παραβλέψουν ένα θέμα ιδιαίτερα ενδιαφέρον για το τσεχικό κοινό εκείνη την εποχή, δηλαδή τη συζήτηση για την προφορά των αρχαίων ελληνικών. Το πρόβλημα της προφοράς έγινε πάλι εντονότερο το 19^ο αιώνα ιδίως χάρη στην πρόσφατη ίδρυση του ελληνικού κράτους καθώς και στις καινούριες ανακαλύψεις στο χώρο της συγκριτικής γλωσσολογίας. Η συζήτηση όμως δε γινόταν μόνο σε ακαδημαϊκό επίπεδο, αλλά ήταν επηρεασμένη επίσης και από εθνικιστικές τάσεις, όχι μόνο ελληνικές αλλά και τσεχικές. Η βάση του προβλήματος στο τσεχικό κοινό ήταν προπαντός διδακτική, δηλαδή συζητιόταν πώς να προφέρονται τα αρχαία ελληνικά στη μέση εκπαίδευση. Σχόλια για την προφορά της αρχαίας ελληνικής γλώσσας

⁸ WIED, K. *Praktisches Lehrbuch der Neugriechischen Volkssprache für den Schul- und Selbstunterricht*, Wien – Leipzig 1893².

⁹ VYMAZAL, F. *Novořecký snadno a rychle*, Praha 1897. Για περισσότερες λεπτομέρειες για τη δομή και την ποιότητα του βιβλίου αυτού βλ. LOUDOVÁ, K. *Česká cesta do nového Řecka a zase zpátky aneb Proč řecký osel nezahýbá vpravo*. In ΕΠΕΑ ΠΤΕΠΟΝΤΑ. Růženě Dostálové k narozeninám, επιμ. M. Kulhánková – K. Loudová, Brno 2009, σσ. 210–221.

¹⁰ KUDELA, J. *Dva měsíce v Řecku*, Brno 1926, σσ. 231–232.

⁵ FROLÍKOVÁ, A. *Stipendijní cesty do Řecka na přelomu století*. Listy filologické 110, 1987, σσ. 121–122.

⁶ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. ŠAFRÁNEK, J. *Dvě jubilea*. Věstník českých profesorů 11, 1903/1904, σσ. 378–385; SVATOŠ, M. *Humanistické vzdělání s dominancí klasických jazyků v českých zemích 19. století*. In *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*, επιμ. K. Bláhová – V. Petrbok, Praha 2004, σσ. 39–52.

⁷ KOREC, J. *O novořečtině*. České museum filologické 3, 1897, σ. 121.

βάσει των προσωπικών εμπειριών με τα νέα ελληνικά εμφανίζονται και στην ταξιδιωτική λογοτεχνία ως μέρος σύντομων και κάποτε αστείων παρατηρήσεων από την κοινή ταξιδιωτική επικοινωνία, και σε εξειδικευμένες μελέτες αφιερωμένες στα νέα ελληνικά. Ο Method Molčík, καθηγητής γυμνασίου στο Uherské Hradiště, περιγράφει στο βιβλίο του *Ταξιδιωτικές εικόνες από την παλιά και νέα Πελοπόννησο* τις δυσκολίες του με την προφορά:

Εκτός από ξένες λέξεις και γραμματικές ιδιαιτερότητες αφηνιάζει αρκετά η νεοελληνική προφορά, αυτή του Reuchlin, πολύ διαφορετική από τη δική μας, εκείνη του Erasmus. Οι φιλόλογοί τους μας μαλώνουν άσχημα για το δικό μας τρόπο προφοράς, ότι, λέει, μόνο ο δικός τους είναι σωστός. Η προφορά τους είναι όμως εντελώς λαϊκή. Σε μια αθηναϊκή ταβέρνα ζητούσα πρώτον «οῖνον» /oinon/, αλλά το γαρσόνι δεν καταλάβαινε· ώσπου το συντομευμένο «ινο» του άνοιξε τα μάτια. Αλλά σε λίγο συνήθισα, ακούγοντας παντού τους «ι»-ήχους, συχνά σλαβικά μαλακούς. Με πολλή ευχαρίστηση φώναζα στα πιο καθαρά νεοελληνικά – όπως κολακευόμουν – στο γαρσόνι: «Παιδι! ή ποῦ εἶσαι! Δός μου ἕνα ποτήρι οῖνον Μαντινείας!» Ευχαρίστως άκουγα το δικό του «άμέσως» ή «ἔφθασε» και χωρίς αντιρροήσεις πλήρωσα «ἔξήντα λεπτά».¹¹

Μια ιδεολογική διχογνωμία ή κάπως αμφιλεγόμενη σχέση των φιλολόγων προς την προφορά των ελληνικών επεξηγούν ωραία οι αντιθετικές γνώμες δύο κλασικών φιλολόγων-υποτρόφων, του Jan Koree, καθηγητή γυμνασίου στο Μπρνο, και του συναδέλφου του από την Πράγα, Vladislav Kalousek, οι οποίοι έγραψαν μελέτες αφιερωμένες ειδικά στα νέα ελληνικά. Ο Kalousek τηρούσε συντηρητικές απόψεις σχετικά με το ζήτημα της προφοράς που ενισχύθηκαν ακόμη από την προσωπική του συνάντηση με τους «Νεοέλληνες». Η επιχειρηματολογία του στηρίζεται στην πεποίθηση ότι η ήδη αρκετά δύσκολη διδακτική της αρχαίας ελληνικής θα γινόταν ακόμα πιο δυσχερής, καθώς για πολλά νεοελληνικά φωνήματα δεν υπάρχουν αντίστοιχοι ήχοι στα τσέχικα και θα ήταν περιττό να κουράζονται οι φοιτητές και οι δάσκαλοι με τη μίμησή τους. Επιπλέον, θα ήταν δύσκολο να θυμάται κανείς τον πολλαπλό τρόπο μεταγραφής του νεοελληνικού /i/.¹²

Αντίθετα, ο Jan Koree υπήρξε ο πρωτοπόρος που διέδιδε τη νεοελληνική προφορά των αρχαίων ελληνικών στην τσεχική εκπαίδευση. Το 1899 δημοσίευσε στη μελέτη του *Για τη νεοελληνική προφορά*¹³ όχι μόνο επιχειρήματα που επιδεικνύουν αλλαγές στην προφορά της ελληνικής ήδη στην ελληνιστική εποχή, αλλά και τις εντυπώσεις του από την προσωπική του συνάντηση με τους «Νεοέλληνες». Αυτές τον οδήγησαν σε επιχειρηματολογία καθαρά πρακτικής φύσης. Έτσι προσφέρει στον αναγνώστη εντελώς σύγχρονα κίνητρα για τη νεοελληνική προφορά – π.χ. το ότι η γνώση μιας σύγχρονης γλώσσας θα ανοίξει

στον ταξιδιώτη όλες τις ανατολικές ακτές της Μεσογείου· με τη συγκοινωνιακή πρόοδο της Ελλάδας θα προκύψει ανάγκη να μάθουμε και στην Τσεχία νέα ελληνικά, κλπ. Αληθινή αποδείχτηκε όμως η μόνη του πρόβλεψη ότι οι προτάσεις του θα παραμείνουν «πλατωνικές»:¹⁴ στο τέλος του 19^{ου} αιώνα κυριάρχησαν τη συζήτηση για την προφορά των αρχαίων ελληνικών οι ητακιστές και με εξαίρεση την ίδια την Ελλάδα επικράτησε η λεγόμενη «ερασμική προφορά». Κατά το 1910 η συζήτηση αυτή σταμάτησε.

Το δεύτερο θέμα που απασχολούσε τους Τσέχους κλασικούς φιλόλογους μετά την επίσκεψή τους στη «νέα» Ελλάδα ήταν η διάδοση της νεοελληνικής προφοράς στο ευρύτερο κοινό. Αυτή τη στιγμή δεν πατούν πια σε στέρεο έδαφος και σχετικά συχνά περιγράφουν διαλεκτική προφορά των νέων ελληνικών την οποία άκουσαν από ντόπιους χωριάτες ή από τους αγωγιάτες τους. Σύμφωνα με το δρομολόγιο τους πρόκειται συνήθως για την πελοποννησιακή διάλεκτο. Άλλωστε, οι αγωγιάτες έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο στη δημιουργία της εικόνας για τη σύγχρονη Ελλάδα: ήταν συχνά τα πρώτα (και μάλιστα σημαντικά) άτομα, με τα οποία έπρεπε οι ταξιδιώτες μας να μιλάνε νεοελληνικά, με τα οποία περνούσαν πολύ καιρό ταξιδεύοντας και από τα οποία έπαιρναν την πρώτη γεύση των νέων ελληνικών. Για τους αγωγιάτες μιλάνε στα έργα τους τόσο θετικά όσο και αρνητικά ουσιαστικά όλοι οι Τσέχοι ταξιδιώτες. Η περιγραφή του Method Molčík εικονογραφεί τα βάσανα που αντιμετώπιζαν τα μέλη της πελοποννησιακής περιόδου το 1895. Στη διάρκειά της ο ίδιος είχε άσχημη εμπειρία με τον προσωπικό του αγωγιάτη:

Λιγότερο φιλικά αποχαιρέτησα το δεσπότη και μάστορά της (δηλ. της μούλας), τον αγωγιάτη Μίτρο. Αυτός ο γεροδεμένος, λεπτός, αλλά δυνατός Πελοποννήσιος λεβέντης ... δεν αποδείχτηκε άξιος της εμπιστοσύνης μου. Σύντομα κατάλαβα ότι ήδη τον είχαν αγγίξει τα ήθη των δυτικών του συναδέλφων. Ήδη η προσφώνησή του «του λόγου σας!» αντί για το πατριαρχικό «εσύ!», ριζωμένο στην εξοχή, με ερέθισε. Κι όταν περίπου σε μια μέρα άφησε αυτό, με εκνεύρισε πάλι με το ότι άρχισε μια πολύ εμπιστευτική σχέση με την ταμπακιέρα μου και έκανε απαιτητικές και ύπουλες επιθέσεις στο πορτοφόλι μου. Για ανταμειβή έπανε να φροντίζει για την ασφάλεια και την άνεσή μου, μέχρι που σταμάτησε να με φροντίζει εντελώς.¹⁵

Ο Vladislav Kalousek παραθέτει στη μελέτη του μερικές νεοελληνικές προτάσεις που άκουσε ταξιδεύοντας από τον αγωγιάτη του ή από τους χωριάτες που κατάγονταν από το χωριό Μαγούλιανα στην ορεινή Αρκαδία. Την προφορά τους τη θεωρούσε «στάναρ» των νέων ελληνικών κι έτσι, επιχειρηματολογώντας με την ακοή του καλά εξασκημένη στα πολωνικά, που διαθέτουν «μαλακά» φωνήματα, προτείνει προφορά ελληνικής με πιο ισχυρή ουράνωση των συμφώνων *z*, *γ*, *χ*, *λ* μπροστά από πρόσθια φωνήεντα /e/ κι /i/ και των φωνημάτων /n/, /t/ και /s/ μπροστά από το φωνήεν /i/. Δηλαδή, π.χ. την προφορά του *τί κάνεις* περιγράφει

¹¹ MOLČÍK, M. *Cestopisné obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, Praha 1898, σ. 54. Οι ελληνικές λέξεις αντιγράφηκαν από τα τσέχικα κείμενα χωρίς αλλαγές.

¹² KALOUSEK, V. *O charakteristických zvláštlostech novořecké výslovnosti*. České museum filologické 8, 1902, σσ. 15–17.

¹³ KOREE, J. *O novořecké výslovnosti*. České museum filologické 5, 1899, σσ. 77–81.

¹⁴ Όπ. π., σ. 77.

¹⁵ MOLČÍK, M. *Cestopisné obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, σ. 62.

ως ['ci 'kanis], είκοσι ως ['ikoʃi] ή τί θέλετε ως ['ci 'θefete].¹⁶ Φαίνεται ότι αυτή η περιγραφή της νεοελληνικής προφοράς του Kalousek μας παραπέμπει στην πελοποννησιακή διάλεκτο που μπορούσε ο ίδιος να είχε ακούσει από τον αγωγιάτη του.¹⁷

Το τρίτο θέμα που συζητιέται στην ταξιδιωτική λογοτεχνία των Τσέχων κλασικών φιλόλογων ήταν η άποψη του ελληνικού γλωσσικού ζητήματος στα συμφραζόμενα της τσεχικής εθνικής αναγέννησης. Στο ελληνικό έδαφος τότε ήδη μειώνεται η επιρροή των φαναριωτών, αναπτύσσεται μια καινούρια γενιά αστικής τάξης και το εκπαιδευτικό σύστημα αρχίζει να παράγει εγγράμματο πληθυσμό.¹⁸ Σε αντίδραση κατά της «σλαβικής» θεωρίας του καθηγητή ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Μονάχου, του Jakob F. Fallmerayer, εξελίσσεται η ελληνική λαογραφία,¹⁹ καταγράφονται συστηματικά τότε ακόμα ζωντανά έθιμα του λαού και στην κοινωνία αυξάνεται το ενδιαφέρον για τη δημοτική γλώσσα, τα διαλεκτικά κείμενα και δημοτικά τραγούδια. Υπό την επιρροή αυτών των γεγονότων εμφανίζονται οι γλωσσικές ιδέες του Ιωάννη Ψυχάρη και το πρωτοφανές του έργο *Το ταξίδι μου* (1888) που υπήρξε βασικό κίνητρο για την εξάπλωση της δημοτικής στη λογοτεχνία και τη βαθμιαία της προώθηση, ενώ υποστηριζόταν πρώτα από την καινούρια αθηναϊκή γενιά των ποιητών. Έτσι, οι Τσέχοι ταξιδιώτες έρχονται στην αναστατωμένη από οξείς διαπληκτισμούς Ελλάδα ανάμεσα στους δημοτικιστές και καθαρευουσιάνους.

Πολλοί Τσέχοι επιστήμονες υποστήριζαν τη θεωρία του Fallmerayer για τη σλαβική καταγωγή των «Νέων» Ελλήνων. Ο Vladislav Kalousek αναγνωρίζει σ' αυτήν «κάποιον πυρήνα αλήθειας, ιδίως από την ανθρωπολογική πλευρά» και σύμφωνα με την πεποίθησή του την επεκτείνει πέρα από τον ανθρωπολογικό χώρο στο χώρο της γλώσσας, όταν αναπτύσσει τη θεωρία για την επιρροή της «σλαβονικής γλώσσας» στη νεοελληνική φωνολογία, μορφολογία και σύνταξη.²⁰ Αυτό το είδος σκέψης μπορούμε να το αποδώσουμε κατά μεγάλο μέρος στην τεράστια επιρροή που ασκούσε στην τότε Ευρώπη η θεωρία του Fallmerayer, αλλά σημαντικό ρόλο έπαιξαν σίγουρα και οι εθνικιστικές τάσεις. Η τσεχική εθνική συνείδηση και η πίστη των Τσέχων σε ανεξάρτητο εθνικό μέλλον ενισχύονταν «μέσω του ελληνικού ζητήματος» με περισσότερους τρόπους. Ένας απ' αυτούς ήταν η σύγκριση Ελλήνων και Τσέχων ως υποταγμένων λαών. Απ' αυτό το συναγωνισμό βγαίνουν οι Έλληνες αναγκαστικά σε χειρότερη θέση από τους Τσέχους, γιατί «η γλώσσα και η λογοτεχνία τους ήταν το μεσαίωνα ακόμα πιο φτηνή απ' ό, τι η δική μας» και τα νέα ελληνικά είναι «ακόμα

πιο διεφθαρμένα από τα τσέχικα, διαποτισμένα πέρα για πέρα από τα αλβανικά, τούρκικα και βλάχικα».²¹

Άλλος τρόπος υποστήριξης της τσεχικής εθνικής συνείδησης ήταν ο τονισμός της σλαβικής επιρροής στα ελληνικά, ιδίως στο χώρο των σλαβικών δανείων. Ο Method Molčík παραθέτει μερικές πιο διαδεδομένες ελληνικές λέξεις σλαβικής καταγωγής («κόκκοτος κόκορας, λόγγος δάσος, ρόυχα ενδύματα, ρούχα και αποσκευές, σάνο σανός, στάνη σκηνή, τσοπάνος τσομπάνης,²² βουρκόλακας βρικόλακας, ζακόνι συνήθεια, έθιμο»)²³ και εφιστά την προσοχή του αναγνώστη σε ανεξάντλητο αριθμό σλαβικών τοπωνυμίων στα ελληνικά. Σ' αυτά αφιέρωσε το 1902 μια εξειδικευμένη μελέτη υπό τον τίτλο *Σλαβικά ονόματα στην τοπογραφία της Νέας Ελλάδας* ο διευθυντής του γυμνασίου στο České Budějovice, ο Jan Vařeka. Στη μελέτη του κάνει μια λεπτομερέστατη εξέγηση της ιστορίας των Σλάβων στο ελληνικό έδαφος από την αρχαιότητα μέχρι το Βυζάντιο, συμπληρωμένη στο τέλος με μια αναλυτική επισκόπηση των ελληνικών τοπωνυμίων σλαβικής προέλευσης, χωρισμένων ανάλογα με την περιοχή. Το τσεχικό εθνικό ζήτημα εντάσσεται στη μελέτη μέσω παραπομπών στον Fallmerayer, ο οποίος «απέδειξε ότι η Ελλάδα ήταν κάποτε πλημμυρισμένη με σλαβικά φύλα και ότι οι σημερινοί Νεοέλληνες είναι μόνο εξελληνισμένοι Σλάβοι».²⁴ Επίσης υπάρχουν παραπομπές στις *Σλάβικες αρχαιότητες* (1837) του Šafařík, από τις οποίες άντλησε ο συγγραφέας μερικές ερμηνείες των τοπωνυμίων. Ο Vařeka κάνει στα πλαίσια της ανάλυσής του μερικά λάθη – π.χ. συνδέει τη λέξη *ρωμαίικα* που ονομάζει «τη λαϊκή γλώσσα»²⁵ με την παρουσία των Ρουμάνων στο ελληνικό έδαφος και με το μεγάλο αριθμό μεσαιωνικών ρουμανικών δανείων στα ελληνικά. Αστεία φαίνεται η υπόθεσή του ότι το όνομα της θεάς Αρτέμιδος που στα λακωνικά ονομαζόταν *Ούπις* περιέχει μια τσέχικη παροιμία *Lucie noci upije* (= η Δουκία θα πει κομμάτι από τη νύχτα, δηλ. οι μέρες από τη γιορτή της Αγ. Δουκίας – κατά το Ιουλιανό ημερολόγιο πέφτει στις 21 Δεκεμβρίου – γίνονται μεγαλύτερες). Το όνομα *Ούπις* συνδέει με μια άλλη αρχαία ελληνική ονομασία γι' αυτή τη θεά, με τη θρακική *Βένδεια*. Αυτή, όπως και η σλάβικη *Vanda* ή *Lucie* σημαίνει «όμορφη, ανοιχτόχρωμη, δηλαδή άσπρη Κυρά που είναι τόσο γνωστή στη σλάβικη μυθολογία» (σ. VI). Λανθασμένη είναι επίσης η σλάβικη του ερμηνεία της ελληνικής λέξης *Τσάκωνες* κι η αναλογία του με τα τσέχικα τοπωνύμια Čakov, Čakovice, Čakovec (σ. IX).²⁶

²¹ KOREC, J. *O novočtině*, σ. 123.

²² Αλλά βλ. ANDRIOTIS, N. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1995³, ο τσοπάνος/ο τσομπάνης < τουργ. zoban.

²³ MOLČÍK, M. *Cestopisné obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, σ. 54.

²⁴ VAŘEKA, J. *Slovanská jména v topografii Novočeka*. In *Třicátá výroční zpráva e.k. českého gymnasia v Čes. Budějovicích za školní rok 1902*, České Budějovice 1902, σ. 19.

²⁵ Ο Vařeka (σ. IV) μεταγράφει τη λέξη λανθασμένα ως «romaiika» και τη θεωρεί θηλυκό.

²⁶ Η παραδοσιακή θεωρία υποστηριζόμενη ήδη στο Βυζάντιο ερμηνεύει το όνομα *Τσάκωνες* από το αρχαίο *Λάκωνες* ως αποτέλεσμα της εξέλιξης της κοινής ελληνικής. Μερικοί επιστήμονες το συνδέουν περισσότερο με το μεσαιωνικό ουσιαστικό *τζακωνία* (από το *τράκωνες < τραχύς), που ονομάζει ορεινό τοπίο ή περιοχή (*Τσάκωνες* = κάτοικοι ορεινής, δύσβατης περιοχής). Σύμφωνα με μια άλλη ερμηνεία κατάγεται το όνομα *Τσάκωνες* από το μεσαιωνικό διάκωνες = διάκονοι, ύπηρες, φύλακες καστρών. Σε καμιά από τις ερμηνείες όμως δεν προϋποτίθεται

¹⁶ KALOUSEK, V. *O charakteristických zvláštnostech novočecké výslovnosti*, σσ. 4–6. Στην ονομασία του χωριού *Μαρούλιανα* διαπιστώνει επιπλέον λανθασμένα «μαλάκο /l/ μπροστά από /a/» (σ. 5). Αυτό το λάθος προέρχεται πιθανώς από την άγνοια τού πώς γράφεται αυτό το τοπωνύμιο.

¹⁷ Βλ. KONTOSOPULOS, N. G. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*, Αθήνα 1994², σ. 74: «Στά όρεινά τής Μεσσηνίας και τής Αρκαδίας τὸ σ προφέρεται δασὺ σὺν τὸ γαλλικὸ ch περίπου ...».

¹⁸ ZHÁNEL, I. *Z cest, Velké Meziříčí* [1901?], σ. 142 αναφέρει ότι σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία, το 1879 υπήρχαν στην Ελλάδα στον άρρνα πληθυσμό 63,6 % ανααφάβητοι, στον γυναικείο 91,7 %.

¹⁹ POLITIS, N. *Μελέτη περί του βίου των νεοτέρων Ελλήνων I–II*, Αθήνα 1871; POLITIS, N. *Μελέται περί του βίου καί της γλώσσας του ελληνικού λαού I–IV*, Αθήνα 1899–1902.

²⁰ KALOUSEK, V. *O charakteristických zvláštnostech novočecké výslovnosti*, σσ. 11–13.

Σκέψεις για το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα και για τις αιτίες της ελληνικής διγλωσσίας βρίσκουμε σε δύο Τσέχους ταξιδιώτες, στον ήδη προαναφερόμενο Jan Korec και στην αρχή του 20^{ου} αιώνα επίσης στον Josef Král. Ο Korec διαπραγματεύεται το ελληνικό ζήτημα επιστημονικά κι οι απόψεις του είναι λιγότερο εξαρτημένες από τον τσέχικο εθνικισμό. Ο συγγραφέας ζυγίζει όλα τα επιχειρήματα υπέρ της δημοτικής και της καθαρεύουσας. Σύμφωνα με τη σύγχρονη εξέλιξη στην Ελλάδα περιμένει τελικά τη νίκη της δημοτικής «με τη βοήθεια των αρχαίων ελληνικών». Για την πραγμάτωση της ελληνικής διγλωσσίας δε διστάζει να κάνει μια παραπομπή στη μεσαιωνική ελληνική λογοτεχνία βάσει της *Ιστορίας της βυζαντινής λογοτεχνίας* του Krumbacher,²⁷ ενώ μια άλλη αυθεντία στο χώρο της γλώσσας είναι γι' αυτόν ο Γεώργιος Χατζιδάκης.²⁸

Ο Josef Král δημοσίευσε τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις από την Ελλάδα στο περιοδικό *Καμπάνα* το 1906 υπό τον τίτλο *Εντυπώσεις από το ταξίδι για την Ελλάδα και την Τουρκία*. Τον Απρίλιο 1905 συμμετείχε στη δίμηνη αρχαιολογική συνέλευση στην Αθήνα και στις σχετικές αρχαιολογικές περιόδους. Στο κεφάλαιο «Ελληνικός λαός και ελληνική γλώσσα»²⁹ παρουσιάζει στον αναγνώστη κατανοητά και ταυτόχρονα αρκετά λεπτομερειακά τη σύγχρονη κατάσταση στην Ελλάδα συνδεδεμένη με το γλωσσικό ζήτημα. Περιγράφει την αρρωστημένη προσπάθεια των Ελλήνων να απομακρυνθούν σλάβικα ή άλλα ξένα τοπωνύμια και να αντικατασταθούν με αρχαίες ελληνικές ονομασίες για να αποδειχθεί «καθαροαιμία» του ελληνικού λαού: π.χ. Candia (αυτό το όνομα έλαβε η πόλη κατά τη βενετσιάνικη κατοχή της Κρήτης) ~ Ηράκλειο, Βοστίτσα ~ Αίγιον (σήμερα *Αίγιο*, πόλη στο βόρειο μέρος της Πελοποννήσου).³⁰ Μιλάει ανοιχτά για την αρνητική σχέση των Ελλήνων προς τους Σλάβους. Τα «σημερινά» ελληνικά τα αντιλαμβάνεται ως μια γλώσσα που εξελίχτηκε από τα αρχαία ελληνικά και που για την καλλιέργειά της για τις ανάγκες της δημόσιας ζωής και της λογοτεχνίας οι Έλληνες δεν είχαν αρκετή υπομονή ούτε καιρό όπως οι Τσέχοι στην εποχή της εθνικής τους αναγέννησης. Έτσι ανακηρύχθηκε ως «γνήσια» ελληνική γλώσσα μια γλώσσα πεθαμένη, δηλαδή τα αρχαία ελληνικά με λίγες μόνο αλλαγές. Ο Král υπενθυμίζει το γεγονός ότι για τα νέα «ζωντανά» ελληνικά δεν υπήρχαν πολύ καιρό καθόλου γραμματικές και ότι ο αριθμός των καθαρευουσιάνων στην Ελλάδα είναι ακόμη μεγαλύτερος απ' ότι ο αριθμός των «ακονιστών» των τσέχικων σ' εμάς.³¹ Τις κλασικιστικές τάσεις στην Αθήνα στην αρχή του 20^{ου} αιώνα περιγράφει στον αναγνώστη με τον εξής τρόπο (σ. 471):

Οι Έλληνες προτιμούν μια παλιά λέξη από μια νεότερη. Π.χ. δεν είδα ότι οποιοσδήποτε παπουτσής στην Αθήνα θα ονομαζόταν έτσι στην ταμπέλα του ... ο καθένας έλεγε τον εαυτό του υποδηματοποιός. Το καλό κρασί από την εταιρεία του Σώλονος που πίναμε στην Αθήνα και το διάσημο κρασί από την Σαντορίνη δεν ονομάζεται πλέον στις ετικέτες «κρασί», αλλά με την αρχαία ονομασία «οἶνος» και κάποιο μεταλλικό νερό από την Άνδρο, που διαφέρει από άλλα απλά νερά μόνο ως προς την αυξημένη τιμή του και που κολυμπούν μέσα σ' αυτό κάποια σκουπιδάκια, ονομάζεται επίσημα «ιαματικόν ύδωρ». Κι όμως, οι λέξεις «οἶνος» και «ύδωρ» είναι εντελώς νεκρές κι ο ίδιος ο Έλληνας τις μαθαίνει από το σχολείο.

Με βάση αυτές αλλά κι άλλες αντιλήψεις καταλήγει τελικά ο Král στο απαισιόδοξο συμπέρασμα ότι οι Έλληνες δε θα καταφέρουν ποτέ να διώξουν αυτή την τεχνητή γλώσσα και στην Ελλάδα θα υπάρχει διγλωσσία. Ένας ξένος όμως θα συνεννοηθεί πάντα στην Ελλάδα, αν πριν από το ταξίδι μάθει την «τεχνητή νεο-αρχαιοελληνική γλώσσα». Αυτήν μπορεί να τη μάθει κανείς εύκολα βάσει των αρχαίων ελληνικών, όταν περάσει τις δυσκολίες με την προφορά: «όποιοι θέλει να ταξιδεύει στην Ελλάδα και να συνεννοηθεί με το λαό στη γλώσσα του, σ' αυτόν ούτε χρειάζεται να μαθαίνει τα σημερινά ομιλούμενα ελληνικά» (σ. 472). Έτσι, η πρόσκληση του Král στην Ελλάδα είναι πρόσκληση όλων των κλασικών φιλόλογων εκείνης της εποχής – μ' αυτόν τον τρόπο σκέφτονταν οι τότε Τσέχοι διανοούμενοι για μια γλώσσα που ήταν στους Τσέχους ταυτόχρονα γνωστή κι άγνωστη, κοντινή και μακρινή.

Μετάφρασε Kateřina Loudová

Βιβλιογραφία

- ANDRIOTIS, N. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1995³.
- FROLÍKOVÁ, A. *Česká cestopisná literatura o Řecku v 80. letech 19. století*. Zprávy jednoty klasických filologů 24, 1982, 130–141.
- FROLÍKOVÁ, A. *Novodobá česká literatura o Řecku*. Zprávy jednoty klasických filologů 25, 1983, 73–85.
- FROLÍKOVÁ, A. *Česká cestopisná literatura o Řecku v letech 1890–1914*. Zprávy jednoty klasických filologů 28/29 1986/87, 92–106.
- FROLÍKOVÁ, A. *Stipendijní cesty do Řecka na přelomu století*. Listy filologické 110, 1987, 121–123.
- KALOUSEK, V. *O charakteristických zvláštlostech novořecké výslovnosti*. České museum filologické 8, 1902, 1–17.
- KEPARTOVÁ, J. *Antický svět v 19. století: blízký, nebo vzdálený?* In Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století, επιμ. K. Bláhová – V. Petrbock, Praha 2008, 207–218.

³¹ Με τη λέξη «brusiči (= ακονιστές)» ονομαζόταν μια ομάδα γλωσσολόγων οι οποίοι από το 1877 επιδίωκαν τα τσέχικα να καθαριστούν από τις γερμανικές κυρίως επιρροές και να επιστρέψουν στη μορφή της ουμανιστικής εποχής (τις προτάσεις τους παρουσίασαν στο εγχειρίδιο *Brus jazyka českého*, Praha 1877).

σλάβικη καταγωγή αυτής της λέξης. ANDRIOTIS, N. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, βλ. Τσάκωνες. SYMEONIDIS, Ch. P. *Οι Τσάκωνες και η Τσακωνιά*, Θεσσαλονίκη 1972.

²⁷ KRUMBACHER, K. *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527–1453)*. Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft IX.1, München 1897².

²⁸ KOREC, J. *O novořečtině*, σ. 133.

²⁹ KRÁL, J. *Dojmy z cesty po Řecku a Turecku*, Zvon 6, 1906, σσ. 469–472.

³⁰ Μετά το 1830 γίνεται πιο δυνατή η πίεση των κλασικιστών και η καθαρεύουσα καθιερώθηκε ως επίσημη γλώσσα όλων των κρατικών, διοικητικών και εκπαιδευτικών υπηρεσιών και επίσημη γλώσσα τύπου. Στην Ελλάδα άρχισαν να μετονομάζονται τα τοπωνύμια σύμφωνα με ονομασίες που υπάρχουν στους αρχαίους συγγραφείς, κυρίως στο Στράβωνα και Πτολεμαίο, π.χ. *Αστακός* αντί για *Δραγαμέστο* (πέτυχε), *Κίνιαθα* αντί για *Καλαμάτα* (απέτυχε).

- KONTOSOPULOS, N. G. *Λιλεκτοι και ιδιωματα της νεας ελληνικης*, Αθνα 1994².
- KOREC, J. *Z Řecku*. Obzor 16, 1893, 212–213.
- KOREC, J. *O novořečtině*. ˇesk museum filologické 3, 1897, 118–135.
- KOREC, J. *O novořeck výslovnosti*, ˇesk museum filologické 5, 1899, 77–81.
- KRÁL, J. *Dojmy z cesty po Řecku a Turecku*. Zvon 6, 1906, 453–456, 469–472, 483–486, 504–506, 518–520, 533–536, 548–551, 564–546.
- KUDELA, J. *Dva měsíce v Řecku*, Brno 1926.
- LOUDOV, K. *ˇesk cesta do nového Řecku a zase zpátky aneb Proč řeck osel nezahýbá vpravo*. In ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ. Ržen Dostlov k narozeninám, επιμ. M. Kulhnkov – K. Loudov, Brno 2009, 210–221.
- MOLK, M. *Cestopisn obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, Praha 1898.
- SVATOŠ, M. *Humanistick vzdělání s dominancí klasických jazyků v ˇeskch zemích 19. století*. In Vzdělání a osvěta v ˇesk kultuře 19. století, επιμ. K. Bláhová – V. Petrbok, Praha 2004, 39–52.
- SYMEONIDIS, Ch. P. *Οι Τσκωνες και η Τσακωνα*, Θεσσαλονκη 1972.
- ŠAFRÁNEK, J. *Dvě jubilea*. Věstník ˇeskch profesorů 11, 1903/1904, 378–385.
- VREKA, J. *Slovansk jména v topografii Novořecku*. In Třict výroční zpráva c.k. ˇeskho gymnasia v ˇes. Budějovicích za školní rok 1902, ˇesk Budějovice 1902, III–XX.
- VYMAZAL, F. *Novořecky snadno a rychle*, Praha 1897.
- WIED, K. *Praktisches Lehrbuch der Neugriechischen Volkssprache fur den Schul- und Selbstunterricht*, Wien – Leipzig 1893².
- ZHNL, I. *Z cest, Velk Mezir [1901?]*.

Přínos oboru Novořeck jazyk a literatura Filozofick fakulty Masarykovy univerzity a ˇesk společnosti novořeckých studií k šíření a propagaci novořeck literatury*

AIKATERINI FRANC-SGOURDEOU

V roce 1993 jsme společn s paní prof. Růženou Dostálovou stály u zrodu nového oboru Filozofick fakulty Masarykovy univerzity, oboru Novořeck jazyk a literatura. Tehdy byla jiná doba, problémy byly také jiné a nebylo jich mlo. Mezi ty stěžejní patřilo vytvořen studijního programu právě vznikjcho oboru. Co by měl program obsahovat? Jak by měly být zkladn studijní předměty oboru?

Z iniciativy nás obou, ale převšm paní profesorky R. Dostlov, která měla bohat zkušenosti s programy oborou novořečtina na Karlově univerzitě i na univerzitách v zahranič, zejména v Německu, jsme došly k závěru, že naším prvořadým cílem v této první fázi musí být výuka jazyka. Aniž bychom chtěly do budoucna opomíjet předměty, jako jsou dějiny, folkloristika, náboženství a reálie, jako druh zkladn kámen programu jsme stanovily literaturu. Proto je také název tohoto oboru Novořeck jazyk a literatura. Měly jsme stále na zřeteli specificka tohoto předmětu – literatury, prostřednictvím kterého je mozn jak vyučovat jazyk, tak umožnit studentům, aby se se blíže seznámili s duchovním a kulturním prostředím zem, jejíž jazyk studují, v naším přpad Řecku.

Pro výuku literatury je potřeba vytvořit urit zázemí. Proto během let, která následovala, jsme se snažili a stále snažíme, nakolik nm to pravda dovol naše moznosti, vybudovat knihovnu, která tento cíl naplní. Vybudování knihovny, která bude reagovat na aktuln dění v řecké literatuře, to byl a stále je jeden z našch prvořadých cílů. Odpovdjc knihovna by sloužila potřebám vyučujících i studentů. Naplnn takového cíle není jednoduch, měli jsme vřak, a stále máme, neziřtnou podporu různých řeckých vzdělávacích institucí, převšm Nadace Kostase a Eleni Urani, která nás finann podporuje i dnes, a dále také ˇeskch i řeckých ministerstev školství a kultury.

Pojem literatura nepředstavuje jen studijní předmět nebo texty uren k četbě, je to také komunikace, výměna názorů a dialog. Proto jsme se také před lety rozhodli založit ˇeskou společnost novořeckých studií. Jedná se o organizaci, která zastupuje ˇesk neogrecisty, ty, kteří se zabvj výukou řečtiny, absolventy oboru, ale i vřechny ostatn, kteří se o neogrecistiku zajmj. Od zchtku působení byla hlavním cílem společnosti podpora ˇinnosti oboru prostřednictvím přednášek vzdělávacího a vědeckého charakteru a dále také informování členů i ostatních zájemců o její ˇinnosti. K tomuto druhému ucelu jsme zchli vydávat

* Příspěvek přednesen na semináři *Velikn novogřeck poézie: Kavafis, Seferis, Elytis, Ritsos*, kter 20. listopadu 2009 uspořádaly Katedra klasick a semitsk filologie FF Univerzity Komenského v Bratislavě, Slovensk společnost novogřeckch studií a Společnost slovensko-helénského přatelstv Filia.

časopis, který mapoval činnost společnosti a v menší míře i oboru. Postupně se však tento poměr měnil, v současné době najdete v časopise články především na témata z oblasti řecké literatury, ale i lingvistiky nebo historie, od našich vyučujících Chrysuly Manu, Simone Sumelidu, Nicole Votavové, Markéty Kulhánkové nebo Kateřiny Loudové a od zástupců jiných kateder, kde se vyučuje novořečtina. Z Prahy od prof. Dostálové, Kostase Tsivose, Kyriaki Hábové, ze zahraničí např. od prof. C. Cupane, M. Stasinopulu, F. Ambatzopulu nebo W. Hörandnera, J. Kodera, H. Eideneiera, Ath. Markopulose, R. Beatona aj. Ale také od řeckých spisovatelů, kteří nás navštívili, např. Dimitrise Nollase.

Co nás obzvlášť těší, je také spolupráce našich studentů, ať už jsou to jejich překlady článků nebo vlastní přednášky, např. od Karolíny Madažové nebo Martina Surovčáka. Naším cílem je neustále zvyšování kvality, můžeme říct, že od doby, kdy jsme jej začali vydávat, máme stále vyšší požadavky, které se nám, jak doufáme, daří naplňovat. Určité problémy, ať už malé či větší, spojené s vydáváním se objevují vždy a na tomto místě je potřeba zdůraznit, že jsme měli a stále máme podporu naší katedry, Akademie věd ČR, Tiskové kanceláře Velvyslanectví Řecké republiky, Asociace řeckých obcí v ČR, nadace Hellenika a také přátel, kteří zajišťují technickou stránku, uvedla bych především velmi cennou pomoc Tomáše Hlavíčky.

Veškerá činnost, kterou jsem doposud naznačila, se soustředí na naši katedru, v posledních letech však díky snaze našich vyučujících M. Ku lhánkové, S. Sumelidu a N. Votavové, které se zabývají překladem, editorskou a literárně kritickou prací, se podařilo dále přiblížit řeckou literaturu i českým čtenářům a navázat tak na tradici českého překladu řecké literatury, která byla započata před mnoha lety významnými překladateli. Jmenuji zde především paní prof. Růženu Dostálovou.

Překlad literatury není práce jednoduchá. Kromě schopností překladatele je třeba také finanční podpory různých subjektů, neboť jak všichni víme, i zde hrají zákony trhu nemalou roli.

Dále bych ráda upozornila na činnost, která s literaturou také souvisí, byť nepřímo, týká se pedagogické práce našich spolupracovníků a také možností komunikace s katedrami, na kterých se vyučuje novořečtina v zahraničí. Mám na mysli pořádání seminářů na témata z oblasti starořecké, byzantské a novořecké literatury a překladatelských a interpretačních seminářů, jak je najdete v studijním plánu našeho oboru. Zájem o řeckou literaturu dokazuje také účast našich vyučujících na konferencích zaměřených na řeckou literaturu, ať už jsou to konference pořádané naší katedrou, nebo konference v zahraničí, např. v Aténách, Rize, Bukurešti aj. Nesmíme zapomínat také na kolektivní práci neogrecistů, a to i zástupců naší katedry, na dokončení česko-řeckého slovníku Theodora Nedělky pod vedením paní prof. Dostálové.

Na závěr bych chtěla říci, že v oblasti literatury je vždy řada možností a prostoru pro další práci. Podle mého názoru by literatura na půdě ústavu, jakým je ten náš, neměla být pěstována a vyučována pouze na vědecké úrovni, velký důraz kladu i na její překlad a přiblížení čtenářům, tím spíše, že se jedná o literaturu tzv. „malého jazyka“, tak jako je i čeština nebo slovenština.

Přeložila Nicole Votavová Sumelidu

Η συμβολή του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μάσαρυκ στο Μπρνο και της Τσεχικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών στη διάδοση της νεοελληνικής λογοτεχνίας*

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΦΡΑΝΚ-ΣΓΟΥΡΔΑΙΟΥ

Το 1993 ξεκινήσαμε με την καθηγήτρια Ρούζενα Ντοστάλοβα την προσπάθεια ίδρυσης του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Μάσαρυκ στο Μπρνο. Άλλες εποχές, θα έλεγα, τότε, άλλα τα προβλήματα και μάλιστα πολλά. Ανάμεσα σ' αυτά και το αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών του υπό σύσταση τμήματός μας. Τι θα περιείχε; Ποιο ή ποια θα ήταν τα βασικά αντικείμενα σπουδής για όσους θα αποφάσιζαν να διαλέξουν το τμήμα που προτιθέμεθα να ιδρύσουμε;

Με πρωτοβουλία και των δύο μας, κυρίως όμως της κυρίας Ντοστάλοβα, η οποία είχε μακρά εμπειρία και γνώση από αντίστοιχα του τμήματός μας προγράμματα του Πανεπιστημίου της Πράγας, αλλά και ξένων Πανεπιστημίων, ιδιαίτερα γερμανικών, καταλήξαμε πως αυτό που θα έπρεπε να προέχει και να αποτελεί άμεση προτεραιότητά μας, θα ήταν η εκμάθηση σε πρώτη φάση της ελληνικής γλώσσας. Χωρίς να παραγκωνίζονται στη συνέχεια η ιστορία, η λαογραφία, η θρησκεία και ο πολιτισμός τοποθετήσαμε στον αντίποδα της γλώσσας τη λογοτεχνία, ανάγοντας την σε δεύτερο σημαντικό πυλώνα του αναλυτικού προγράμματος του τμήματος – από εκεί και η ονομασία του ως Τμήμα νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας. Στην επιλογή μας αυτή βάρυνε η ιδιαίτερη φύση και το περιεχόμενο της λογοτεχνίας ως διδακτικού αντικειμένου, καθώς, μέσα από τη μελέτη της μπορεί να βοηθηθεί η εκμάθηση της γλώσσας, αλλά και να δοθεί η ευκαιρία στους σπουδαστές, να έλθουν πιο κοντά σε ότι έχει να κάνει με αυτό που αξιολογούμε ως πνευματική κίνηση σε ένα πολιτισμικό περιβάλλον, το ελληνικό στην περίπτωση μας.

Η λογοτεχνία δε φτάνει να είναι μόνο αντικείμενο διδασκαλίας για ένα τμήμα, φιλολογικών γενικότερα σπουδών. Έτσι, στο διάστημα όλων αυτών των ετών που πέρασαν από την ίδρυση του δικού μας προσπαθήσαμε και προσπαθούμε, όσο το επιτρέπουν, είναι αλήθεια, οι δυνατότητές μας, να αποκτήσουμε μια χρηστικά αξιόλογη βιβλιοθήκη. Μια βιβλιοθήκη οργανωμένη και ενημερωμένη γύρω από το τι γίνεται στο χώρο της λογοτεχνίας στην Ελλάδα ήταν και είναι στις επιδιώξεις μας. Ικανοποιητική υποδομή στο συγκεκριμένο σημείο σημαίνει ουσιαστική βοήθεια προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες του διδακτικού

* Η εισήγηση ειπώθηκε στα πλαίσια της εκδήλωσης *Αφιέρωμα στους μεγάλους Έλληνες ποιητές: Καβάφη, Σεφέρη, Ελύτη, Ρίτσο* που στις 20 Νοεμβρίου 2009 οργάνωσε η Έδρα Κλασικής και Σημιατικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Comenius, η Σλοβακική Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών και ο Σύνδεσμος Σλοβακο-Ελληνικής Φιλίας «ΦΙΛΙΑ».

προσωπικού αλλά και των φοιτητών, στα πλαίσια του μαθήματος της λογοτεχνίας. Η επίτευξη ενός τέτοιου διαρκούς στόχου δεν είναι εύκολη, είχαμε όμως και έχουμε την αμέριστη συμπαράσταση από διάφορα μορφωτικά ιδρύματα της Ελλάδας, κυρίως από το Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, το οποίο εξακολουθεί μέχρι σήμερα να μας ενισχύει οικονομικά, όπως και από τα αντίστοιχα Υπουργεία Παιδείας και Πολιτισμού.

Η λογοτεχνία, επίσης, δεν είναι μόνον αντικείμενο διδασκαλίας ούτε και ένα είδος λόγου προς κατ' ιδίαν ανάγνωση, είναι επικοινωνία, ανταλλαγή απόψεων και διάλογος. Γι' αυτό ακριβώς και προχωρήσαμε εδώ και χρόνια στην ίδρυση της Τσεχικής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών. Πρόκειται για ένα σύνδεσμο που αντιπροσωπεύει τους νεοελληνιστές της Τσεχίας, όλους αυτούς που εμπλέκονται στη διδασκαλία των ελληνικών, τους αποφοίτους του τμήματός μας, αλλά και όσους έχουν ειλικρινές ενδιαφέρον για τις ελληνικές σπουδές γενικότερα. Στόχος της εν λόγω εταιρείας ήταν από τη στιγμή της ίδρυσής της η βοήθεια και η ενίσχυση αφενός του έργου του τμήματός μας με τη διοργάνωση εκδηλώσεων μορφωτικού και επιστημονικού χαρακτήρα και αφετέρου η ανάδειξη αυτού του έργου μεταξύ των μελών της αλλά και γενικότερα. Προκειμένου για την επίτευξη αυτού του δεύτερου στόχου αποφασίσαμε την έκδοση ενός περιοδικού του οποίου η ύλη αποτελούνταν αρχικά από κείμενα που αφορούσαν σε δραστηριότητες της εταιρείας και σε μικρότερο βαθμό του τμήματος. Τα πράγματα όμως άλλαξαν σιγά-σιγά, βρήκαν το δρόμο τους, θα έλεγα. Έτσι, στο περιοδικό μας θα βρείτε πλέον άρθρα λογοτεχνικού σε πρώτη θέση περιεχομένου των διδασκόντων στο τμήμα της κ. Χρυσούλας Μάνου, Νικόλ Βοτάβοβα Σουμेलίδου και Σιμόν Σουμελίδου, Μαρκέτας Κουλχάνκοβα, Κατερίνας Λοούντοβα, των επισκεπτών μας καθηγητών από αντίστοιχες με την έδρα μας έδρες στην Τσεχία, Ελλάδα και από άλλες χώρες της Ευρώπης όπως οι καθηγήτριες Ντοστάλοβα, Χάμποβα, Στασινοπούλου, Κουπάνε, Αμπατζοπούλου και οι καθηγητές Κόντερ, Μαρκόπουλος, Αϊντενιάερ, Μπήτον, Χοράννερ και άλλοι, αλλά και τέλος λογοτεχνών που κατά καιρούς μας επισκέπτονται όπως ο κ. Δ. Νόλλας. Ακόμη θα βρείτε κάτι στο οποίο αποδίδουμε ιδιαίτερη σημασία, προσπάθειες φοιτητών μας που έχουν να κάνουν είτε με τη μετάφραση λογοτεχνικών κειμένων είτε με εργασίες τους που διακρίθηκαν, για παράδειγμα οι εργασίες της Κ. Μαντάγιοβα ή του Μ. Σούροβτσακ. Στις προθέσεις μας είναι η διαρκής βελτίωση του συγκεκριμένου εντύπου καθώς βλέπουμε να αυξάνεται κάθε χρόνο το προς δημοσίευση υλικό. Σε κάθε περίπτωση είμαστε σήμερα πιο απαιτητικοί και φιλόδοξοι, ας μου επιτραπεί να το πω, όσον αφορά το περιεχόμενό του και το μέλλον του από την εποχή που πρωτοξεκινήσαμε να το εκδίδουμε. Τα προβλήματα, βέβαια, πάντα υπάρχουν, άλλοτε μικρά και άλλοτε μεγάλα όσον αφορά την έκδοση του, και εδώ, ωστόσο, θα πρέπει να πούμε ότι είχαμε και έχουμε την αμέριστη βοήθεια της έδρας, της Ακαδημίας Επιστημών της Τσεχικής Δημοκρατίας, του Γραφείου Τύπου της Ελληνικής Πρεσβείας, της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων, του Ιδρύματος Hellenika, και φίλων τεχνικών, θα ανέφερα την ιδιαίτερα πολύτιμη προσφορά του κ. Θωμά Χλαβίτσκα, ειδικού σε ζητήματα υπολογιστών.

Όλα τα παραπάνω επικεντρώνονται στα στενά μέχρις ενός σημείου όρια των δραστηριοτήτων του τμήματος μας, τα τελευταία όμως χρόνια με προσπάθειες των διδασκουσών του

έχουν γίνει κάποια βήματα, που θα μπορούσαν να εκτιμηθούν ως ένα ποιοτικό άνοιγμα της ελληνικής λογοτεχνίας προς το τσέχικο αναγνωστικό κοινό μέσα από τη μετάφραση και γενικότερα την προβολή νεοελληνικών κειμένων. Αναφέρομαι στις κυρίες Μαρκέτα Κουλχάνκοβα, Νικόλ Βοτάβοβα και Σιμόν Σουμελίδου, οι οποίες ασχολούνται με ιδιαίτερες αξιώσεις με τη μετάφραση, την επιμέλεια αλλά και την κριτική παρουσίαση ελληνικών λογοτεχνικών έργων τα οποία κυκλοφορούν στην τσεχική αγορά του βιβλίου. Η μετάφραση και η προβολή κατ' επέκταση της ελληνικής λογοτεχνίας είναι ένα αντικείμενο που ενδιαφέρει τους νέους επιστήμονες του τμήματός μας, κάπως έτσι άλλωστε συνεχίζεται η παράδοση που ξεκίνησε πριν πολλά χρόνια με αξιολογότερους μεταφραστές μεταξύ των οποίων και η κ. Ντοστάλοβα. Δεν είναι μία εύκολη ούτε και απλή προσπάθεια πέρα από το έργο του μεταφραστή απαιτείται η συνεργασία και η οικονομική ενίσχυση από διάφορους φορείς, καθώς οι νόμοι της αγοράς καθορίζουν την επιτυχία του όλου εγχειρήματος.

Ίσως, πριν κλείσω, θα πρέπει να αναφερθώ και σε εκείνες τις προσπάθειες που μπορεί μεν να μην αφορούν άμεσα στο χώρο της λογοτεχνίας, με έναν όμως έμμεσο τρόπο, τόσο μέσα από το διδακτικό έργο των συνεργατών του τμήματος όσο και μέσα από τις δυνατότητες επικοινωνίας μας με όμοια τμήματα του εξωτερικού, εξυπηρετούν τις ελληνικές σπουδές γενικότερα. Έργο σχετικό με τη λογοτεχνία παράγεται στα πλαίσια των σεμιναρίων της βυζαντινής και της νεοελληνικής λογοτεχνίας, στα μεταφραστικά και τα ερμηνευτικά σεμινάρια όπως προβλέπεται από το αναλυτικό πρόγραμμα. Ακόμη, η παρουσία των διδασκόντων του τμήματος με ανακοινώσεις που άπτονται ζητημάτων της λογοτεχνίας σε τοπικά συνέδρια – κάποια από αυτά διοργανώθηκαν με πρωτοβουλία του Τμήματός μας – αλλά και διεθνή όπως της Αθήνας, του Βουκουρεστίου, της Ρίγας, κ.λ.π., υποδηλώνει το συνεχές ενδιαφέρον μας για τη λογοτεχνία. Στο σημείο αυτό δε θα πρέπει να παραλείψουμε να αναφέρουμε τη συλλογική προσπάθεια ομάδας αξιόλογων νεοελληνιστών, μεταξύ αυτών και διδάσκουσες του τμήματός μας, προκειμένου να συμπληρωθεί το λημματολόγιο του Τσεχο-ελληνικού λεξικού του Θεόδωρου Νεδέλκου υπό την παρακολούθηση της καθηγήτριας Ντοστάλοβα.

Θα ήθελα να πω τελειώνοντας πως ο χώρος της λογοτεχνίας, κατά τη γνώμη μου, είναι ένας χώρος στον οποίο όσα και αν γίνουν, δε θα είναι αρκετά, γιατί θα υπάρχει κάτι που δεν έγινε ακόμη. Ξεκινώντας μάλιστα από την άποψη, ότι η λογοτεχνία στα πλαίσια ενός Ινστιτούτου όπως το δικό μας δε θα πρέπει μόνο να διδάσκεται και να καλλιεργείται σε επιστημονικό επίπεδο, θα εκτιμούσα την ανάγκη για προβολή της μέσα από τη μετάφραση αντίστοιχων κειμένων ως ζήτημα άμεσης προτεραιότητας, πόσο μάλλον που μιλάμε για τη λογοτεχνία μιας μικρής χώρας και τη μεταφορά της στη γλώσσα μιας επίσης μικρής χώρας, όπως αυτή που ζούμε. Σ' αυτή τη βάση, μάλιστα, δεν θα ήταν καθόλου ευκαταφρόνητο να εργαστούμε από κοινού ως αδελφά τμήματα για ένα καλύτερο μέλλον της ελληνικής λογοτεχνίας στην Κεντρική Ευρώπη.

Příběhy z olivového ostrova

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Pavla Smetanová: Příběhy z olivového ostrova aneb Když na Korfu kvetou mandloně, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009

Ostrov Kerkyra (Korfu z řeckého *koryfé* = *vrchol*) znají u nás turisté samotáři i účastníci zájezdů cestovních kanceláří, ale i čtenáři příběhů Geralda Durrella (*O mé rodině a jiné zvířené* aj.), který s matkou a dvěma bratry (jeden z nich autor též u nás známého *Alexandrijského kvartetu*) žil nějaký čas na tomto ostrově.

Autorka knihy Pavla Smetanová (nar. 1974) pracovala na Kerkyře nějaký čas jako průvodkyně turistů a delegátka cestovní kanceláře a posléze se provdala za řeckého lékaře. Nyní pobývá na tomto ostrově již deset let v národnostně, kulturně a jazykově smíšené rodině. Zkušenosti z tohoto spoluzití a integrace Češky v řecké společnosti sděluje čtenářům ve vyprávění s podtitulkem *Rok na Korfu* rozděleném podle ročních období. O charakteru těchto zkušeností vypovídají názvy některých kapitol: Na pravoslavných křtinách (kdy dostává beba nebo bebis jméno?), Čisté pondělí, Řecké Velikonoce, Pantokratór, Řecká škola, Stávky, Smíšená rodina, Řecké Vánoce (slaví se jindy než v „Evropě“), Theofania, Řecká domácnost, Řecké pověry, Integrace – poslední stadium přistěhovalce.

Čtenář znalý řeckých zvyklostí je rád, když vidí, že odpovídá pravdě, co se naučil z knih, a má zde jen jednu poznámku: Proč je Ajos Vasilis, který v Řecku rozdává o Vánocích dětem dárky, vykládán jako sv. Václav?

V Řecku, na Kypru o nás: Antonis Protopapas: Ιερώνυμος της Πράγας.

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Antonis Protopapas: Ιερώνυμος της Πράγας. Ένας καθολικός-ορθόδοξος διαφωτιστής του Μεσαίωνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ιεράς Μονής Κύπρου, Λευκωσία 2009

Po odborných knihách o Cyrilu a Metodějovi u Slovanů (2006) a *Hnutí husitů a Cařihrad (Το κίνημα των Χουσιτών και η Κωνσταντινούπολη, Λευκωσία, 1999)*, o nichž jsme informovali v časopise České společnosti novořeckých studií č. 7, str. 113–114, uveřejňuje nyní A. Protopapas péčí Kulturního institutu kláštera Kykku další monografii týkající se tentokrát Jeronýma Pražského, kterého označuje jako *καθολικός-ορθόδοξος διαφωτιστής του Μεσαίωνα*.

Touto monografií autor ukončuje třídílný cyklus o dramatických událostech, které měly velký vliv na vývoj národů ve střední Evropě. Tato třetí kniha je určena životu a dílu Jeronýma Pražského, v němž autor vidí „katolicko-pravoslavného“ osvícence. Oba termíny musíme chápat v jejich původním smyslu „obecně a správně věřící, mající správnou víru“. V Jeronýmovi vidí autor člověka, který viděl daleko za svou dobu a který snad byl i jejím nejvýznamnějším vzdělancem. O dílo Husovo a Jeronýmovo se později opíralo dílo Lutherovo. Autor zpracovává látku v devíti kapitolách. Poukazuje na kořeny Husova učení v učení Wyclifově, pojednává o velkém schismatu v římskokatolické církvi, o pražské univerzitě a o její úloze v obrodě národa a ve vztahu k německé menšině, o osobě Jeronýmově, zabývá se kostnickým koncilem, Husovým předvoláním ke koncilu, další kapitola se zabývá odsouzením Jana XXIII., zatčením a odsouzením Jeronýmovým jako heretika a jeho upálením. Poslední kapitola pojednává o rozdílech mezi učením Husovým a Jeronýmovým. V příloze je podán řecký překlad listu Poggia Braccioliniho Leonardovi Brunimu datovaný 30. května 1416, tedy dnem Jeronýmova upálení.

Kniha je vybavena řadou barevných i černobílých ilustrací z dobových rukopisů.

Jak autor poznamenává (str. 9), podrobnější zpracování života a učení Husova a Jeronýmova a snaha husitů o přiblížení se východní církvi jsou v Řecku málo známé, proto zásluhu knihy lze vidět hlavně v důkladném zpracování látky nejen na základě cizojazyčné, ale převážně na základě české historiografie (F. M. Bartoš, V. Chaloupecký, J. B. Čapek, Fr. Dvorník, J. Goll, R. Kalivoda, A. Molnár, V. Novotný, O. Odložilík, Fr. Šmahel).

Zde bych poznamenala, že alespoň někteří řečtí vzdělanci si byli vědomi Husových snah o reformu tehdejší církve, jak svědčí slova o „českém mučedníku Janu Husovi“, který nechtěl uznat neomylnost papežovu (viz E. Roidis, Papežka Jana, čes. překlad Praha 1911, 1967³, str. 48–50). Snad právě toto stanovisko Roidisovo bylo důvodem, že Papežka Jana patří k prvním románům řecké literatury, který byl přeložen do češtiny v době, kdy český národ viděl v katolické církvi spojence rakouské monarchie.

Kniha byla představena paní Nasou Papapiu, vědeckou pracovnící badatelského centra Kypru, dne 1. prosince 2009 v kulturním centru dému Nikosia (Lefkosia).

Řekové, Kyřřani u nás: Η ψυχή του χρυσού

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Vivian Avramidu-Plumbi, Η ψυχή του χρυσού (Duše zlata), Athina 2009, 373 str.

Po svém prvním románu *Όταν θα πέσουν τα μαύρα*, který byl napsán v Praze a jehož český překlad vyšel pod názvem *Zaváto v písku* z pera paní Georgie Zervy (viz Přednášky České společnosti novořeckých studií č. 6, str. 81–83), napsala paní Avramidu-Plumbi, která žije a pracuje v Praze už déle než deset let, tentokrát historický román z dějin Kypru 16. století.

Román začíná dobytím Kypru Turky r. 1571. Jeho správcem byl tehdy Benátčan Marcantonio Bragadino, Capitano di Famagusta (řec. Ammochostos). Začíná slovy „Mio figlio – můj synu“, která Marcantonio Bragadino pronesl k mladému Markovi, oficiálně synu Antonia Mamonise, který měl na starosti Bragadinovy koně. Byl Marko, jemuž Bragadino daroval při té příležitosti pečetní prsten s červeným drahokamem a nápísem *Gnothi sauton (Poznej sebe sama)*, skutečně jeho nemanželským synem, nebo to bylo jen přátelské oslovení? To se čtenář nedozví, ale dobrodružný Marko se rozhodl je ve svém dalším životě v Benátkách, v Itálii, Čechách a Německu využít ve svůj prospěch na různých šlechtických dvorech. Jeho cesty a snaha najít mecenáše jej přivádějí do Florencie (1575–1579) a poté k dalším šlechtickým sídlům (1579–1588) ve Francii, Anglii, Flandrech, Rakousku. Tato cesta jej zavede i na pražský dvůr Rudolfa II., příznivce alchymistů. Zde se Marko chce naučit od alchymisty Girolama Scota umění proměnit obyčejný kov ve zlato, po němž jeho mecenáši touží. Zde autorka může využít své znalosti Prahy, Hradčan, Staroměstského náměstí s jeho orlojem a Týnským chrámem a seznámit čtenáře s pohostinným Tadeášem Hájkem z Hájků.

Při svém bloudění má Marko samozřejmě v různých zemích různé milenky, když už na začátku svého pobytu svedl sestru Pavlínou, s níž měl dítě, a jako údajný člen rodiny Bragadinů v ní vidí jen nevlastní sestru. Roku 1589 se vrací do Benátek, bez úspěchu se zde snaží uplatnit své alchymistické umění a odchází na svou poslední cestu do Bavorska (1590–1591). Zde posléze upadne do rukou inkvizice a je odsouzen k veřejnému stětí hlavy na mnichovském náměstí po přiznání, že jeho tvrzení o výrobě zlata bylo podvodem.

Práce vychází z historických pramenů a z odborné literatury, kterou autorka v úvodním předehovnění uvádí. V textu je citována řada italských básní z období tzv. petrarkismu na Kypru.

Román se umístil na třetím místě v soutěži o nejlepší řecký román roku 2008, kterou pořádá Řecká společnost spisovatelů.

Pro případné druhé vydání nebo překlad upozorňuji na dvě nedopatření: Tadeáš Hájek z Hájků nemohl v 16. století použít dnes u nás oblíbený pozdrav *ahoj!* Ten se k nám dostal nejspíš s oblibou skautingu. A na str. 90 uvedené Rakousko-Uhersko bylo ustaveno až v roce 1868.

Agapitos Fiction: Historiky z byzantského podsvětí

MARKÉTA KULHÁNKOVÁ

Panagiotis Agapitos, *Μεδούσα από σμάλτο*, Athina: Ekdoseis Agra 2009

Začátkem loňských prázdnin se na pultech řeckých knihkupectví objevila třetí z byzantských detektivek – nebo „příběhů s tajemstvím“, jak je nazývá sám autor – Panagiotise Agapitose. Napínavý příběh *Smaltové Medúzy* (*Μεδούσα από σμάλτο*) se odehrává na ostrově Skyros: ideální prázdninové čtení.

Agapitos, byzantolog, který působí na Kyperské univerzitě a v odborných kruzích si získal jméno především svými pracemi o byzantském románu, debutoval jako autor beletrie v roce 2003 knihou *Ebenová loutna* (*Το εβένινο λαούτο*). Po třech letech následoval román *Měděné oko* (*Ο χαλκινός οφθαλμός*) a po dalších třech letech (zatím) trilogii doplnila zmíněná *Smaltová Medúza*. Romány, odehrávající se v polovině 9. století, spojuje osoba „detektiva“, *protospatharia* (vysoký hodnostář císařského dvora) Leona, poradce císaře Theofila a diplomata zkušeného především v právních otázkách. Každý z tajemných příběhů se odehrává na jiném místě: první v maloasijské Kaisareii, druhý v Soluni a třetí na – tehdy i dnes – světem poněkud zapomenutém egejském ostrově.

Období, do nějž své příběhy zasadil, si Agapitos nevybral náhodně: Císař Theofilos se proslavil svojí láskou k právu a spravedlnosti, pro niž – ač poslední z ikonoklastických panovníků – byl s úctou připomínán ještě ve 12. století. 9. století je obdobím významných vnitřních proměn v byzantské říši, od řešení základních ideologicko-teologických otázek (ikonoklasmus) po produkci knih (přechod z majuskule k minuskuli). Toto období je také poměrně dobře zmapováno dobovými historiografickými díly, o která se autor mohl opřít. Též informací o soudnictví a trestním právu – oblastech tak důležitých pro detektivní román – se pro toto období zachoval dostatek, od *Eklogy* Leona Filozofa (vydané v roce 741) po encyklopedická díla z období vlády Konstantina Porfyrogenneta (913–959). Historických pramenů – a nejen psaných – však Agapitos nevyužívá jen jako opory a pozadí pro svůj příběh, ale často v jeho příbězích hrají i aktivní roli. Tak například líčení poprav v 1. kapitole první knihy vychází z iluminace rukopisu žaltáře z 9. století. Diskuse, které postavy vedou například o hudbě či o astronomii, se rovněž opírají o dobové texty. Umělecká díla, která dala jméno druhé a třetí knize, jsou skutečné dochované byzantské šperky. A v neposlední řadě se v příbězích setkáme se skutečnými historickými postavami: v Leonově sotva dospělém nepraktickém pomocníkovi v první knize uvádí Agapitos do děje pozdějšího patriarchu Fotia, a když se ve druhé knize „detektiv“ setkává v soluňském klášteře se svou láskou z mládí, nejde o nikoho jiného než o slavnou básnířku Kassii.

V inspiraci byzantskou literaturou jde však Agapitos ještě dál: pokouší se totiž svým způsobem oživit byzantskou zálibu v mimézi: rafinované napodobování klasických vzorů a intertextový dialog s nimi byly totiž základem byzantské literární tvorby, pojem originality, které si na literárních dílech tolik váží moderní doba, prakticky neexistoval. A aby toto vnímání čtenáři zprostředkoval, ani jeho vyprávění nejsou původní: stavbu a vývoj příběhu přebírá od jiných autorů detektivní literatury (např. pro knihu *Měděné oko* od P. D. Jamesové), zápletky čerpá ze samotných byzantských textů a na tento základ roubuje svoje příběhy, do nichž se však – jak také jinak – promítají aktuální otázky po smyslu lidské existence, utrpení, umění, které si klade každý moderní člověk. Však také sám nazývá své psaní (*πλαστογραφηση* – do češtiny převedeno tedy něco jako *(falzi)fik(a)ce*.

Rafinovaná práce s prameny, zpřítomnění středověké topografie míst, na nichž se příběhy odehrávají, oživení skutečných historických postav, zvláštní pojetí literární miméze... to vše nadechne byzantologa či milovníka Byzance. Intertextové vazby na významná díla světové detektivní literatury zaujmou (nebo možná naopak budou iritovat) nadšence pro detektivní literaturu. Oba dva, stejně jako každý, kdo nepatří ani do jedné skupiny, budou však zaručeně pohlce strhujícím napínavým příběhem, který až do poslední stránky neztrácí dech, stejně jako svěžím stylem: ideální čtení nejen na prázdniny.

Dimitris Nollas sní o přátelích i nepřítelích

MARKÉTA KULHÁNKOVÁ

**Dimitris Nollas, Dávný nepřítel, překlad Nicole Votavová Sumelidisová a Simone Sume-
lidu, Praha: Nakladatelství Vlasty Brtníkové 2009**

„Všechno nepochopitelné a nejasné v mém příběhu je důsledkem toho, že jsem nebyl schopen zjistit, co se ten večer vlastně stalo... A přesně tohle může zabít kohokoli... Už mi rozumíte?“ Tak uzavírá své vyprávění (str. 18) jedna z postav jednoho z příběhů, které se dostaly do českého výboru povídkové tvorby současného řeckého prozaika Dimitrise Nollase. A všechno nevyřčené a nejasné v Nollasových povídkách – a že toho na první pohled je ažaž – je důsledkem čtenářova jednorozměrného a jednostranného nazírání skutečnosti, které se autor na každém kroku snaží roztříštit, či alespoň rozšířit. Jak v doslovu poznamenává jedna z překladatelek (str. 117): „Nollasovy krátké prózy (...) čtenáře pohltní, nenechají jej nabrat dech a vzápětí ho pak zanechají s otázkami, na které sám musí hledat odpověď.“

Pod názvem *Dávný nepřítel*, převzatým z dosud poslední Nollasovy povídkové sbírky, se českým čtenářům dostává do ruky výbor z tvorby tohoto autora od roku 1982 po současnost. Nollas patří k nejvýraznějším, často oceňovaným a poměrně hojně překládaným řeckým autorům (jeho díla už vyšla v angličtině, němčině, francouzštině, holandštině a srbsštině), a tak je útlý výbor významným obohacením stále ještě poměrně chudé sbírky českých překladů z novořečtiny.

Dvacet Nollasových próz je pečlivě vybráno tak, aby podaly reprezentativní obraz jeho povídkové tvorby (za tu je ceněn nejvíce, je však také romanopisec, překladatelem a esejistou). Některé z povídek (*Prohraná partie, Na stejném místě*) jsou dokonce natolik „čerstvé“, že dosud vyšly v Řecku pouze časopisecky. Čtenář se tak seznámí s texty inspirovanými autorovým dětstvím a vzpomínkami na občanskou válku, více než desetiletým životem mimo Řecko v 60. a 70. letech i dobou po návratu do vlasti, kdy Nollas „sleduje zápas uprchlíků, emigrantů, lidí bez domova, o jejich začlenění do společnosti, která je nepřijímá a nutí je tak za jejich sny zaplatit vysokou cenu“ (str. 116). Společensko-historický kontext Řeka, který prožil většinu svého života v období pohnutém pro celou Evropu a pro Řecko zvlášť, je v Nollasových podmínkách elementem sice významným, ale nikoliv nezbytným pro vnímání hlavního sdělení, které se knihou – a vlastně celou Nollasovou tvorbou – táhne jako červená nit, tedy že „podstata věcí je nezachytitelná a stále uniká a naopak to, o čem jsme přesvědčeni, může být postaveno jen na našich představách a přáních“ (str. 115).

Český výbor uzavírá hutný a zasvěcený doslov jedné z překladatelek, který nejen stručně zasazuje Nollasovu tvorbu do souvislostí řecké literatury 20. a počátku 21. století, ale

nabízí též čtenáři pomocnou ruku při hledání cesty v mnohdy na první pohled poněkud temných Nollasových textech. Vzhledem k četným specifickým, a především úspornosti Nollasova vyjadřování nebyla práce překladatelek nikterak snadná. Překlad, ač na některých místech snad volněji, než by bylo bezpodmínečně nutné, je jednoznačně podařený, svěží a čtivý; chvályhodné také je, že se překladatelkám podařilo se téměř vyhnout nutnosti vysvětlujících poznámek. Výjimečný lapsus se sice vloudí, např. na str. 100 nemá Andonis darovat krev svému synovci, ale bratranci. Nicméně ať hodí kamenem, kdo nechyboval. Recenzentka, která onehdy při podobné práci zaměnila střešní tašku za cibuli, volnou ruku s kusem horniny rozhodně napřahovat nebude. Daleko spíše ji použije ke smeknutí pokrývky hlavy na výraz uznání.

NEOGRAECA BOHEMICA

**Přednášky
České společnosti novořeckých studií**

Redakce Simone Sumelidu,
sazba písmem Old Standard Boris Klepal.

Vydala Česká společnost novořeckých studií, o. s.

Arne Nováka 1, 660 88 Brno.

Vytiskla MSD, spol. s r. o.,

Lidická 23, 602 00 Brno.

Náklad 120 výtisků.

Počet stran 76.

Brno 2009.

ISSN 1803-6414